ДЗВОНИ

ЛІТЕРАТУРНО
НАУКОВИЙ
ЖУРНАЛ

Ч. 1—2
1938
ЛЬВІВ

В. ДЯДИНЮК

ДЗВОНИ ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ МІСЯЧНИК

8-ий рік видання

ЗМІСТ

1—2 (82—83)-го числа за січень-лютий 1938 р.:

ПЕРЕДПЛАТА НА ДЗВОНИ ВИНОСИТЬ: Річно 15 зл. в передплаті, 18 зол. в післяплаті.
ЗА КОРДОНОМ: Річно 20 зол., або їх рівновартість у чужій валюті.
ПООДИНОКЕ ЧИСЛО коштує 1·80 зол., подвійне 2·50 зол.

Видає Видавн. Кооп. „Мета". Відвіч. ред. ПЕТРО ІСАЇВ

АДР. РЕДАКЦІЇ Й АДМІНІСТРАЦІЇ: ЛЬВІВ, ЯПОНСЬКА Ч. 7/ІІ. ТЕЛ. 294-56.
ЧЕКОВЕ КОНТО П. К. О. ч. 505.041. — ЧИСЛО ПОЧТ. РОЗРАХУНКУ 117.

ВІДБИТО В ДРУКАРНІ „БІБЛЬОС" ЛЬВІВ, ЯПОНСЬКА 7 ТЕЛ 214 78

ДЗВОНИ

літературно-науковий місячник

РІЧНИК VIII (1938)

ЛЬВІВ 1938

ЗМІСТ РІЧНИКА VIII (1938)

(Арабські числа вказують сторінки журналу)

I. Поезії

II. Прозова белєтристика

III. Наукові статті

IV. Зрецензовані книжки

V. Різне

Н. Королева

„БУЛА ІННА РУСЬ СТАРИННА*"...

Дон Карльос, втомлений лихою феброю, що вхопила його на Родосі, — цілком втратив сили й не міг триматись у сідлі. Тому й на суходолі, як на морі, гойдається він на турецьких паласах**, привішених між двох коней. Під головою — високо вмощено подушками, — очі можуть втягати в себе чужий краєвид.

Немов огорнені димом несчислимих кадил губляться в синеватій імлі безкраї простори. Маким килимом втікає до неба ніжно обарвлена земля. Ні горбка, ні скелі, ні річної бинди, ні лісового гуна, чи хоча б одиноких дерев. Немає на чому спинитись Карльосове око і спирається, ні на чім не зачепившись, аж об блакитну запону, що лучить землю з небом. А за поглядом біжить у безконечність і думка, немов пише по довгій незімнятій стьожці прапервісні слова:

...„Земля була пуста і порожня... І дух Божий линув над водами"...

Справді, що це: суходіл чи води леліють аж до обріїв?... Хвилями ходить-тремтить безкрая просторінь, гніда зблизька, як старий мосяж, інкрустований смарагдовою зеленню рістні, що оживає по осінніх дощах. Рожевіє вона у віддалі й розпливається в фіялкових тонах безмежних долин. Ходить-тремтить і співає-дзвенить хоралом невловних звуків, таким неподібним до „хоралу тиші" в пустині. Бо ж не пустиня — ця порожня земля: вона повна прихованої сили, а та сила далі наливається в ній, мов у „сплячій бруньці", що на весні, або аж в-осени стане квіткою.

Це — ще не „Адамова Земля", що до неї мандрують; це — тільки її широке переддверя:

— Степ...

— Земле невідома! — снують тканину Карльосові думки. — Земле, що тебе добровільно вибрав я собі за нову домівку, — благословенням із Землі Святої вітаю тебе!..

Валка зупинилась на відпочинок. Як збільшилась вона від Моря Евксинського! Майже щодень до озброєних мандрівників прилучаються менші або й більші гурти нових подорожніх. Скільки

---

* Це VI. і останній розділ повісти „Предок". Акція відбувається у XVI. столітті. *Ред.*

** Палас — міцний східній килим без „ворси" (пушку).

ріжних людей, скільки коней і польових, круторогих вол'в! Риплять мажі, іржуть коні та мули, зненацька зареве спраглий віл чи дзвінко запіють у клітях голосисті мандрівні когути, сповіщаючи про близьку зміну погоди.

Карльос прислухається до співучої мови нових йому людей. Одежа й обличчя їхні видаються майже знайомі, східні. Але ж — такі — й не такі!.. Пізнає щось знайоме, але ж одночасно бачить і щось несподівано неподібне. Так само, як ці повільні сиві воли, дарма, що воли, а такі неподібні до прудких темних еспанських бик в.

Тягне солодкавим димом палених бурянів: тут бо тільки сухим бадиллям отої „нежері" — височенних будяків, чорнобилю, кінського щавелю та крутаю головатого можна розпалити багаття. А ходити далеко за ними не треба. Он, біля неформемно отесаної камяної баби потягся довжелезний пруг зсивілого від суші крутаю. Із шпичастих голів сонце випило колись ясно-блакитну барву, вітер висушив вирізуване листя й височенні тирси-стеблини, що за ними не видко вершників. Покірно хиляться під вільним, нічим неспиченим вітром сіро-зеленаві кулі й тихенько шепочуть, роняючи шелест-зідхання.

— „...Requiemae ternam... aeternam..."—вчуваються Карльосові в цьому шелестінні сло а жури й туги. Таж з блакитних обріїв косяком баских коней наскакує вітер. Топче і толочить, рве і торощить завмерлі листочки, гне до землі здеревіле стебло й переможно гукає:

— Відпочинку?... Ще й „вічного"?!... Нема його... І не буде!... Чи чу є-те? Не бу-у-у-де!..

І здається К рльосові, що це вже не степовий бурян послався пругом перед його очима. Ні, це — перехрестя доріг. Доріг життя і смерти. І на тім перехресті ось-ось зустрінуться й похоронний по'зд короля дон Феліпе, і його власний, Карльосів жалібний похід. Бо ж його особисте життя відлетіло з цим нестримним вітром так далеко у безвість, що можна його тільки згадувати уривками, як те, що читав колись в книзі, а назви його вже не вмієш сказати. Відлетіло?.. Може... тільки ж нащо його півмертве тіло, але з духом живим, возять і возять з краю в край, як небіжчика дон Фел пе, безконечним, жалібним поході? „Їм" — що везуть його тіло, видається, ніби вони блукають у блакитнім просторі без образів і звуків, але ж він, Карльос, бачить ясно довкола себе і її — Беату, й патера Інніго, й альбігойців... і чує, як шкварчить печена шкура на тім скаженім вовку, що кинувся тоді... тоді... на Беату... Все він бачить і чує, і все йому майже байдуже, бо нічого нема — ні страху, ні тривоги — в його душі. Спокійно забиває в собі ще раз і ще раз шалену тварину, що від неї лишилась тільки щіточка — „la cerda", щоб нагадувати про те, чого забути не вільно, не можна, не слід!... Най лежить це все написане тут... при руці, привалене легесеньким камінчиком Хадиджі, так міцно-міцно, що не зірве його і цей теплий вітер, насяклий солодкавим димом...

А от же, ніби розвівається дим, прокидається на хвильку свідомість і самі шепчуть спалені гарячкою уста:

— Боже! Якщо хочеш, щоб моя душа була зерном, най—де зволить, — засіє її правиця Твоя...

Чує під головою дотик ніжної руки й запах цинамону та іншого східнього коріння. Розплющує очі: Марія-Зорая в проміннях заходячого сонця обережно підносить йому голову, а він бачить спочуття в розумних очах її невідступного гепарда. Ліндараха напуває немічного ліком, навогченою хустиною (тут бо води, — стільки, що в бочівках та баклажках!) витирає йому обличчя й помалу розчісує желвовим гребінцем його довгу й густу бороду. „Як Сідові" виросла вона йому вже вдруге на чужині: тоді, в манастирі Св. Катерини, і тут, в степу.

— Дякую, Маріє... Дякую, Саро, — називає Карльос і Ліндараху її християнським найменням служниці Лазаревих сестер, бо ж „помандрувала, як і та, в світи за панею своєю". Дякую тобі, Рустеме!

За Марією пізнає побратима. Бадьорий і невтомний, як вправлений в подорожах караван-баша, зявляється він тут і там, між валками й возами. Та найчастіше бачуть його біля повозу Марії та біля Карльосової лектики. Гонить від себе тривожну Маріїну думку, що все глибше вкручується в серце: — „Чи ж довеземо побратима на нашу Волинь?" „Чи ж довеземо додому... А куди саме — „додому"?... Чи знайде й він — Адам — те — „дома"? Чи ж є там якийсь дім?... Чи є в ньому господар? Чи Василь... любий, єдиний... А може також уже з родиною?... З родиною... А як не знайдеш і звалищ, мов той Одиссей, по мандрівках своїх?... От, такої!... Та чи ж йому, вільному лицареві — ще й при коханій, молодій дружині вішати носа? Земля ж — є земля! Її ж ніхто не вкраде, хоч і розграблене буде майно, зруйновані будівлі, вибиті чи взяті до неволі люди. Лісу — досить на Волині. Відбудується й замок і... нове життя!"...

Валка приготовляється до нічлігу. Вози розставлено далеко один від одного, а між ними — змінні вартові. Хоч, ясна річ, перед зимою й від татарви, як від сарани, спокійніше, та не накликуймо біди, спокушаючи Господа!... Але — самітність і тиша найліпший лік для хворого, тому й велить Адам класти побратима далі від людей, коней, волів, багаття. Щоб комар та мошкара не виїдали очі, — каже напнути „поло " і довкола протягти по траві смугу старим салом: занадто бо тепла осінь, тож щоб не заблудив якийсь полозгад, що не послухав свого закону: „спати від Михайла осіннього аж до Юра весняного"...

Нечутно підходять до Карльосових ношів нові мандрівники: хочуть бодай здалеку поглянути на того, хто на власні очі бачив Гріб Святий. Стоять мовчки й відходять зідхаючи:

— Вмирає, сердега!

— Та й чого бо йому ще треба на цій грішній землі, коли вже він пройшов Святу?

Піде просто до раю з тієї Невір-Землі...

Таж не кличе ще душі лицаря сурма Архангелова. Навпаки, — прийшов цілющий сон і приніс Карльосові здоровий відпочинок. І коли вранці, розбуджений півнями, відкинув він полу щільно затуленого на ліщинових дугах „пологу", швидко протер очі і здивований сів, мов підкинений пружиною. Тісною круглою стіною стояли отік його ложа відразливі істоти. Вперлись у нього безтямним поглядом круглих чорних очей, що в них було здивовання й злість. Могутні носи-дзьоби з настовбурченими рідкими вусами ніби вдихують повітря. Довгі шиї витягались якось урочисто, неначе прийшли ті потвори робити над Карльосом суд.

— „Духи цієї країни"? — мигає в Карльосовій голові, — і відживає забуте старовинне повіря: „Суд, що творять над відлігаючою душею добрі й лихі вчинки"... Гаразд... Тільки ж... невже так багато за ним тих лихих вчинків?...

Аж холод пробіг по спині. Підвів руку, щоб перехриститись перед останнім судом на землі — й упав навзнак на подушки. Бо ж стіна здригнулася й посунула на нього з сухим, дерев'яним торохкотінням, немов у Велику Пятницю. Оглушений скриготінням та фурканням крил, черканням довгих ніг об полог, що давно завалився, — Карльос і по відлеті останньої дрохви, — що підносяться на крила, розбігшись спершу вперед, — не міг збагнути, що він бачить полки струсів українського степу...

— Це — на щастя! — твердо вирішила Ліндараха-Сара. — Як відлетіли без шкоди „птахи зеленої пустині", так відлетять смуток і біль сіді-дон-Карльоса. І зазеленіє нове його життя, як ця пустиня — „степ", — вимовила справно чуже їй слово...

*

Гадючки-вогники хитнулись із розпаленого багаття й лягли на оксамит темнозеленого моху. Їдкий і масний дим густою хмарою поплив у гору й огорнув чорною запаскою дуплястий стовбур многовікового осокора та поліз поміж бляшані, вже поржавілі від осінньої вогкости листи. Дід — бортник у вузьких полотнянках та рудих ходаках-морщаках схилився, мов чаруючи, над багаттям. Сипав у вогонь ріжні сухі ягоди та підкидав зеленої, свіжої хвої, щоб куріло якнайдужче. А два хлопці з шматками тліючої порохні в руках, як вивірки прудко видирались по стовбурі до бортні з бджолами. Долі чекали на мед дівчата з білими липовкми відерцями-бутинками. Мов давні литовські жрекині — вайдельотки, були всі білі: в льняних сорочках та в запасках з груботканої, доморобної небарвленої вовни. Молоденькі, мали на голівках, обвитих віночками важких кіс, зелені галузочки.

Як рік-річно, й цієї осени в близькому до замку лісі Підборі вибирали мед.

Барвиста осінь — пишне, але коротке тут свято. І квапиться вона обдарувати на згадку про минуле вже літо неторкнено-стрункі горобини „добрим намистом". Сільську сирітку — шипшину прибрала коралевими сережками. На журливу калину бризнула живими гранатами — „кровю поляглих за правду". Повними пригорщами темних агатів сипнула на кущі тернини...

Однаковим колом рік-у-рік приходять ті самі праці, ті самі свята, ті самі турботи, як зелень лісів, що бронзується й осипається в свій час, і знову зеленіє з весною, а старі покоління непомітно зміняють нові. І двигає без зупинки Перший Мотор життя і працю. Потоки, озера, мочари й неперехідні пущі та хащі ліпше за силу збройну захищають родове гніздо Дуніних — Борки від нападу кочевиків. Навіть і тоді, перед 30-ма роками, коли гуляла і по Волині „мітла татарська" — хан Менглі Гірей, і тоді захистив твердинею лісів та мочарів Господь землі ці. Давно вже не було й кари небесної — „смерти чорної", що часто страховищем ходить довкола, люд хрищений, зляканий „поміром" та „повітрям", до хащ немов звіря лісового, заганяючи. Тихо в Борках. Відколи „загинув у бою з волохами дідич Адам", а старший його брат — рвучкий Василь подався без вороття на життя вояцьке, — лишились посілості в лісах над Стиром в руках „пані дядини". — „Пані Теофіля — невіста розшафна, жона запопадлива" — говорили про вдову в сусідньому місті Луцьку. Така й була: і до праць жночих та господарських дбайлива, і „в науку добру" — лікувань зелами та обвязами — втаємничена, — „не забувала вона про страх Божий", як писав колись про неї Василеві єпископ віленський. Побожна бо литвинка була, й видко добре знав її навіть сам пастир.

Вибирання меду відбувалось одночасно з великою лісовою виправою. По цілому Підборі збирали гриби — влітку бо вельми гаддям ліс затроєний! — копали лікувальне коріння, а мисливці з собакарями били птицю, бо ж „не літь є з лісу йти, та здобичі не нести"!...

При „пані дядині" — три невідлучні тіні: маленька внучка, Тея, сирітка по наймолодшій донці, та два дівчатка — „служебні духи" старої пані й товаришки Теїних ігор. В біленьких сорочечках з вишиваними на плечах хрестами, Раїна й Фаїна, заквітчані „вовчим хмелем", носять за панею кошики з вінками. Цілу ніч плели їх покойові дівчата, мішаючи „семеро квіття до девятьох зел", бо ж не зраджує побожна пані Теофіля й стародавнього „лісового звичаю": раніше, як бризкають іскрами вогники багаття під рукою бортника, пані дядина повісить віночок на галузку дуплястого осокора, „щоб не злякалася душа дерева". І заспокоює її ласкавим словом:

— „Не тікай, душе зелена. Не лякайся вогню доброго, свяченою свічкою розпаленого. Дай нам мед на потребу, віск — на офру. Мед — при нас, дим — від нас, на ліси, на діброви, на дряговини, на оболоні. Як було, так най буде, міцне слово моє. Амінь"!

— Гей-гей!... Бу-вай-та! — ...раз-по-раз долітає з лісу. Але пісень збирачки грибів не співають, бо — „за піснею не вчуєш небезпеки".

— Гоп-гоп!... Чу-ва-є-мо! — відгукуються хлопці та драби.

До ніг старої пані з сухим шелестінням злетів горішок.

— Виверица!... Вивірка! — Ось ось! — радісно простягла ручки Тея. Але пухнатий віхтик рудою блискавкою зник у листві.

— Це гості до нас! — засвітилось усміхом обличчя пані Теофілі. „На погощення" — Божа тваринка посилає — підібрала виврчин дарунок сухою рукою вплетеному „нарукавничку", вже тепер надягненому „заради гостця".

— А ось, чмелик, бабуню!

— Не руш, дитино! Не полоши добрих вістей! — дивилась приязно на маленького — „осіннього" чмеличка, що волохатою жовтою краплиною завісився в синій квітці дикої кампанулі й дзвонив нею.

Тея з Фаїною й Раїною побігли шукати жабку - рахкавку, що покликала їх з крісслатого дуба. А стара пані намірилась до коней і затрималась, прислухаючись до легкої хвилі, що пробігла по верховіттях. Шелестіли вони тихо, лагідно й тужно, роняючи мідяний лист. Нова хвиля вітру погнала в далечінь. Пані Теофіля похитала головою:

— „Лукаві дні" по радості віщують дерева. Прийде, ох, прийде жура, як по ясному дні приходить присмерк вечірний. Вже підвела руку на охоронний рух, але скамяніла, відчувши в новому шелестінні ніби далеке похоронне подзвіння. — „Кому ж це дзвонять повітряні примари? Мені?"... — й болісно відбилось у серці. — „Ох, Боже, Боже! Хоч би вже швидче виростала та до розуму доходила мала Тея! Обіймає мене сум: на кого ж покину я старе гніздо „лебедине"? — й почала молитву до Святої Діви, але вітер уже потяг в другий бік і заспівав лагідніше.

— Так це не по мені дзвониш? — розмовляла з лісом, як з приятелем. — Знову твоя правда, друже зелений: „леч"* призволь нам бути ясним та лагідним, як ти — це „істно" — найліпша рада!

Звеліла машталірові:

— Сурмити збір!

Старший доїзджачий з гурто мподенервованих, радісно-втомлених псів під'їздив до пані дядини.

— Так що ж, Хрудоше?

— Та, дай Боже, — зіскочив з коня Хрудош і кинув поводи „цюрі"-помічникові. — Все добре, ясна пані. Стопи багато. Звірова до наших лісів хорониться. З півночі ту „барзе" паде.— Усміхнувсь ясно. — Спокій нам пан Бог шле: звір бо познаває, де іскритись може. То но барзо вепр ізбестився. І коні дикі толочать. Тепера спіткавєм з півчвартаста *.

* Авторка уживає тут деяких слів, вживаних у тодішній українській мові на Волині. *Редакція*.

— Нівроку! Най на пострах застрілять кілька огирів... Завтра ще тепло буде — рахкавки скрегочуть! — то най Трещула по жолуддя пошле та всіх, щоб вистачило безрогам хотя до водохреща. Бо ж, виджу, букви в лісі мало. Та й пора вже на зиму дороги перекопати й човни зволікти, опачини сушити...

На „пасіку" — галявину викочувались вози з грибами. Тея з радісним вигуком кинулась до збирачів: ще здалеку вгляд ла на возі двох високих, мов з криці різьблених, журавлів.

— Піших „імили..." від ключа відбились — сповіщали всі нараз д вчата.

— „То́мні" були, але не старі, кість мняку мають — висвітлював один з дідів — коли опочинок дати, то навикнуть. А чей же ніт?..

— Ожь не журу б імили! — трохи невдоволено промовила пані Теофіля. — Тейо. Не підставляй їм зрініці! Та й ви дівчата, — довгоносим віри не доймайте!... й оглядала гриби. — Деморацькій пригадайте, щоб не сплутала, як ононді: ліски з кружаниць під губи дала!—Затрималась біля коней.— Чи ж то ти, діду, пускав пустопаш на попас? Бач, як муха побила — так і заюшилися кровю. Хрудоше, пісади но панну на „Бобрика". — вказала на волохатого, невеличкого татарського бахмата. — Йди-йди! — Не оскиряйся — поманила пальцем Тею — така вже велика! Ось-ось буде вже сімка. Сором, як малій поперед бабуні на сідлі тулитись! — І доглянула, як внучка, все зарумянена з гордощів, умощувалась на коника.

Жіноцтво те ж всідало на вози. Мисливці скидали до них забитих глушців. Хтось кинув зайця.

— То — шкода Не варт вганяти по хащах. Дики й зайці самі з холодом під замок прийдуть.

— Зима все зїсть і ще запросить! — озвався дід сокільник, тримаючи за коралеві голівки тяжких глушців. Важив їх на руці: — До-о-брі!.. Таж ліпше їх мати в соли чи в салі, як на вільному вітрі.

Хрудош підставив старій пані зложені одна на одну мідні долоні. Пані сперлась рукою на рамено доїзджачого, другою вхопилась кульбаки, цткнулась підставлених рук одною ногою й несподівано „легким черком", як на її пятдесятку, всіла в сідло. Мимохіть помацала рукою: „корделяс" — при поясі, але ж з коня— нема ліпше над спис!

— Дай но, Олехно, оштеп!.. Стільки нас — барзо ліс сполошили, тож не дивота, як з нерозуму вепр шугне... Ну, оглянула валку, — з Богом, людоньки!.. Їзда!..

Тільки що вїхали в „пригородок" замку, як пані Теофіля зауважила, що ліс віщував їй правду: в більшому подвірі, перед мешкальним будинком тісним гуртом покойові дівчата й замкові драби-вартові стояли проти гостей. Ключниця — Деморацька та управитель — „бурграв" Трещула розпитували новини. А кобзар Ковдуш, що-річний гість Борковського замку, сивий, як наморозь, а співучий, мов гірський потік його рідних Карпат, оповідав, де бував, що чував-бачив у світах.

— Вітай, Старче Божий — щиро вигукнула перша, зрадівши гостеві, замкова пані. От, і наш гірський сиз-орел!... Так, що ж: зимувати до нас, старче Симеоне?

— Най Господь благословить щастям, здоровлям, гараздом! Як став — з вістями, пані ясна. А по припочивку тра далі ступати: до Луцьку, відтіль — до панів Масальських, у Вільно. Ще торік передавали „на світло" в Лавру Печерську, бо ж двоє Божих Угодників з роду їхнього в Київських Печерах відпочивають. Мусів бим звіт іздати, що в Києві звидів та звідав, аби ми лихі язики об дідові пусте не щебетали..

Довкола журавлів точились Раїна й Фаїна:

— Чути пісні, чути співи: бір співа...

Будуть пісні, будуть дива ще й дива..

Одно диво — на діда, друге диво — на баби,

Третє диво — на дівки... Ха-ха-ха!... —й не доспівавши, кидались одна до одної цілуватись. Теї так кортить до них, — та не може. Дід Симеон Ковдуш має над нею містичну силу: його „срібне око" чарує й притягає її, більше, як ті „сотки джмілів, що замкнені в кобзі" його. Відомо в замку, що коли прийде Ковдуш, Тея не спустить очей ні з його полуди, ні з закручених у бублички пасем його жовтавої бороди.

До вечері накрили дідові в панській їдальні, але окремо на малому столику біля великого комина, де ще з весни чомусь зложено купу червоних кахликів з малюнками білих лебедів. Тея на стільці, підмощеному шкуряними подушками, сидить біля бабуні за великим столом. Вже скільки часу той довгий стіл — зовсім порожній, бо нема за ним отця Кастана. Тея не надивується, що він так „довго сповідається" в Дубні, де має, не як звичайна людина, „кількох отців", що їх так само, як і самого „отця" Кастана, звуть домініканами. Це дійсно щось таке незрозуміле, що ані хо́за Ліля, ані пані Деморацька, молода й повновида та міцна, — „як переодягнений драб", — кажуть про неї покойові дівчата — ані вона, що стоїть он за бабуниним фотелем і знає все на світі, — не може виявити отцівської загадки капеляна. Таж тепер не це на думці у Теї: Божий старець забирає всю її увагу, дарма, що їсть мовчки. Але Тея наперед знає, як буде їй соромно, коли бабуня звелить при відході Ковдуша віднести йому „срібний грошик". А ще соромніше стане, коли дід щось ласкаво її запитає.. Вона вже й тепер червоніє, а з ложки ллється на обрус „чорнина" — юшка з дичини... Добре, що не бачить бабуня... Але ж пані Деморацька все бачить..." Ах, Боже! І на що на світі стільки того сорому?... Мабуть це для того „первородного гріха", що про нього любить говорити отець Кастан"?... Але чому ж Раїна й Фаїна того гріха не відчувають?! Он сидять обабіч бабуниного фотелю на подушках, без стільців, та вечеряють, не соромлючись, просто „на підлозі", як... кіт Мацько? Гукнути б їм, але вже бабуня починає розмову з дідом і Тея вся — сама увага.

— Що днесь-не-днесь вісти будуть, — прийшло мені на по́чуд. Таж не знала я, що це ти, старче, Симеоне, прийдеш

і такі вісти зложиш. Аж віри не дойму... Чи ж то билиці? Повідай бо все ладом...

— Таж способен повісти, милостива пані наша ясна. Було це в залітті, по Іллі. З Угрів йшов я, з Бардієва, таки ж от від нас. Давно вдома не був. А там — велій див: новий ратуш хитрі будівничі — Олександер та Олексій на найменння — поставили, а над дверима висікли напис: „Годна річ — бідному помагати"!... Як же нашому братчикові — гудцеві странному такого не зобачити? А тепера — знову — міські мури зводять, вапно не водою, а курячими яйцями розчиняють... І на „кислу воду" шлях не спить: люда люда зїздиться... Тож по Іллі й подався я зо своїм Божетіхом, учнем моїм, на галицьку сторону. Через Зборів, Дуклинським просмиком, на Коросне; міркую далі: на Сянік, Перемишль... Орсаг* добрий, вóди „довольні", не буде ні безвідця ні безхліба. Мандрівні пройдисвіти чи гільтяї голякові странному, звісно — не страшні, бо ж недурно сказано: „не звір серед звірів — їжак, не риба серед риб — рак", — не здобич опришкам невля— неборак!...

— Підкрепляйся, діду, та й „іґдайно" про пана Василя...

— Най заплатить пан Бог: я вже й уконтентований...

— А тож про них в сей час і повідаю... Враз ще за Зборовом здибали ми Яроша — лірника. „Москвином" його взиваємо, бо добре барзо по-московському затинає. „Йов регельт!... Йов регельт киванок!** „Так і так... і поплинули своїм пливом. Вже далі ми разом з камратом. Йдемо так, беремо, як за простибіг добрі люди дають та про все повідаємо.. Згадали й про війну волошську, що в ній брати Струсі головою наложили, згадали й дідича вашого Адамця, бо ж їхній там слід пропав...

Пані дядина тяжко зідхнула й підперла голову рукою, але не перешкоджала старцеві згадувати.

— От Ярош ік мені:

— А я видів пана дідича Борковського, Василя, у Москві.

— Та чей же би то його? — питаю.

І отож ясна пані, немов би сьогодні те все чую й памятаю. День такий був теплий-найтеплий. Потім нас геть розморило. Посідали ми в заході під грабом, а москвин, Ярош Мирон, говорить так:

— „На конику, на тарантовому, проміждо ясним паном гетьманом Остахвієм Дашкевичем та якимсь зацним старим болярином, їдуть собі та про своє, як у себе дома, говорять".

— А про що ж? — не витерпіла пані дядина.

— І я так спитав: — „Про що ж?" — кажу — А Ярош відказує: „Та хіба ж я на підслухи ходиевм?"... Однак і без вітру, ясна пані, вістки шумлять...

Саме в цій хвилині з їдальні вийшла пані Демкрацька. Ковдуш перегнувся над своїм столиком і голосним шепотінням додав:

---

* Орсаг — шлях (по мадярськи).

** „Доброго дня! (ранку). — Доброго дня бажаю! (по мадярськи).

— Ніби козацькі фортеці в очеретах Дніпра ставити мають... На унію „тераньку гострять"...

З Деморацькою увійшов і пан Трещула:

— Шість пар молодят із Підзамча.

— Об чім річ? — зсунула брови заслухана пані Теофіля. — Ну, то що?

— Таж на провесні повінчані, а весілля ще по сю пору не відбували. Казалося: аж вижин пшениці мине. Тож притьмом дозволу просять: гудець бо ж тут — кивнув на Ковдуша.

— По заході сонця?... У пятницю?... Завтра ж будень будний: збирати жолудь, човни й опачини стягати... Аж в неділю!... Пива їм викотить, вина — шість корчаг... Деморацю! — повернулась до ключниці: — баранів зо три, якесь теля, птицю...

Трещула ще не відходив.

— Та й ще щось?

— Просять не погордити...

— Ну, таж прийду... Ага! — затримала „бурглава",— казали: прийшли там мечники?

— Ні, ясна пані: циганин з хлопцем. Кажуть на себе — „вірмени зі Львова", ножі принесли, чотирі десятки. Замкнувем їх на ніч у „скісній роговій коморі", біля прибочної вежі.

— А коні?

— За другою брамою.

— Добре єси вчинив, але ж наглядати кажи — хитнула пані дядина головою й знову звернулась до діда:

— І гадаєш: впізнав таки той москвин Василя? Не схибнув?

Кобзар посміхнувся, зібравши дрібні зморщки довкола очей:

— Як же схибити? І близни під оком, на правій щоці, немов рукою діткнув — ось як бачив! Ще казав Мирон: огрядніші собі стали, а волосся — гей-гей, як у мірошника, — вже сивиться... Вірте, ясна пані: москвин бо не темний, це — один з наших братів, на обидва видющий.

І знову, коли вийшла з їдальні Деморацька, дід приглушив голос:

— През віру просто живота людові нема! Хоч хрест на собі поламни! Бояри та пани вже не словом самим проміждо себе, но і мечем, самопалом семипядним супереку мають, один одного навертають. Панство руське — на лаціну, інші снов же — до віри руської, а інші — до схизми, — віри московської, он як беруться! Там-тут, тут-там — сама веремія. Ожь би один стопов своєю твердо оперся. А то ніхто у віру праву втрапити не може! Того спалили живцем за віру „праву", а того — снов — за „неправу". Бо ж скрізь ген-ген — само двоєвіря!

— Це правда — потвердила і пані. — Один „їхній" архимандрит, і добрий чоловік, сам мені говорив: „Уже й самі не знаємо, в що віримо; боронимо блуди єретиків, як віру праву".

— Отож бо й воно!... Кажу і я вам правду, ясна пані: „времена останняя" прийшли. Царство Антихриста. Всюди від крови неосхлий меч; а московських черців, як говорив кійсь муж пра-

ведний, — „сам чорт навчає єресь приліжно плекати"! І таки істну істину переказ старинний, від дідів-прадідів знаний, правду повідає, що то но у володіннях „присвітера", що його звуть „попом-Іваном", тільки в нього лишилася ще віра свята, справдішня. І в книгах-інкунабулях прописано, щоб з тими всіма неправими — „під лід, під меч та під топір"!

Але: де та земля?... Ніхто не знає, ніхто не відає, ніхто вісти не подавас, очерчення не зображає. Таж казав мені один чесний Богочтець: — „Не тридевять царствісходити тра, не два окіяни-моря перепливсти, але серце власне адомантом камяним зробити треба! І тоді воно, як зоря Рожестенська, до ясел Богонародженого само зорею світаючи, признаку дасть, путьорсаг вірний вірному вкаже!

І дасть тоді присвітер Іван за убільшену ревність напитись води живої з кубка ізмарагдового. А хто напється, знайде щастя вічне...

Тея слухає, не моргаючи, ясно уявляє собі „кубок ізмарагдовий", бо ізмарагди вона знає з бабуниних великих сережок: такі, як лямпадка, що завжди світиться перед Святою Дівою в бабуниній оприні. І спадає їй в голівку: „Може й та лямпадка з ізмарагду?... Тож тільки вилити оливу, а натомість налити води й напитись!" Теї бо дуже хочеться бути щасливою й мати оте „щастя вічне", що дає той... „просвітер" Іван. Але, химерна річ те щастя: тільки що помислила про нього, а вже до неї приходить прикрість,

Подали молочну кашу, помішану з тертими горіхами та вареними в меду сливками. Тея дуже любить цю кашу й згодилась би признати її за — одну з конечних складових счасток щастя. Таж бабуня .. Покликала дівчатко до себе, обняла й тихенько „на вушко" шепоче!

— На, дитинко, таріль, подай старчикові та скажи: — „Призволяйтесь, дідусю, на здоровля"!

Тея міцно вперлась ніжками в підлогу, ніби вросла в поручні бабининого фотелю, мотає голівкою, міркуючи: — „Чи ж не могли б те зробити Раїна з Фаїною?" Але бабуня неначе „душку її читає":

— „Що вбогому вчинете" — говорить Христос — „те мені вчините"!

І не повірила б Тея, що такий важкий той таріль з кашею, й що від столу до діда — така довга дорога! Дрібно ступає ніжками, йде повільно, й здається їй, що всі всі, хто є в замку, — всі дивляться на неї й... сміються. Але ж нема чого й сміятись — і це якраз найгірше. Та ось — ще тільки крок, — і всьому нещастю кінець! І раптом не радість, а страх огортає її, аж руки холоднють і тремтять:

— „Ну, що ж, як замість сліпого Ковдуша побачить вона тут, за малим столиком, самого Бога-Христа? Бо ж тільки для Нього пішла вона „служити Божому старцеві"! Ну, що ж, як Хри-

стос, огорнений сяйвом, гляне на неї... посаджений на ослоні за тим маленьким, „підлішим" столиком?

І Тея раптом чує себе такою великою грішницею, що аж їй цокотять зубки. Бо ж земля може розступитись перед нею... Але — ні: підлога блищить, не рухається. Та еля вже нема в руках, а Домораця підсаджує її на фотель. Та не піднесла Тея очей, і Христа не побачила! Сумно, і так жаль, хоч плач!... а тепер пізно. За столиком вже знову — „странний дід" і вже знову говорить до нього бабуня:

— Ластівки відлітали пізно, а цибуля має одну злупку: буде тепла зима.

— Та й рік мабуть буде спокійний. Кажуть, ніби хан з безбожним військом своїм на Москву тягне... Круки — хмарами, видимо — не видимо — всі на північ гонять, — додає Ковдуш.

— І звірова, відкіль може, до нас горне — знову говорить бабуня і п'є свій вечірній лік, „щоб серце не підходило під горло"! Це — запарені пелюстки дрібної червоної квітки, що зве її Тея „вуглик у вогні".

Вже прибрано з столів, а Тею не забирають з їдальні, й челядь не збирається, як звичайно, на вечірню молитву. За гуртом покойових дівчат, що скупчились біля дверей під колюмнами, ще ніби прибуло жіноцтва.

— Таж заспівай нам, старче! — злітає нарешті давно всіма очікуване слово. І на погляд — запитання пані Деморацької, замкова пані киває погідливо головою: — Відчинити двері!

З обох дверей тиснуться люди: челядь і драби. Трещула наливає Ковдушеві велику „стопку" меду. А за Теєю вже стоїть її хо́за — волошка, простягає руки до дрімаючої дівчини. Всміхається:

— О, сьогодні панни й люлити не треба!

Але дівчатко боронить ся:

— Лялю, бабуню, бавимось ще!... Я не хочу спати, не хочу...

— Не руш її — каже Евлалії бабуня — най слухає дитина.

А Ковдуш уже „випускає з кобзи джмілів", ладить сутуги, таж замість, щоб співати, знову говорить:

— Звеліть, ясна пані, покликати й мого молодика: Божетіх має гарний голос. Вже вивчений майстер; в Луцькому дам йому „ви́звілок на всі чотири сторони".

О! таки зачали! Мякий тенор молодика „додає жалощів" до кучерявої дідової „заплачки". А ось і улюблена в цих краях пісня:

... „Із-за гори, з темненького лісу
Татари йдуть, волиночку везуть...

Похилились, завмерли слухачі, мов колосисте поле під тучею, що наносить громовицю: О, тут неволя татарська, — що „зліє зла!" — не тільки поетична згадка! Багатьох зачепила вона своєю кривавою рукою. І вже плаче „тонкосльоза" жінота, але й пані дядина не може стримати зідхання. Особливо ж, як гудці почи-

нають „нову" думу „про братів Струсів", „міждо яких мабуть загинув і любий, ясноокий Адамко"... Вже стільки літ марно шукають, розпитують: немов земля поглинула й ніде жадної згадки!

І тихо гладить пані Теофіля внучку по голівці золотоволосій, як у тієї волиночки, що

...„косою бір освітила".

Згадує свого старшого сина, що також згинув у бою з волохами. Згадує й другого, що взяла його орда в ясир, і не повелось викупити... „Боже, Боже: таж тут вельми дивен єсть стар чоловік, майже бо ніхто з мужів не вмирає, до старих літ доживши, своєю смертю, на ліжку вдома. Хіба що якийсь каліка!"...

І раптом урвались думки. Став спів. Хуртовиною пригналась із ночі хвиля. Розсипалась тріскотнею поломаних віт, кінським іржанням, тупою сотох копитів. Тривожно зойкнула сурма, закричали мисливські роги. Квапливо впало кілька пострілів з довгогорлих вартових „київ"-самопалів. І на те, мов шалений зойк одних грудей, розтяв повітря в їдальні жіночий покрик:

— Орда-а!... Рятуй-те!...

Драби, хто з самопалом, хто ще зо старосвітським аркебузом-самострілом — враз опинились на своїх місцях чи вікнах-стрільницях. З вежі — „Будельниці" ахнула в ніч гаківниця і це зміцнило паніку: безсумнівно — велика небезпека! А червона заграва палаючих смоляних бочок залила двори й наповнені водою рови-фоси та замкнула замок у тісне коло жаху й змори.

Пані Теофіля випросталась і зблідла при першому звуку тривоги. Швидко перехилила недопитий лік, перехристила чоло, віддала Деморацькій Тею, й вийшла в коридор. Вхопивши зо стіни перший восковий смолоскип, майже підтюпцем подалась до вартової вежі Будельниці. Однак, хоч саме в тій хвилі прогомоніла гаківниця, думка замкової пані вже натрапляла на правдиве вияснення тривоги. Не було виття й ламання в пітьмі дерев, як це робить при наступі орда. Грабіжники? — Ті вибивали б насамперед браму. Може це ті цигани? — пролетіла на мить думка... Але ж за стінами не було стрілів, а зо стрільниць вежі видко всі двори, брами й пруги землі поза фосами, вільні від напасників. Веремія зменшувалась, вгавала.

Почувши вдолині прудкі кроки (хтось біг до неї з вісткою) — замкова пані зупинилась, відітхнула й ледве помітно всміхнулась: в чорній пітьмі під сходами сюрчав цвіркун.

Ні, цвіркун не сюрчить, коли близько небезпека!... Та й той, що біжить з вістками, не спинився б по дорозі!

Повернулась і дихала зовсім спокійно. Спускаючись додолу, увійшла в бічний виступ вежі, присвітила й ступила ногою на залізну підойму, що легко піднесла ляду над глибоким, скісним колодязем. Все було в порядку!

— Ох! — зідхнула пані Теоф'ля — ну, що крім цього може зробити стара, слаба жінка, нездібна до поважної оборони?.

Хоч би вже швидче виросла мені Тея — виходила, міркуючи знову, на середній хідник вежі з бічниці, де під лядою стояли приготовлені до вибуху барила пороху. Треба було піднести ногою ляду й кинути смолоскил, щоб замок вилетів у пові ря, коли б не було надії на якийсь порятунок. Всі замкові люди знали: цей смолоскип кине — сама пані дядина...

Байдуже слухала слів вартівця про кілька табунів диких коней, що під самим замком счинили бійку з великою чередою вепрів-диків, і втомлено наказала:

— Засвітити світло в каплиці... На сьогодні вже досить балачок та співів. На варту ж — старших драбів. А завтра конче перекопати дороги...

Одначе в „челядній ізбі" не було охоти до сну й по вечірній молитві. Про переляк забули всі враз, всю бо увагу притягав до себе „віщий дід Симеон", що знає не тільки, де що діється, але ж „розуміється й на річах вкритих".

— Чи ж то правда, пане-брате, — запитував шкутильгавий дід-столяр — що вже сьома тисяча років від сотворіння світу ісхожає, а восьмої — кажуть — не буде вже? І чи правда, що й виказу більше нема, коли Великдень святкува и, а ті — вищі народу сословія — жадають нового календаря?

Всі замовкли, як у церкві. Тільки приглушено дзенькає об дукачі глиняне мальоване намисто дівчат, що також прийшли послухати „старчика мудрого". А Ковдуш, як давновічний пророк, випускає з беззубих уст, мов піною морською оточених сивими кучериками бороди, — образ за образом, що їх бачить його „срібне око", „темне" на дійсний світ.

... З давен-давна, браття любе, за світ, за душі людські змагається Сатанаїл з Господом Паном... Одколи бо списом вогенним вдарив лукавого Михайло Воїн небесний, а Ілько-Пророк святий пометав блискавки й розпорошив вої лихі, — сторч олів вибтікали біси в прірву віковічну... Зорі небесні з дороги їм вступались. Сонце праведне та місяць ясненький проклятих відцурався: не прийняли їх до себе! Тільки земля грішна — нерозумная — пожаліла й прийняла Сатанаїла — баніту со аггели. А вона ж тоді, браття любе, раєм Божим була!.. От, з того часу і юдить лукавий людей на Бога, підданців собі щодень збільшує. А хирен єсть чоловік... Тому все меншає правди на світі, а що далі, то меншатиме все дужч, поки в державі Сатанаїловій, з дозволу Божого, за кару землі нерозумній, що сама на ся лихо накликала, вся правда ізнищиться, висхне, осякне.

Тяжкі зідхання наповняють „ізбу", але не чує їх „странний дід", зводить догори руки й переходить у ритмований речитатив, „мов ік серцю слова прикладає":

— І Боже сонічко заскаржиться — занарікає: „Ой, не хочу я, Господи, рано сходити, рано сходити, свічку грішному світити... Ой, не хочу я"..

То вгасаючи, мов зморені сном, то знову прокидаючись з густого чаду, — палахкотить кілька лучин в поставцях біля че-

люстей великої печі, а лойовий каганець на самій печі затягає чорну стелю сивою поволокою. Під піччю настирливо пряде свою металеву пряжу завзятий цвіркун, задоволений з тепла, що надихали його присутні. Та не він, а протягле скрипіння відчинених дверей обриває скандування дида-гудця. Мякі, нетверді кроки тяглим шарудінням розтоптують насторожену увагу. Баба Вівдя — „зілійниця" вичовгалась із своєї сушарні й обережно тримає обома руками загорнений у ганчірку сивак-горщик з чорної глини. З горщика курить запашний дим — ладану й материнки, а до нього примішується запах сірки. На грудях у баби намисто не з глини, а з висушених рибячих очей, твердих мов порцелянові кульки. Замість дукачів — два вовчі зуби та ведмежий кивоть.

Вельми стара зілійниця, і хоч дуже добра, а проте бояться її, бо прийшла десь здалеку, з Угрів, як „босорка́ня" — відьма, чи жрекиня гірських і лісових богів. Всі розступаються, й Вівдя стає сама серед просторої кімнати, сиваком, немов коливом на службі похоронній, згори додолу, згори додолу коливає й, промовляючи ніби не до людей: — Добрий вечір, білий ранок тобі, Земле Тетяно, Водо Улляно, — шмигає постолами до дверей.

Вусатий, озброєний драб заступає їй дорогу й говорить ласкаво:

— Нема ще ранку, бабусю, ще — глупа ніч. Ще й люди не лягли, не то щоб ся обуджати... Не вільно виходити з хати надвір, а тому, хто надворі, — в хату.

Та Вівдя ніби не бачить драба, відсуває його рукою й шепелявить беззубою, чорною пащею:

— Не руш мене, шинку, пусти́. Мушу „Матінкам" покадити заздалегоди... біду вдвернути... Медом-пшеницею поклонитись. Воді-Улляні, матінці чистій, молока не улляли, мучки праженої не кинули... До рідного ріддя не кликали.. Близько проміждо нас лихо ходить, Морену за руку водить. Ох-ох-ох... Близько... Пусти мене, шину... Чи пустиш, питаю?

У відповідь бабі відгукнулась пострілом ніч. Суремка кинула з вежі наказ, і заскреготіли ланцюги рухомого мосту.

Всі завмерли в хаті в повнім оні́мінні. Лише баба Вівдя піднесла вгору свій горщик-кадило і, як передтим, вичитувала:

— Не знає залізо, що чинить, що робить... Та силу заліза відає лікар. Лікаря руку веде Господь... І від злої волі, від лиха-недолі най не зведеться зо-зла рука зла...

Отже, „не було писано в зорях" мешканцям Борківського замку проспати цю ніч спокійно.

Тільки що встигла вгрітись під хутряною коздрою-покрівцем пані Теофіля, як затривожив її сон різкий тріскіт вистрілу та крик суремки. Таж цілком не пробудив: чула потім у дріманню і скрегіт ланцюгів на мості, але оспала думка одурила: здалось, що вже світає й опускають малий міст до обори для збирачів жолуддя. І сон переборов: голова старої глибше вгрузла в білу піну теплих подушок. Але ж настирлива рука вперто

стукала в двері просторої одрини. Якби були незамкнені, певне вже хтось трусив би за рамено. Таж пані дядина ніколи не забуде замкнутись на ніч, бо „стару жінку й власне дзеркало не сміє бачити не прибраною слушно!"

— Та най бо ж зволять прокинутись ясна пані! — Вже виразно гукає голос пані Деморацької.

Щоправда, голос схвильований, таж не страхом, а радістю. Розуміє це замкова пані, але все ще не має сили підвести повіки, хоч напів зближені думки вже тримають звязок: — Ой, стара вже я, стара! — Журиться дядина — і коли вже та мала Тея мене заступить?! — втретє цієї доби думає те саме. І раптом немов хтось її підкинув: сіла на ліжку й прудко зірвала з себе ковдру:

— Що, що? Що ти кажеш, Деморацю? Який Адам?...

— Таж наш, світла пані, наш дідич... О, Господи! Ясний пан Адам... з Орабської Землі... повернулись дужі... ще й з родиною!... З неволі бусурменської!...

— Мати Божа!... Матінко Божа! — спинає руки пані дядина й водночас хапається за ріжні речі.

Але ж, лишечко, що це?... Не може встати з ліжка: ніг немов нема! І серце тріпоче, як накритий рукою метелик... під „парадною брамою" пирхають коні, іржать мули, дзеленчить зброя, вириваються ріжномовні оклики, гупають важкі кроки людей, що несуть тягарі, і скиглить якийсь дивний звір...

Шота Руставелі

ВИТЯЗЬ У ТИГРОВІЙ ШКУРІ*

(Поет зачинає свою поему апострофою та молитвою до Бога у „Вступі“).

Той, що силою своєю звів небесну височінь,
Що високим горнім духом сповнив душі сотворінь,
Він ці землі многобарвні дав для людських володінь —
Він царів настановляє, як свою подобу й тінь.

Ти, великий Боже, твориш кожен образ, кожну твердь,
Щоб діявола зборoти, сил пролий мені ущерть.
Ти закоханих бажання в нас на все життя потвердь,
Полегши тягар гріховний, що могутніший як смерть!

ПОВІСТЬ XXII

(Заповіт вожда Автанділа цареві Рустевану, коли він виїзджав на приказ цариці Тінатіни шукати по світу Тарієля, „Лицаря в тигровій шкурі“).

Заповіт він сів писати, жалісливі склав листи:
„Царю мій, таємно мушу я на розшуки піти, —
Палія душі моєї я не можу віднайти;
Наче Бог, будь милостивий, подорожнику прости!

Знаю: згодитись зо мною я Тебе колись примушу,
Адже вірности до друга не зречуся, не порушу;
Слово вдумливе Плятóна я тобі згадати мушу:
„Лжа й дволичність шкодить тілу, потім нівечить і душу“.

Знаю я, що лжа — одвічне джерело усіх скорбот,
Друга кинути! — за брата він любіший у стократ.
Нащо мудрість фільософська для позбавлених чеснот?
Ми вчимось, щоб до високих дорівнятися істот!

Ти читав що про кохання нам апостоли писали?
Обміркуй же, пригадавши їх напучення й ухвали:
„Нас любов підносить“ — дзвоном мислі мудрих пролунали,
Ти не віриш, що ж промовлю я до темної навали.

Мій Творець, мене могуттям обдарує щедро Він,
Він — незрима сила й поміч для створінь і для тварин,
Він — безсмертний Бог, що змірив грань буття, світу полин,
Він, який створить миттєво сто — з одного, з ста — один.

---

* Це вийнятки з великої грузинської поеми під тим заголовком, що її написав 750-літ тому народній грузинський поет, сучасник „Слова о полку“ Ближче про це див. в наступній статті. Ред.

В божій волі — все на світі і помітне й непомітне,
Без промінь троянда вяне і фіялка не розквітне.
Всі радіють, як побачуть щось прекрасне, щось тендітне;
Ні, моє життя без Нього — животіння безпросвітне.

Ти прости мені непослух, що Твою накликав лють,
Я іду мов полонений, де чуття мене ведуть,
Щоб згасить вогонь горнила, мусів рушати я в путь,
Де б не був я — що до того? — Волю б знов мені відчуть!

Марно зараз сумувати, сльози лити в самотині,
Бо рокованої* справи не уникнути людині;
Ти ж повинен буть терплячим і міцним при злій годині,
Не ховатися від того, що призначено від нині.

Бог призна́чив — і приймаю долю я, мені надану —
Серце більш не спопеліє і сцілю нестерпну рану.
Хай же в радості й багатстві я, вернувшись, вас застану,
Славу й честь собі здобуду, як йому в пригоді стану.

ПОВІСТЬ XXIII.

(Автанділова молитва та його тайний виїзд).

Він благав: „Великий Боже, цар небесний, цар земни́й,
Ти являєш світу милість, часом гнів являєш свій!
Невимовний, непізнаний влад владика і водій —
Дай же стерпіти кохання, о владарю дум і мрій!

Боже, Боже! Я благаю і землі й небес владику,
Дай любов ти і любовні дай закони чоловіку,
Доля хоче, щоб покинув я красуню сонцелику,
Та посіяного нею почуття не трать довіку.

Боже, Боже! Окрім Тебе, а не маю більш нікого,
Поможи мені у мандрах, щоб не згинути убого,
Порятуй од хвилі в морі, від діявола нічного,
Послужу́ Тобі я ревно, як вернеш мене живого!

Помолившись, сів він верхи, тайно виїхав до брами,
Відіслав там Шермандіна, що стерявся від нестями,
Раб ридав і бив у груди, скелі видовбав сльозами;
Жаль рабу, коли господар розлучається з рабами.

(Після довершення ціли своїх мандрів)

Витязь мовив: Слава Богу! Боже діло всемогутнє,
Бо на все, що тут стається, повеління є напутнє;

* рокований — суджений.

Діє Бог таємно, рідко появляє людям сутнє, —
Нам лиш вірити належить: мудруй вірить у майбутнє.

(Поет кінчить свою поему словами в 58 повісті).

Закінчилась їхня повість, як той сон в нічній оселі,
Вже пішли вони зо світу, час хисткий, як в русі релі,
Хто вважає світ тривалим? Він — лиш митті невеселі,
Це пишу я, муж незнаний, на імення Руставелі.

1937. Переклав *Микола Бажан.*

Д-р Василь Пачовський

ГРУЗІЯ ТА ЇЇ ЕПОПЕЯ

(З нагоди 750. роковин Шоти Руставелі).

Грузини, сусідній народ України, обходили на схилку 1937. р. воднораз із нашим 750-літтям „Слова о полку Ігоревім“ — своє свято 750. роковин появи національної епопеї пера *Шоти Руставелі* під заголовком: Вепхіс Ткаопсані, себто: Витязь у тигровій шкурі. В СССР появилися драматичні перерібки і балєти в українських і московських театрах та надруковано переклади ріжними мовами. Цього року появився прекрасний український переклад грузинської поеми в цілості, пера відомого молодого мистця слова, Миколи Бажана. Вийнятки з нього подаємо поруч цієї статті.

Грузія — старовинна Кольхіда, знана з казки про Язона і золоте руно, соняшна країна потойбіч Кавказу, над Ріоном і Курою. Грузини починають свою історію з III. ст. до Хр. від царя Фарнабаза. Вони прийняли християнство в IV. ст. за володаря Миряма. Їх Церква підлягала антіохійському патріярхові, й уже на соборі в Нікеї мала своїх представників. В часі боротьби Сасанідів із Візантією станули по боці Греції як християни. В їх краю перехрещувалися два світи: Греція і Персія. Аж після перемоги греків дійшла Грузія до розцвіту в X—XIII. ст., отже за часів нашої київської держави. Тоді то Давид II. Відновитель, сучасник Володимира Мономаха, поширив своє царство від Чорного до Каспійського моря, зайняв Тифліс і оснував Академію, рід вищої школи в Грузії. Та до вершка світлости дійшла Грузія за доньки Юрія III. цариці Тамари Великої (1184—1212), сучасниці нашого Романа Великого. Вона ще більш поширила границі держави, в союзі з чоловіком, сусіднім царем, але теж дбала і про розвій мистецтва та літератури свого краю. На недоступнім гірськім узбіччі збудувала чудову палату з 300 кімнатами, прикрасила столицю і згуртувала коло престолу поетів та вчених, а з них найбільшим ґенієм слова був Шота Руставелі.

Та вже за її доньки Росудані напали татари на край. На бойовищі згинув син цариці Юрій IV. 1221 р., а татари зайняли і зруйнували увесь край та приневолили грузинів ходити походами з собою аж на Єрусалим. Грузію, зруйновану вогнем і мечем за Тамерляна, розбили вони на пять князівств. Аж у XVIII. ст. злучив два князівства в одно Іриклій II, що як лицар сам перший кидався в боях на ворога, та проте розгромили його перси і приневолили скласти союз із Росією за Катерини II. Його син Юрій XIII. був останнім володарем Грузії, бо Москва обманула Грузію, як і Україну, знесла престіл і прилучила її до Росії як провінцію 1801. р.

Під рукою царської Росії заборонили грузинам писати і видавати книжки рідною мовою, як українцям. Аж революція принесла і Грузії волю, що з федерації дійшла до самостійности. Та змосковщений земляк Джуґашвілі, що тепер станув на чолі СССР під іменням Сталіна, прибив рідний край і нарід червоним копитом Москви та загнав у комуністичне пекло.

Грузинзька мова, звана ними картвельською — мало звязана з відомими мовними родинами. Вона дуже старовинна, бо вже коло Різдва Христового говорило нею населення Грузії. Письменство народжується в IV. ст. з уведенням християнства. За часів нашої київської держави від X—XIII. вв. припадає золотий вік літератури. Одначе після татарського нападу вона занепадає в XIV—XVI. вв., а знову відроджується в XVII—XVIII. вв. Грузини уживають у письменстві двох альфабетів: церковного (хуцури) і громадянського (мхезрулі), але оба походять з одного джерела.

Спершу література мала характер релігійний. Хоч біблію перевело з грецької мови 70 мужів вже в V. стол., то проте справжнє релігійне письменство розвинулось в VII—XIV. ст. (богословські, історичні, поетичні та прозові твори, оригінальні і переводи). Осідками літератури стали манастирі в Царгороді, на Афоні, в Сирії та на Синаї.

За золотої епохи творять ряд клясичних творів поети: Мосе-Хонелі, Сарґіс Тмогелі, Шовтелі, Чухрухадзе (поезія і проза) і найбільший Шота Руставелі, що склав для Тамари поему: Витязь у тигровій шкурі. В X—XII. ст. були при церквах і манастирях в Грузії, в Афоні і Царгороді церковні і вищі школи, але в $^1/_2$ XIII—XVI вв. вони занепали. Аж у XVII. ст. переклад Фірдовзія Шахнаме і словар С. Орбеліяні на 25.000 слів знову починають літературне відродження. В Тифлісі споруджено першу друкарню 1709. р. В 70. рр. виступає визначний поет Давид Гурамішвілі. З новітніх поетів уславився романтик І. М. Бараташвілі, сучасник молодого Шевченка, хоч песиміст, але далекий від одчаю в творі: „Мислі над берегом Кури“.

Шота Руставелі, творець грузинської епопеї з XII. ст., що її 750-ліття святкували грузини в 1937. р. по обох боках греблі, в краю і на еміґрації, це напів леґендарна постать. Уродився він у селі Руставі. Там скінчив церковну школу і перейшов до академії в Ікалто, заснованої царем Давидом, де уформив свій неоплятонський світогляд під рукою вчителя фільософа Арехнія Ікал-

тослі, вихованого на творах Плятона та Арістотеля. Опісля виїхав до Греції і докінчив там свої студії в атонських та олімпійських манастирях. Як вернувся до Грузії, вступив на службу на двір цариці Тамари, яка зробила його бібліотекарем-скарбником. Красуня цариця дала привід поетові до безсмертного твору „Витязь у тигровій шкурі", що зложений в 58 піснях. Коли поет приніс їй свою поему, вона дарувала йому золоте перо, що мав його носити на шапці. З тим пером перейшов він на портретах в память земляків. Та поет закохався в царицю і не зміг заховати своїх почувань. Через те вона загнівалася, а він мусів утікати з краю до Єрусалиму, де жив як монах в манастирі св. Духа до смерти.

Лицарський епос „В и т я з ь у т и г р о в і й ш к у р і" оповідає про скорботного і запального лицаря в тигровій шкурі Тарієля та двох його побратимів: вдумливого Автанділа і завзятого Фрідона. Кожний з них має свою царівну і всі разом перемагають перепону та осягають своє щастя. Тарієль і його любка Нестам займають престіл Індії, а Автанділ і Тінатін володіють в Арабії. Тему своєї поеми взяв поет з перської леґенди, але змалював нею ж и т т я рідної Г р у з і ї XII. ст. Осягнув тривкість твору тим, що малював тільки вічні почування та вічно повторні події людського життя. Основна його ідея — вірність у дружбі і любові побратимів та їх царівен. Вірними являються і піддані, як Шермадін, васаль Автанділа, управитель держави в його неприявності, та Асмата, дама двору царівни Нестан. Обі царівни Нестан і Тінатін зберігають теж вірність своїм вибранцям, хоч любов Тінатін — спокійна і ясна, а любов Нестан і Тарієля напружена і динамічна, повна гіркости й тривоги. Нестан в любові і гніві подібна до пантери; тому Тарієль носить на собі тигрову шкуру, що нагадує йому кохану.

Основа поеми — велика істина, що людина знаходить щ а с т я тільки в постійній б о р о т ь б і, зберігаючи вірність і сталість. Тимто ціла поема пересякнута великою життєрадістю, а поет Руставелі став передвісником гуманістичного руху, що охопив опісля Европу. Поет славить лицарскість, шляхетність, проповідує волю індивідуальности, рівність жінки з мужчиною, вірну службу монархові — через те порівнюють його земляки з Дантом. Ті ідеї зробили з поеми Руставелі свого роду національну, в и х о в н у к н и г у для народу.

Одначе поет надає поемі пятно свого часу. Він визнає февдальну державу і як її основу ставить кріпацьку працю, хоч в душі заявляється за свободою рабів.

В низці образів змальовує поет ті сили, що діяли в тодішньому суспільстві. Найбільше уваги й любови посвячує двом представникам Тарієлеві та Автанділові і їх двом судженим. Але поруч з ними часто кількома рисами змальовує царів Рустевана й Фарсадана, та постаті лукавих і віроломних царедводців, як Чашнагір, або торговельних міщан, як купця Уема і його дружини Фатьми, та підданців своїх героїв. Перед нами пересувається ціла ґалерія типів грузинського світу з XII. ст. Тими картинами поет не тільки оспівує кохання, але показує теж свою любов до людей. Його поема висвітлює всі користі, що їх осягнула Грузія, поєднавши дві куль-

тури — Сходу і Заходу. Тією поемою захоплює Руставелі досі земляків і впливає на їх характер та на психіку грузинського народу. Тимто до сьогодні зберігся в Грузії прекрасний звичай, що дівчина, виходячи заміж, приносить як віно чоловікові власноручно переписану поему свого великого поета в оздобній оправі.

Автора поеми „Витязь у тигровій шкурі“ величають грузини батьком своєї мови. Творив він її з картвельського говору, помагавши собі запозиченими словами з арабської, перської та грецької мови, але з них різьбив нові, рідні форми, зберігаючи духа грузинської мови та тенденції її розвитку. Таким чином поет створив багату мову на 45.000 слів. Щодо форми, то поет поділив поему на 58 повістей, виспіваних чотирирядними строфами (катренами), обєднаними одною римою. Таких катрен має поема 1666 з 730 основними формами рими. Рими у нього бувають або жіночі в строфі, що зветься високий „шаірі“, або мужеські в низькому „шаірі“, що в оригіналі кінчаються дактилічною римою.

М. Бажан переспівав цілу поему осьмистопним хореєм дуже складно і майстерно в нашій мові. Перший переклад в Европі появився німецькою мовою „Der Mann im Tigerfelle v. Leist“ 1880, опісля французький „La peau de léopard“ 1885, далі анґлійський Марета Скотта Вордона 1889, згодом російський Бальмонта, вкінці польський і вірменський. М. Бажан присвоїв його українській мові 1937. р., в році 750-літнього ювілею грузинського ґенія.

Проф. Микола Чубатий

ВІДРОДЖЕННЯ КАТОЛИЦТВА У ФРАНЦІЇ

(Обсервації та рефлексії з подорожі)

Моя подорож

Оця доповідь — це не реферат, спертий на наукових, статистичних, чи хоч би публіцистичних працях, це — тільки низка обсервацій та рефлексій, добутих на підставі моєї півторамісячної подорожі по Франції в часі останніх літніх вакацій. Ясна річ, підчас побуту в тому краї читав я французьку пресу та публіцистичні книжки, що попали мені під руки, та все таки я зовсім не маю наміру дати повний образ життя теперішньої католицької Франції. Не перечу теж, що у своїх нарисах можу то тут, то там помилятися і це неґативний бік такого репортажу. Натомість обсервації, добуті самим глядачем, роблять цей нарис може живішим та безпосереднішим.

Для кращого зрозуміння знов же відмічу, що пишу не тільки субєктивні імпресії подорожника-туриста, який заїздить до готелю й зустрічається лише з готелевою обслугою, що рівно чемна дає стереотипні відповіді для всіх,

враження туриста, що звиджує на основі Бедекера гідні уваги речі. Навпаки, передовсім з католицьким життям Франції мав я змогу зіткнутися безпосередньо і досить часто.

Ціль моєї подорожі не була чисто туристично-розривкова. Я виїхав туди, щоб поглибити моє знання французької мови на окремім університетськім курсі у Ґренобль, далі щоб взяти участь у міжнароднім конґресі „Пакс Романа“ в Парижі і при тій нагоді оглянути міжнародню виставу та по змозі якнайбільші простори Франції. Мав я нагоду відвідати Францію полудневo-східню, Париж з околицею та полудневo-західню. Моя подорож вела крізь північну Італію, з Медіоляну до Ґренобль, оглянув я теж масив Монт-Блянку. Звідсіля крізь Ліон — місто шовкових жіночих мрій, поїхав до Льон де Соніє, осідку одного з трьох найстрогіших французьких жіночих манастирів Франції. Далі подався я до Діжону, столиці Бурґундії та доброго бурґундського вина, а згодом до Парижу. Спинившись довше в Парижі, потягнув я на полудне крізь Орлеан і Тур до Бордо та над Атлянтик до границі націоналістичної тут Еспанії. Зо знаного світового купалища Біяріц, міста світових приман, переїхав я у Піренеї до католицького серця Франції — до Люрд. Відсіль до Тулюзи, у середньовіччі життєрадісної столиці Ляндведоції, де вже у XII ст. відбувся — перший мабуть у світі — фемiністичний конґрес, на якім одначе тодішнє жіноцтво не мобілізувалося до боротьби проти мужчин, тільки при звуках трубадурів — як сповіщають літописи — радило над дрогaннями жіночого серця. Хто є на полудні Франції, той мусить вступити до Каркасон, унікату Европи. Це збережене у XX ст. середньовічне місто з усіма акцесоріями середньовічнього ґроду; знаменито збережені тут мури, башти (що мають понад 1000 літ), зводжені мости, тощо. Далі доїхав я над Середземне море до пристані Сет — найближчого получення (27 годин кораблем) до Альжіру в Африці. Відвідав Нім, найклясичніше римське місто Франції, з добре збереженим амфітеатром та римськими термами, а потім Авіньйон, розкішну столицю Папів XIV ст. Крізь центральну Францію вернувся я до Парижу та крізь Брукселю, Кольонію і Берлін із зовсім пустою кишенею впинився у своїм Львові.

Я, що стою досить близько католицького життя у нас, безперечно звертав передовсім увагу на прояви французького католицтва, чи то на університеті в Ґренобль, чи в моїм житлі, бо жив при родині, чи то в часі конґресу в Парижі, де мав нагоду особливо на офіційних прийняттях зустрічатися з визначними католицькими діячами, духовними та світськими. Згодом, як член екзекутиви тієї міжнародньої оґанізації, на замкнених засіданнях найкраще міг я пізнати ментальність наших като-

лицьких господарів. Зрештою й сама подорож по Франції давала мені спромогу обсервувати і приглядатися до французького життя та свої погляди відповідно справляти й доповняти.

Католицька Франція до світової війни

Коли хто поставить побіч себе ті два слова „католицтво“ та „Франція“, то пересічний громадянин подумає собі: що́ ті два поняття мають спільного? Всі ж знаємо: Франція це край безбожництва, людового соціялістично-комуністичного фронту, край панівної масонерії. Це ж країна, де ще в перших роках нашого століття прийшло до розділу Церкви від держави з конфіскатою численних церковних маєтків. Це ж край, де усунено зовсім релігію зо школи, а ціле навчання цілком зляїцизовано і т. ін. і т. ін. Це все правда, але вона відноситься до передвоєнних часів.

Так якось дивно буває з Божою Церквою впродовж цілої історії. Скільки разів жила вона в достатках та спиралася на сильних світу цього, стільки разів морально вона слабла, її вплив на громадянство понижувався. Натомість убога та переслідувана Церква відзискує свій моральний вплив, переживає часи розцвіту та саме тоді стає тією „сіллю землі“ для своїх вірних. Так теж сталося у Франції.

Переслідуване та погорджуване французьке духовенство віднайшо своє ідейне призначення. Взялося — як кажуть — зубами до праці від основ, особливо над вихованням молоді. Воно щораз то більше захоплювало й тепер захоплює духовий провід над молоддю, а з ним відзискує поважне становище для Церкви у своїй батьківщині. Очевидячки, таке культурне змагання стало можливе у країні, де слово „свобода — ліберте“ не тільки пустий звук без змісту, писаний законом на те, щоб його ніхто не держався, але слово повне змісту у щоденному житті.

До того французькі католики ні на хвилину не забували, що вони не тільки сини католицької Церкви, але теж французи. Навіть в часах найбільш ворожої постави свого уряду до них, памятали про свої обовязки супроти батьківщини та все вважали і сьогодні вважають якраз себе за правдивих репрезентантів старої французької культури, що повинна бути першою в Европі. Тому не диво, що французьке духовенство виховало сотки тисяч не тільки гарячих беззастережних католиків, але теж правдивих французьких патріотів, і то куди кращих та більше жертвенних, як французька державна безрелігійна школа. Це показала світова війна.

Французькі католики у світовій війні

Між найкращими героями, що боронили кордонів Франції у світовій війні бачимо саме католиків, аж надто часто

священиків, що, покликані ліберальним урядом як прості вояки до фронтової служби, повнили подвійні функції, вояків та духовників. Найкращі пробоєві французькі полки, зложені з консервативних і побожних ґасконців та басків, від своїх синіх мундурів звані „сині чорти“ — діябль бле — добули собі безсмертну славу на всіх побойовищах Франції, а зокрема під Верденом, так що сьогодні десятки французьких міст пишаються памятниками, збудованими „синім чортам“. Зрештою того геройського духа влив французькій армії її начальний вожд, обожаний тепер у Франції, маршал Фош, сам ревний католик, подібно як і більшість його штабовців.

Тих величезних заслуг французьких католиків для батьківщини не могли заперечити й найбільші вороги католицької Церкви. Тож не диво, що по війні питомий тягар французького католицтва серед свого громадянства зріс кольосально.

Французькі католики по світовій війні

Правда, по світовій війні формально Церква й далі залишилася відлучена від держави й у правних взаєминах властиво ніщо не змінилося, але фактично чи то праві уряди, чи ліво-центрові, чи навіть теперішній людовий фронт, стали числитися з католицтвом як із дуже поважним чинником французького внутрішнього життя. Та не тільки державна влада, але навіть ліберально-соціялістичне громадянство Франції ставиться сьогодні до католиків невтрально, а інколи і прихильно. По війні Париж знову навязав дипльоматичні взаємини з Ватиканом, уряд почав виплачувати духовенству у формі субвенцій невеличку платню, католиків зустрічаємо на найвищих посадах у державній адміністрації чи дипльоматії. Французька Академія (безсмертних) має тепер у своїх рядах коло десять визначних католицьких вчених, військових, письменників, навіть духовних, як напр. ректора прив. катол. університету в Парижі кард. Бодріляра, єпис. Ґранта, Люї Жієта, адмірала Лаказа, письм. Франсуа Моріяка, Енрі Бордо, Люї Маделєна, Жоржа Ґоайо, а теж постійний секретар Академії та редактор знаного світового науково-літер. журналу „Ревю Де Монд“ Рене Думік це визначний католицький діяч. Сильною підпорою для французького католицтва стали дві свіжо відзискані провінції, Альзація і Льотаринґія, де католицтво було знаменито зорґанізоване ще під німецькою владою. Там досі уряд не відважився завести зляїцизованого шкільництва та інших некорисних для Церкви реформ, дарма, що Франція це держава сильно сцентралізована.

Католицьке життя теперішньої Франції

Духовенетво

Після розділу Церкви від держави французьке духовенство найшлося в вельми невідрадних матеріяльних обставинах. По селах треба було забиратися до дрібної господарки, по містах жило із лепт заможних католиків, що не щадили жертв на церковні цілі. Та саме та убогість духовенства дала йому великий моральний капітал. Франція це країна й тепер дуже заможна, одначе духовенство живе нераз бідніше, ніж кваліфікований робітник, і тому ніякий соціялістичний чи комуністичний демаґоґ не може закинути духовенству — як деінде — сибаритизму. Усі й на кожнім кроці бачать, що це неправда, а на таке вбоге життя може рішатися людина тільки з ідеї. Це теж сильно промощує духовенству шлях до сердець найбіднішого пролетаріяту; сьогодні там духовний це близька людина найбіднішим. Хоча французький духовний постійно ходить у рясі та широкім римськім капелюсі, то всюди можна бачити, як сам полагоджує справунки. Молодші їздять у рясі на найтаншім засобі льокомоції — ровері; автами розбиваються капіталісти або опікуни пролетаріяту. Священик не соромиться найтися з робітниками в барі (так у Франції зветься найтанша реставрація без накриття столиків), а молодші духовні нерідко грають в копаного мяча в робітничім клюбі. Та їх скромність робить своє.

Вірні привчилися, що в Церкві треба дати більший даток; нема просто нікого в церкві, хто до малого мішка, з яким майже з засади переходить сам священик, не вкинув би значнішої жертви на церкву, на удержання шкіл та духовного. Так церква якось виходить на своє. Певне, має вона теж заможних протекторів і завдяки їм повстали католицькі середні школи та вищі наукові інститути.

Зате всюди бачимо духовного, особливо при вихованні молоді, про що буде мова далі.

З обсервації можу ствердити: священик втішається пошаною чи в склепі, чи на залізниці, дарма, що більшість службовиків — члени соціялістичних синдикатів. Без уваги на свою вбогість французьке духовенство не тільки солідно працює у себе, але теж помітно інтересується питаннями всесвітнього католицтва. Також нерідко можна зустрінути солідних знавців справ східньої Церкви.

Церква

Як у цілій Франції, так само по французьких церквах, нема того педантичного порядку, що напр. у Німеччині, а навіть у теперішній Італії. Порядок там не надзвичайний. Багато храмів потребує ремонту, особливо на провінції.

Немає теж у Франції тієї дбайливости держави в зберіганні старини та творів мистецтва, що напр. в Італії. А їх всюди повно; ґотик чи романський памятник (останній особливо на півдні Франції) з XII, XIII чи XIV ст. там явище буденне та нерідко в занедбанні. Навіть такі старовинні та історичні будівлі як базиліка Ст. Дені під Парижем з XII ст. з саркофаґами трьох французьких династій, Капетинґів, Вальоа та Бурбонів, або прегарна папська палата в Авіньйоні з XIV ст. доволі в занедбанні. Зрештою навіть сам Версаль у ненайкращім порядку.

Зокрема прикро разить нашого чоловіка стан поконфіскованих церков в часі розділу Церкви від держави. Тут чути подих довоєнних масонських урядів. В такім напр. Діжон (давня столиця бурґундських королів) зокола церква, входиш ніби до церкви й автоматично скидаєш капелюха, а там біржа. На місці престола біржевий стіл. Простори поміж філярами позабивані стінками та перемінені на бюра. В головній наві крик. Всі в капелюхах. Від диму не видно. Кількадесять кроків друга церква з XV ст. Це двірська церква бурґундських королів. Тепер тут суд. І знову мимохіть скидаєш капелюха, а там у церкві судова ждальня, а побіч у каплиці з прекрасними старими вітражами засідає сьогодні трибунал. В Ґреноблі ціла церква перемінена на викладову салю місцевого університету. Все залишили, навіть вітражі святих, тільки що на цілу залю добудували амфітеатральні сидження. Враження прикре, годі нам до того навикнути.

Найкраще збережені церкви північно-східньої Франції (около 4000), бо нові та відбудовані за німецькі репарації. В самім т. зв. великім Парижі, себто з передмістями, вибудувано за 10 літ до сто нових церков, нерідко коштом недавно ще скомунізованих робітників, тепер вже католиків, як на передмісті Ст. Дені, де мером є посол Доріо, донедавна ще комуніст, тепер орґанізатор робітничої партії — парті де ля ліберте — виразно антикомуністичної. Цю сітку Божих домів, здвигнених за теперішнього архиєпископа Парижу кард. Вердіє, й називають „Лє сант шантіє ді кардіналь", себто сто варстатів праці — сто будівель — кардинала. Деякі з тих нових церков дуже ориґінальні. Напр. одна в Епіней н. С. під Парижем посвячена місіям, розмальована образами, що зображують місійну працю всіх часів. Є там наші святі: св. Ольга, св. Володимир, але теж один вельми інтересний образ зображує, як св. Кирило та Методій ідуть в Україну. Виразно зазначений наш Дніпро, українські етнічні типи та напис „Ікреїн", на півночі зовсім правильно „Ріссі", на полудні від України „Бульґарі".

У більших містах богослужби відбуваються з деяким церемоніялом. Напр. в Парижі у більших церквах священика на Службу Божу випроваджує постійно церемонієр,

умундурований та з булавою в руці. Вистукуючи нею, — дає знак, що починається нова Служба Божа. У великих базиліках, як в Нотр Дам або в Базиліці Сен Кер на Монт-Марті при урочистих богослужбах провожає священиків 3—5 церемонієрів. Це вже французьке замилування до церемоніяльности, дарма, що церква нераз убога.

Побожність

Найбільше може цікавити шановних читачів питання — а як з побожністю французів? Скажу одним словом — дуже ріжно; навпаки, як у нас. У Франції можна зустрінутися з побожністю просто незрозумілою теперішнім часам; є тисячі гарячо відданих Божій справі католиків, але є теж безбожництво, якого в нас немає. Франція немов переживає якийсь переломовий період свого реліґійного життя. По містах у церквах середмість чи інтеліґентських дільниць можна в неділю бачити тисячі інтеліґентів, здебільша жінок, не брак теж мужчин. Сотки з них приступають до св. Тайн. Дуже багато по церквах молоді. Оповідали мені, що жінки знаних лібералів, провідних людей Франції, починаючи від жінки президента держави Лебрена, беруть постійно участь у реколекціях в катедрі Нотр Дам.

Одне знаменне явище можна зауважити тепер по французьких церквах — це поважна кількість військових, підстаршин та старшин, що нерідко теж приступають до св. Тайн. Це безсумніву добрий вплив прикладу покійного маршала Фоша, божища сьогоднішньої французької армії, та вихованої ним ґенераліції. Їх приклад увів духа пошани для релігії в ряди армії. Маршал Фош сам був дуже ревним католиком, а його особа тепер у Франції взагалі, а зокрема в армії, дуже популярна, як лицаря без страху та змази. Немає сьогодні у Франції міста, що в нім не було б кращої вулиці чи бульвару, названих його іменем. Не дармо поховали маршала в інвалідів побіч гробниці Наполеона. Зрештою маршал Фош не одинокий між ґенералами ревний католик, напр. знаний ґен. де Кастельно це навіть президент загально-французької федерації католицьких мужчин (федерасіон насіональ католік).

Натомість зайдім у деякі робітничі дільниці. Там у неділю церкви нераз зовсім пусті. Сам я був свідком у Ґренобль, що в робітничій дільниці в часі співаної Служби Божої в неділю було дослівно півтори особи — якась жінка з дитиною. В альпейських селах навпаки, я бачив, як народ горнеться до церкви. На долах — кажуть — дуже заражений реліґійним індиферентизмом. З потягу нераз бачив я, як в неділю селяни орали чи косили.

Все ж таки пересічний громадянин христить дитину в церкві, каже себе по-християнськи ховати. Так само аж

надто часто можна зустріти замаєний квітами автобус, що з молодятами та весільними гістьми заїздить від уряду під церкву по церковний шлюб. Як мене інформовано, тільки цивільні подружжя таки в дуже невеликій меншині.

Католицьке жіноцтво

Французьке жіноцтво це зокрема могутня підпора французького відродженого католицтва, що зрештою впадає в очі в неділю в кожній церкві. Одначе його католицтво це не тісна біґотерія, це чинне католицтво на всіх ділянках громадянського життя з винятком політики. Ціла Франція покрита сіткою жіночих католицьких орґанізацій — жінок та дівчат. Зорґанізованих католицьких жінок у Франції є 2 мільйони — як показують статистично-ґрафічні таблиці на стінах ватиканського павільону на світовій виставі в Парижі. Ці католицькі переконання французького жіноцтва це й причина просто парадоксальної внутрішньо-політичної ситуації в Франції. Як може декому відомо, французьке жіноцтво взагалі дуже консервативне і Франція одна з нечисленних держав в Европі, де жінки не мають ще права голосовання. Та сказавши поправді, зовсім за ним не побиваються. Політика у Франції це ще виключна домена мужчин. Французька жінка це ідеал господині. Популярні протилежні погляди на французьку жінку відносяться до легких жінок з паризьких бульварів. Французька жінка незвичайно ощадна, дбайлива подруга та мати. Коли у приватнім домі в товаристві інтеліґентних жінок, де були й симпатички червоного фронту, але теж і зорґанізовані католички, я сам порушив справу жіночого голосування, то всі майже одноголосно зайняли протилежне становище, що цього не треба. Жінка, мовляв, хай пильнує домашнього „фоаєˮ — огнища, хай дбає про чоловіка та діти, а політику слід залишити мужчинам. Побоювалися, що жіноче право голосування може тільки причинитися до збільшення розводів, коли напр. жінка буде католичкою, а мужчина соціялістом. Ще найбільше прихильне становище до мого погляду зайняли католички. На їх думку, було б добре, якщо жінка голосувала б, натомість найбільш непримириме становище занимали симпатички соціялізму. І так воно є. В інших краях Европи звичайно ліві уґруповання побивалися за правом голосовання для жінок. У Франції навпаки, радикально-соціялістичні круги є проти жіночого голосування, натомість за тим правом для них є праві, зокрема католицькі кола. Лівиця побоюється, що признання того права французьким жінкам стане початком кінця їх переваги у політичному житті Франції, бо жінка здебільша підо впливом католиків.

Обговорюючи побожність французького громадянства,

я згадав, що вона дуже ріжна. Під тим оглядом Франція — край глибоких контрастів, куди глибших, як наприклад у нас. Має Франція свої паризькі дільниці, як Монтпарнас чи Монтмартр з сотками кабаретів із зовсім голими танцюристками нераз і під фірмовими просто богохульними назвами, але Франція має теж свої кармелі — як манастир св. Тереси в Лізіє, чи покревний йому в Льон де Соніє, в Юра, має теж свій Люрд.

В кармелю Льон де Соніє

Мав я змогу відвідати ті дві останні місцевості, а в манастирі босих кармелітанок (найгостріший жіночий чин) в Льон де Соніє пізнати їх життя при нагоді відвідин двох українок, що з них одна живе у тім доживотнім замкненні вже 10 років. Зголосили мене ігумені. Входиш до розмовниці. Перед тобою чорне заслонене та закратоване вікно з наїженими гострими цвяхами в твою сторону. Зза заслони промовляють до тебе люди, що їм уже до смерти не вийти поза поріг того дому, що їдять тільки двічі в день — ніколи мяса, а опівночі стають на молитву в каплиці. Та не про ті зовнішні акцесорії йде, а про їх релігійне життя і їх погляд на життя. Говорив я з моєю знайомою та її настоятелькою. Живуть ще на світі, але душевно в якімсь містичнім зєдинені з Богом. Людині зо світу, навіть релігійній, важко вдуматися в їх душевні переживання. Попри те все просто незрозуміла нам їх погода духа і радість та життєве вдовілля.

Люрд та Лізіє

Нині Франція має дві місцевини, дорогі та атракційні для кожного католика — Люрд, це місто Матері Божої „Нотр Дам де Люрд“, як кажуть у Франції, та Лізіє, місто св. Тереси від Дитятка Ісуса.

За три години завезе тебе поспішний потяг із знаного купалища Біяріц з-над біскайського заливу, отже з-над Атлянтику в глибокі середущі Піренеї до міста Божої Матері — до Люрду.

Від 1866 р., коли то вперше Мати Божа у звичайній відлюдній печері над річкою По поза гірським селом Люрд із словами „*Я є непорочно Зачата*“ явилася бідній пастушці, дочці вбогого мельника Бернадотті Сабору, та відколи це святе місце прославилося сотками чуд, стягаються туди сотки тисяч паломників з цілого католицького світу. Окремий музей Матері Божої з Люрду інформує туриста чи паломника про ту повінь милосердя Божого, що сплило на тій французькій землі на людство, а водночас сповіщає про розвій Люрду як паломничого міста. З того часу число паломників зростало з кожним роком, а на переломі XIX. та

XX ст. осягнуло своє максімум, бо в р. 1898. аж 1,400.000. З того часу число паломників трохи понизилося, але все ще й тепер вагається між 700—800 тисяч річно. Село Люрд розрослося в місто окремого паломничого типу, хоча воно теж вихідне місце для туристів у високі Піренеї. День-у-день висипають із себе потяги сотки здорових почитателів Марії в товаристві десяток обложно хорих на ношах, що прибувають сюди на лікування до Божої Матері, коли вже всі засоби людського медичного знання завели. Хорі заїздять до окремого шпиталя-захисту побіч чудотворної печери з джерелом та недалеко здвигненої над скалою базиліки. Вид тут зворушливий та надзвичайний, коли вранці сотки обложно хорих на візках вивозять сестри милосердя з захисту або частіш таки найближчі недужої людини перед печеру зяви, та коли недужі уста проказують хором за духовником молебень до Пречистої з повною надією на волю Божу. Дехто згодом купається у воді з джерела у лазничках, збудованих при самім джерелі. По обіді знову вивозять на візках хорих на площу перед базилікою та уставляють в квадрат. До чудотворної печери йде єпископ Люрду та молиться довший час на самоті. В міжчасі уставляється процесія з сотками молоді, а її все повно в Люрді, на переді. З базиліки виходить процесія з Найсвятішими Тайнами та йде до печери по єпископа. Він бере Святі Тайни, а ціла процесія рушає на площу перед базилікою, де відбувається благословення хорих. І так день-у-день. Напр. в часі мого побуту прибуло паломництво з Голяндії в числі 500 душ, що привезло з собою кілька десяток нещасних.

Певно дехто бажав би спитати, чи діються чуда й сьогодні. Відповім, що — так. Саме в часі мого приїзду загально оповідали, що перед двома днями виїхав власними силами до дому якийсь італієць, недавно ще безнадійно хорий. Привезла його на ношах рідня та залишила в захисті, бо не сподівалася так швидкого видужання. По тижні відїхав хорий сам до Італії. Певне, віруючий стане це уважати за чудо, безвірок все знайде якийсь викрут. Саме такий подвійний підхід зустрів я при обіді в пенсіонаті в Люрді, де я заїхав. А до Люрду, треба знати, приїздять не тільки віруючі, але й безвірки — для сензації. Мова при столі зійшла саме на того італійця. Загал вважав це очевидно за чудо. Аж у розмову вмішався якийсь молодий лікар: „І ми — каже — лічимо ті речі без чуда“. Вивязалася палка дискусія. Жіноцтво, а особливо якийсь старший пан на добре прилилися до лікаря. Бідачисько боронився, як міг. Ясна річ, дискусія, як звичайно, зійшла згодом на що інше, на людовий фронт та його шкідливість для Франції, тощо.

Вже саме місто Люрд впроваджує віруючу людину в якийсь особливо поважний настрій. Мимохіть вся твоя увага сконцентрована коло тої чудотворної печерки, звідкіль

понісся голос: „*Я є непорочно Зачата*“. У твоїй, як і у кожній душі родиться бажання поставити свічку у тій святій печерці, щоб і від тебе згоріла вона на честь Пречистої. Нагадався мені тоді наш перший паломник до Божого Гробу, Данило Чернігівець. І я, його слідом ступаючи, поставив у тій печерці Богоматері — три свічки, одну за українську землю, другу за моїх дорогих померлих, третю за себе.

Хоч Люрд безумовно серце католицької Франції і все ще стягає найбільше паломників з французької землі та з цілого католицького світу, то в останніх роках сильного розголосу набирає друга місцевина, положена на протилежнім кінці Франції, в Нормандії, близько каналу Ляманш, Лізіє — місце життя такої популярної тепер святої Тереси від Дитятка Ісуса. Велична катедра, здвигнена в її честь жертвами вірних та посвячена того літа кардиналом Пачеллі в імені Папи в присутності $^1/_2$ мільйона вірних, свідчить про зріст культу тієї святої та її місця, життя й чуд. Це й може причинилося до хвилевого зменшення фреквенції паломників у Люрді, та, на мою думку, це тільки хвилеве явище. У Лізіє я не був.

Католицьке шкільництво

Розповідаючи про французькі храми чи Люрд, згадав я, що всюди можна зустріти повно молоді всілякого віку, малих, середніх хлопців чи дівчат, пластунів та молодців-студентів університету, ремісників чи робітників. Це все праця франц. католицького шкільництва. Про нього скажу кілька слів. Користаючи із державної свободи, кипить у Франції постійна мирна щоправда, але не менш завзята боротьба за душу молодого покоління між католиками та ліберало-масонами, що здебільша мають тепер у своїх руках увесь державний апарат. Проти знаменито вивінуваних державних шкіл, де народнє вчительство у 80 % належить до комунізуючих союзів, а III. інтернаціонал це часто пісня для розваги дітей серед лекцій, поставили католики свої школи. Хоча вони вбогі та лихо випосажені, хоча ще гірше платні учителі тих приватних шкіл, то проте фреквенція у них немала та своє завдання сповняють вони як слід. Правда, ніхто їх не секує за негиґієнічне приміщення чи за малі вікна. Державна влада залишає їх в спокою, дарма, що така приватна шкілка робить інколи державній фран. школі нестерпну конкуренцію, обнижуючи число дітвори іноді до кількох одиниць. Це причина, чому католики заявляються за демократично-републіканським устроєм держави. При тотальнім це було б неможливе. Школи ті та їх молодь окружені дбайливою опікою духовенства, монахів та монахинь. Всюди, чи на паризькій виставі, чи в Люрді, чи в історичних місцевинах, чи в музеях, чи на прогульках

із гуртом хлопців священик, з дівчатками — монахиня. Католицька молодь Франції наповнила й опанувала пласт Франції, що на його чолі стоїть ґен. Ляфон, випихаючи тут впливи злаїцизованої державної школи, бо кожний відділ має свого духовника.

Католицьке студентство

Тимто не диво, що між високошкільною молоддю відсоток католицької молоді дуже поважний. Католицькі гуртки живі, не тільки на папері. Найдете їх при всіх виділах університетів, політехнік, фахових шкіл, при школах мистецьких, при військових академіях піхоти, артилєрії, інженерії, і т. ін. Кожний гурток обовязково має свого духовника, що постійно бере участь у засіданнях. Високошкільна молодь зорґанізована у двох французьких орґанізаціях студентів та студенток окремо. Орґанізація студентів „Федерасіон франсез дес-етідіян католік“ гуртує 16 тисяч студентів у 60 гуртках, сфедерованих разом. Орґанізація студенток „Федерасіон франсез дес-асосіясіон детідіянт католік“ гуртує коло 4 тисячі членок, разом коло 20 тисяч високошкільної молоді. Це тепер найсильніша студентська католицька орґанізація світу. Вона подумана вельми практично, бо окремі гуртки пристосовані до професійних потреб тієї ґрупи молоді. Вони ставлять собі не тільки ідеольоґічні завдання — уґрунтувати католицький світогляд, але також нести матеріяльну допомогу вбогішим товаришам, вишукувати членам посади по скінченні студій, спираючися в тому на орґанізації старших католиків „Амі дес-етідіян“ — приятелів студентів. Натомість при центральній управі федерації є комісії, що полагоджують загальні справи.

В розмові із знайомими українцями, що довший час живуть у Франції, одначе на загал далеко стоять від орґанізованого католицького життя, почув я, що саме католицьке студентство у Франції, хоча не найчисленніше, має славу найсолíднішого та найнадійнішого елєменту між молоддю французького народу. Тож не диво, що студенти католики притягають до себе теж солідніші одиниці з-поміж чужинців, які студіюють у Франції. Зустрів я теж двох наших студентів в Парижі, співробітників католицької студентської акції, що вважаю за дуже корисне для нашої справи взагалі (про це при кінці).

Хоч католицька ідеольоґія так дуже завоювала серця молоді, проте більшість університетських катедр у руках старих професорів лібералів. Тому католики подбали теж про власні приватні університети. Є їх тепер у Франції 5: в Парижі, Ліоні, Ліль, Тулюзі та в Бордо. Вони дають освіту кільком тисячам молоді, дарма, що не мають права прилюдности, бо студентам, що хочуть добути урядові дипльоми,

зачисляють тільки фреквентацію, натомість усі іспити мусять вони повторяти у державних університетах.

Католицька література, театр

Наші часи це теж доба світлого розвою католицької літератури у Франції, що вже ліберальну французьку літературу починає спихати на другий плян. Появляється вона як реакція проти безбожницької літератури II. пол. XIX. ст. —доби натуралізму. Я не знавець літератури, тому не буду сам її характеризувати, тільки наведу кілька слів про народини католицької літератури у Франції знаного католицького драматурґа Енрі Ґеона, учасника католицького міжнароднього конґресу „Пакс Романа" в Парижі та на спілку з Кльоделем орґанізатора літературного вечора в рамах того ж конґресу. Оповідаючи про повстання нової католицької літератури, він говорив:

„На схилку натуралізму у Франції (коло 1885 р.) в літературі нашій (франц.) все було без Бога, всюди матеріялізм, поступ безбожности, переслідування, сполучені з ізольованням віруючих. Аж ось зривається реакція, жага пошукувати, робити революцію, визнавати та зазначувати віру, що чергується у всіх родах літератури, в поемі, в драмі, в критичних нарисах, в романах, та відновляються літературні форми, де вже є місце для Бога. По Барбеєві, Вілієрові, після Поля Верлєна і Артура Рімбо, після Юсмана і Леона Бльоа прийшли імена з картин сучасної літератури, де відродився сантимент до правдивої традиції. Аж ось являється Кльодель, а ось Пежю, Френсіс Жам охристив свою музу, Псішарі приніс своє визнання, а згодом прийшов догматизм Буржета, провінціяльний євангелизм Рене Базена, учені досліди Жоржа Гоайо, аспірації Барреса. Енрі Бордо пише свій перший роман, Люї Бертран малює св. Августина та св. Тересу в правдивій величині.

Аж ось трісли засуви. Сучасна ґенерація, що явилася на зруйнованій, одначе врожайній почві. Массі, Марітен, Моріяк, Валєрі-Радо, Бернано, Малєгю, Шарль Гройо, Моріс Бріллян, Роберт Гаррік, Едвард Шнайдер, Габрієй Марсель, Рене Швоб, Реверді та Фюме. Жак Рейно, Марсель Арлян, Люї Лєфевр, Рене де Гранж, Енрі Броше, і інші. Не вільно мені теж забути про жінок. Пані Рівіє, Марі Гаске, Рене Целлєр, Марі Ноель, Енрієт Шарасон... Але я ще й усіх не вичислив. Одначе ледве чи я міг би вичислити всіх авторів нашого часу, що вже у своїх творах згадують імя Бога і звертаються до Нього. Їх було б забагато. Але поставмо точку, ствердім ті факти та оповістім велику надію на майбутнє християнської Франції."

Такими рожевими надіями кінчає теж один із передовиків французької католицької драматичної літератури своє слово до учасників того всесвітнього конґресу про католицьку літературу теперішньої Франції.

Цей зворот помітний теж у французькому театрі, а саме зворот до релігійних проблєм, прибраних у біблійну, але змодернізовану шату. З нагоди міжнародньої паризької вистави підготовили низку імпрез, але безперечно на перше місце висунулася вистава під голим небом на площі та на тлі старовинної катедри Нотр Дам п. з. „Правдива містерія мук", щось на взір баварських пасійних вистав в Оберамерґав, з тією тільки ріжницею, що паризьку містерію виставлено силами першорядних артистів Парижу. Вистава робила справді могутнє враження.

Зразок католицької модерної драми авторства саме згаданого Енрі Ґеона бачили учасники Конґресу на виставі, уладженій під ватиканським павільоном теж під голим небом. Крім глибокої релігійности замітна католицька драма тим, що вона біблійні теми модернізує. Напр. Христос перед муками не йде до Єрусалиму, але до Парижу, на сцені біблійної тематики являється новочасний робітник, безробітний, що шукає праці та... Христової правди серед теперішнього поганського світу. Словом, Христос серед нас! Підхід вельми інтересний.

Католицький робітничий рух

З черги накреслю коротко соціяльну працю французького католицтва, вкажу в першій черзі на католицький робітничий рух. Він досить молодий та зустрічає неабиякі перепони від „беаті поссідентес" робітничих синдикатів з-під стягу соціялістично-комуністичних партій. Робітничі синдикати просто приневолюють усіх належати до своїх орґанізацій, тепер вже навіть умових робітників, і то не тільки приватних, але теж державних установ. Вони хочуть мати виключне право репрезентувати робітників перед працедавцем, а навіть грозять страйками, якщо допускають до переговорів в імені робітників, представників теж інших, в тім випадку католицьких синдикатів. Ось і головні труднощі в розвою католицького робітничого синдикалізму. Так соціялістичні союзи зуміли зібрати щоправда коло 5 мільйонів членів, але — як мене запевняли таки наші люди, що живуть у Франції — це у великій більшості члени паперові, що для святого спокою заплатили вписове, одначе від років ніяких вкладок не платять та з цілим соціялістичним рухом слабо споєні.

Та проте і тут католики вже зробили для соціялістів болючий пролом. Як всюди, так і тут, духовенство зачало працю від основ — себто від молоді, та може вже тепер похвалитися поважними осягами. У Франції вже існує католицьке робітництво, згуртоване у „Французькій федерації християнських робітників" — Федерасіон франсез де травае кретіен, — що вяже в одну могутню федерацію 2.000 катол. синдикатів з пів мільйоном членів. Правда, чисельно вони не дорівнюють соціялістичним синдикатам. Натомість їх скристалізованість духова та карність дуже велика. Замітне, що вони гуртують переважно молоде робітництво, а тамті синдикати навпаки, старше. Сьогодні такий стан, що католицькі синдикати виявляють величезний розмах та очевидний зріст, тамті застій.

Саме цього року влітку відбувався під Парижем II. здвиг т. зв. Жок-у (Жейн uвріє католік), себто союзу католицької робітничої молоді, що стягнув 80 тисяч молодих християн-

ських робітників на кольосальнім підпаризькім стадіоні. Їх ділові наради в присутності 4 кардиналів, їх принципова постава не тільки в робітничо-професійних справах, але теж виховання, подружжя, тощо, наповняє всіх католиків Франції великим оптимізмом, а їх противників песимізмом. Не говорю вже про те, що деякі досі соціялістичні дільниці під Парижем, як згаданий Сен Дені, масово заявляються за католицтвом.

Цей рух тривожить дотеперішніх провідників робітництва, а комуністи свідомі, який питомий тягар того нового робітничого руху, тому кинули вони облудне гасло „співпраці з нашими товаришами — католиками“ — (коллябораціон авек нотр камерад католік). Ця тактика облуди та забріхання нам так добре знана в Україні хвилево замилила навіть паризького кардинала Вердіє, що на предложення комуністів співпрацювати з робітниками католиками відповів аж окремим пастирським листом, заявляючи, що той зазив комуністів треба прийняти, якщо він щирий, бо на світі вже й так дуже багато зла, отже хоч той зазив від заблудших овець, але їх треба справити на дорогу віри.

Аж тоді комуністи відкрили свої карти, а саме ґенеральний секретар комуністичної партії Торез (знаний нам як оборонець Шварцбарта, вбійника отамана Петлюри) на IX. партійнім конґресі в Арль відповів, що це зайва праця кардинала навертати комуністів на християнство, бо комуністи — принципові атеїсти, а католицьких робітників взивають тільки до спільної боротьби з фашизмом. На щастя з тієї віри в гарні гасла комуністів ми вже вилікувалися.

Католики та політичне життя Франції

Кожному з шановних читачів насунеться думка — ну добре, але якщо католицтво у Франції це тепер такий динамічний рух, то чому нема у Франції якоїсь сильної політичної католицької партії, репрезентованої в палаті депутованих поважною ґрупою послів, що заважила б своїми голосами на політичнім укладі країни; чому над Францією повіває червоний прапор. Ця справа, неясна для стороннього глядача, стає зовсім зрозуміла кожному, хто пізнав католицький рух та політичні відносини у Франції.

Насамперед слід знати, що у Франції є парляментарний устрій, отже рядить більшість, що з комуністами має тільки коло 50 голосів більше депутованих. Перше у Франції рядила правиця. Одначе французькі католики стоять на становищі, що у Франції католицька партія зайва, бо католицтво є для всіх, а не тільки для якоїсь однієї партії. Партії формуються там на засадах чи то суспільних ріжниць, чи поглядів на форму державного устрою, а це безпосередньо не танґує католиків. Правда, були спроби

деяких уґруповань прийняти собі чисто католицький прапор, та на загал не повелися. Зараз по війні католицький шильд розвинули скрайні монархісти-націоналісти з-під стягу „Аксіон Францез“, одначе це їм не вдалося, бо Церква їх навіть осудила за їх поганський націоналізм. Так само не вдалося фашизуючому Де ля Рокові добути собі офіціяльної марки католицької ґрупи ні для його „Огнистого Хреста“, ні для пізнішої „парті сосіяль“. Того теж не міг осягнути Дорійо, бувший комуніст, тепер їх лютий ворог, для своєї „парті де ля ліберте“, того досі не вспіла зробити ніяка права чи центрова республіканська партія. Католики є всюди по всіх партіях, правиці та центрум. Багато з них чинні в католицьких орґанізаціях, але католицької партії немає. Це все дає їм вигідну позицію впливати всюди в католицькім дусі, одначе не компромітувати католицтва ніякими скандалами чи то ставіскіяди чи теж свіжої неприємної справи Де ля Рока.

Французьке католицтво всеобіймаюче і визнає тільки два гасла: любови Бога та Батьківщини. Тому крім глибокої релігійности, католики теж визнають поміркований націоналізм та всі — гарячі французькі патріоти; тим саме вони перемагають червоних. Немає майже у Франції парохіяльної церкви, де не було б гарної мармурової таблиці з виписаними прізвищами парохіян, що згинули „пур ля Франс“ — за Францію у світовій війні. На провінції майже з правила ті таблиці прикрашені національно-державними прапорами-трикольорами. Нерідко ті республіканські прапори звисають у церквах із стін презбітерії побіч вівтаря. Католики все виступають під трикольорами, а цим немов громадять цілий національний табор Франції біля себе проти соціялістів та комуністів, що тепер з правила виступають під червоним прапором, а комуністи навіть із совітськими емблемами. Для останніх державні трикольори це вже навіть зненавиджена реакція. Католики — тепер немов найповажніший рух національно та державнотворчий, дарма що живуть у державі, де Церква відлучена він неї, а уряд їм неприхильний. Що за глибоке та повчальне зрозуміння справ батьківщини. Як багато треба б від них вчитися неодному католикові.

Зустрічаючись з католиками різних станів та в різних околицях, я набрав пересвідчення, що французькі католики здебільша переконані республіканці та демократи, бо такий лад дає їм можливості широкої праці. Фашистівські гасла серед них не популярні, дарма, що аґітатори Де ля Рока увиваються й по Люрді та всюди перед церквами. Одначе не викликують більшого заінтересування. Тим гаслам піддалися б вони тільки з конечности в однім випадку, якщо комуністи пірвалися б захопити владу силою. Та, як я заобсервував, тієї небезпеки цілком нема, бо армія сильно

антикомуністична, а навіть легко католицька. Не чув я, щоб хто у Франції числився поважно з комуністичною небезпекою. Може бути, що їх впливи значніші у північносхідній, промисловій Франції, де я не спинявся.

Патріотизм французьких католиків

Хоч Церква відлучена від держави, проте французьке духовенство та французькі католики — найкращі репрезентанти французького духа, французької культури та великих французьких традицій, на що всі вони дуже горді. Вони, а не червоні, репрезентують французьку культуру поза Францією в Европі та поза Европою. До речі, вони дуже добре і тактовно вміють відрізнити добро батьківщини від хвилевого уряду Франції, хоч і про свій червонавий уряд все говорять з пошаною „наша влада", хоча в часі моєї мандрівки по Франції на чолі уряду стояв соціяліст-жид Блюм. Ба, що більше, у такій актуальній для Франції та дразливій справі, як еспанська, французькі католики мають погляд згідний з інтересами своєї французької батьківщини, себто бажали б зберегти еспанську республіку, а не фашизм ґен. Франка, та в практиці є за політикою неінтервенції. Певно, що не бажали б собі за Піренеями комуністів, яких гостро поборюють, але це все вважають за дальшу справу. Тривожить їх можливість, що з перемогою Франка утривалилися б ще й на полудні Франції Гітлєр та Мусоліні; натомість еспанська — навіть переможна республіка була б така ослаблена, що про форму її політичного і суспільного устрою рішала б таки Франція та Анґлія, а не далекий С. С. С. Р.

Правда, на справу союзу Франції з Совітами мають скептичні погляди, Совітів ненавидять, але вважають той союз в тій ситуації за конечне зло, з огляду на німецьку небезпеку, хоч скоріш бажали б поєднання з Німеччиною. Та льояльно треба признати, що те вичуття інтересів спільної батьківщини є теж у соціялістів (з вийнятком хіба частини комуністів, запроданих Совітам). Це ж загально відома річ, що навіть в часах найгострішої боротьби держави з Церквою, католицькі місії на кольоніях та в цілім світі уряд щедро попирав, бо бачив у них пропаґандистів французької цивілізації, а за тим французьких політичних впливів. В тім саме розумінні загального добра та ставлення його вище ґрупових чи особистих амбіцій теж і основна різниця західньої Европи, у протиставленні до особистих чи партійних засліплень сходу. Для француза, католик він чи соціяліст, поза дискусією є такі справи: 1) рація стану себто інтерес Франції як цілости назовні; 2) примат французької культури в світі; 3) засада, що економічні інтереси Франції, то інтерес кожного француза.

Вага французького католицтва: а) у Франції

Тож не диво, що з католицтвом у Франції сьогодні поважно числяться. Його питомий тягар значний, дарма, що при владі ще соціялісти. Незаанґажований офіціяльно в ніякій партії стає чинником рівноваги, що вносить у громадянське життя нації конструктивні вартості. Доказ того значіння католицтва у Франції те, що ворожі католицтву назагал радикали, що стоять ще й під масонським впливом, намагаються тепер бути супроти католиків дуже льояльні. Зазначив це теперішній червоний уряд прилюдно з приводу приїзду кардинала Пачеллі, секретаря стану, що в імені Папи того літа приїхав до Франції на посвячення базиліки св. Тереси в Лізіє. В Парижі на двірці вітав кардинала офіційно уряд. На привітання вийшла почесна чета війська. Словом, вітали представника Папи, як монарха. Непроглядні маси народу залягли околицю Ліонського (полудневого) двірця. Це все в державі, де Церква відділена. Це теж доказ їх розуміння французьких інтересів та жест проти Німеччини, що воює з католицтвом.

б) в католицькім світі та в Ватикані

Цей динамічний зріст католицтва у Франції це теж причина великанського зросту його значіння в цілій католицькій Церкві. Франція відзискує на наших очах втрачену на переломі XIX. та XX. ст. історичну ролю „першої дочки католицької Церкви“, яку вже поволі зачала занимати німецька Церква. Франція має тепер (очевидячки поза Італією) найбільше число кардиналів (аж 5). Рада паризького кардинала Вердіє значить нині в Ватикані дуже багато, а недвозначний зворот у ватиканській політиці недавніх часів у бік демократичних держав Франції, Бельґії, тощо (проти тоталістичної Німеччини) це теж частинна заслуга французьких католицьких впливів у Ватикані. Французькі католики таким чином роблять теж поважну прислугу своїй батьківщині. Вони стають потужним двигуном, що французькій культурі відзискує передове місце в світі. Учасники міжнародніх зїздів мусять це спостерігати.

Французькі католики і українська справа

Хотів би я ще кинути оком на питання як — французькі католики ставляться до української справи. Як загалі у Франції, так зокрема серед французьких католиків наша справа була вельми мало знана, а як знали що про нас, то великих симпатій ми не мали. На це зложилося багато причин, а зокрема три: а) наше ґерманофільство, б) французьке польонофільство та їх русофільство, в) майже цілковита недостача нашої пропаґанди серед католицьких французьких кругів.

Симпатії французьких католиків для поляків були до світової війни та зараз по світовій війні великі. І завдяки тому вдалося їм неодно осягнути, особливо в часі версальської конференції, на якій значіння маршала Фоша, ревного католика та одночасно польонофіла було майже вирішальне. Тепер воно трохи йнакше.

Як у цілій Европі, так само й у Франції, хоч як нескоординована та неправильна наша інформаційна служба за кордоном, все таки то тут то там і у Франції своє зробила. В тім деяка заслуга української еміґрації у Франції. Та знання нашої справи таки на загал невелике (в Італії, не говорю вже про Німеччину, Анґлію, воно куди більше). Та одно слід ствердити, що якогось упередження до нас, що було в часі версальської конференції, тепер немає. До нашої справи ставиться французький католик обєктивно та річево. Французький католик навіть при зустрічі з мнимим чи дійсним ґерманофілом не відвертається від нього, але намагається кожного зробити франкофілом та звеличником французької культури. Він прихильний вислухати й протилежні арґументи.

Французи, теж і католики, у власнім інтересі бажали б зберегти неподільну Росію, але зустрівшись із нами, що не скривали українських плянів розбиття Росії, проявляли наглядне зрозуміння наших прямувань — як про це я сам мав нагоду переконатися в часі одного прийняття в розмові з редактором одного французького католицького щоденника — а навіть спостеріг я деякі симпатії. Поняття боротьби за національну свободу для француза все таки ще шляхетне поняття.

Серед такого міжнародного зборища, яким є міжнародні католицькі зїзди, могутній засіб звернути на себе увагу це наш католицький східній обряд; а заінтересування у католиків Франції церковною справою східньої Европи велике. Ми зустрічали на конґресі солідних знавців справи церковного обєднання, що зовсім докладно і поправно орієнтуються теж у всіх справах церковного обєднання на Волині, Поліссю і Підляшші. На конґресі „Пакс Романа“ наші французькі господарі оточили наш обряд дуже великою опікою та в програмі конґресу дали нашій богослужбі дуже почесне місце. Побіч торжественної Служби Божої, що її відправив кардинал Вердіє у Нотр Дам, найбільш урочиста богослужба — була наша Служба Божа, відслужена соборно в базиліці на Монт-марті. Врештою й до справи вибору українця, члена недержавної нації до 14-членної екзекутиви всесвітньої орґанізації Пакс Романа поставилися господарі здекляровано прихильно.

Все тільки наші господарі раді були б почути, як нам подобається Франція, чи викликує у нас захоплення французька культура. Захопитися величчю французької

культури — значить вже добути серце француза. Тому вважаю, що така праця, яку веде у Франції наш історик Борщак, вказуючи впливи та засяг заінтересування Франції в минулім (як у книжці „Наполеон та Україна“ й ін.), це найдоцільніший спосіб пропаґанди, бо мило скобоче національне серце француза, що ґеніяльний їх Наполеон, борець — у розумінні французів — за волю народів, своїм ґенієм вже тоді сягнув аж до української справи, яка виринула як поважна проблема світової політики аж у наших часах.

Дуже корисний спосіб добути для нашої справи симпатії — втискатися до французьких — в цім випадку — католицьких орґанізацій.

А вкінці потрібне нашим людям знання французької мови, бо француз чемний до чужинця, але дуже вразливий, що якась інша европейська мова (напр. німецька) йому знана більше, ніж французька — перша мова світу.

Осип Мошура

У ВІКНІ

Мороз на тридцять степенів понижче зера.
Стою в косицями мереженім вікні;
дивлюся: на вербі ворушиться весело
громадка горобців, неначе навесні. —

Уся земля в кліщах морозу задубіла
під білим ковром снігу посинілим мерцем;
горобчики ж, малі клубочки сірі піря,
цвірінькають безжурно щоденний свій концерт.

І очі мимохіть звертаються на образ,
що висить на стіні, — де Творець творить світ,
і думаю: який премудрий і предобрий
Владар малих пташин і велетенських звізд! —

Медвідь у шубі — й той сховався нині в ґавру;
од стужі тріскають смереки у лісах!
Який же Ти вогонь дав, Господи ласкавий,
під піря ніжний пух в малі пташин серця?

І над невинну біль, що вкрила земну погань,
крізь сіру занавісу хмар густих імли,
душа, мов той горобчик, пурхає до Бога
й цвірінькає нескладно щирий спів хвали...

Богдан Теодат Садовський

НАРОДОВІ

Минули горді царства і впали пишні трони,
У крутежі змагань лиш слід в Трипіллі і Мікенах,
І Сфінкс мовчазний і піраміди фараонів,
І спомин ув Ібн-Росте і в Евксіні плач сирени...

А ти пливеш, як плив: старенький Борістене,
Шепочеш до ґранітних скель відвічну думу слави,
І носиш, як носив, дітей своїх шалених —
І третю у блідих сторіччях замикаєш главу...

А Ти, Народе мій, що в Тебе серце як ґраніт,
Що серед жаху мук всі перейшов терпіння —
Що в горнилі борні Ти вийшов монолітом —
Ніколи Ти не вмреш і не зігнеш коліна...

Бо писано Тобі в відвічному законі,
Що вибрав Тебе Ягве на свою пробу днів,
Що скорше згине порох по жовтім Вавилоні —
Ніж втихне брязкіт зброї і гимн життю Твоїх синів...

Олена Самойлович

ЕМІҐРАНТСЬКЕ

Вікно на схід, килим, канапа,
В кутку Пречиста і Христос,
А на столі велика мапа.
Нехай, висвистує норд-ост!
В думках блукаємо світами
Дружина мій і я.
Така непевна під ногами
Чужа земля.
Нас запах моря і сакури
Ні трошки не манить.
На Україну линем зором,
Хоч на коротку мить.
Туди — де верби кучеряві,
Вишневії садки,
Пшениця пишно колосиста
і мазанок рядки.
Нерадо думку ми спиняєм.
Знову сухий норд-ост.
І сумно дивиться в покорі
На нас Ісус Христос.

о. Д-р Степан Сампара

РЕЛІҐІЯ ЯК ОСНОВА ЛЮДСЬКОГО ЖИТТЯ

(Докінчення)

В реліґії є антропоморфізми й сакральні діяння, щоб вблагати чи пошанувати Бога. З цього через деґенерацію думки витворилися маґія, чарівництво, тотемізм, віра в позасвітові сили і т. ін. Відсіля маємо таке явище, що забава, танець, пісня, переказ, будинок, зброя, або інший культурний набуток вважається за обявлений і діє реліґійно, хоча злучений з реліґією тільки зовнішньо, або й зовсім не має нічого спільного з нею. Одначе як шаман чи доктор примітивних народів через маґію, чарівництво, замовлення приневолює надземні сили до добра людей, хоче відігнати зло й терпіння при допомозі божих сил, то це буде навіть якесь суєвірне почитання Бога — quasi relig o.[1]

Але є ще інший рід анімізму, тотемізму, маґії, чарівництва й т. ін., що виростають із цілком світської, протиреліґійної фільософії й мистецтва, з комплєксу збочених ідей, практичних вимог суспільного устрою, тощо. Такі людські витвори не означають реліґії, ані не творять її, але це кола, що мають зовсім іншу осередну точку, як реліґія, і є протиреліґійні.

Маґія, чари й замовлення, яких люди бояться, яких ціллю тільки зло, не мають жадного позитивного відношення до реліґії, але є протиреліґійні. Щоб це зілюструвати, не буду наводити прикладів з життя примітивних народів, бо вистачить факт, що його подає Анвандер у свому „Введенні до історії реліґії". Той факт стався в одному селі в Німеччині.[2] Помічник лісничого ненавидів свойого хлібодавця і хотів спричинити йому нещастя. Як у селі вмер один чоловік, хлопець пішов до його жінки і просив, щоб дала йому води, якою змивано небіщика. Жінка, підозріваючи його, дала звичайної води, слідила, що він з нею зробить та сказала про все лісничому. Другого дня лісничий приневолює хлопця іти туди, де він розілляв воду. Приневолений хлопець іде через те місце, але в дійсності зо страху захоровує. Свою хворобу приписує діянню води.

Таке чарівницьке діяння і йому подібні не мають відношення до Бога і є протиреліґійні так само, як довільно збудована суспільна система, або фільософія маняка.

Цілий ряд дослідників реліґії примітивних народів, що кожний рід тотемізму, анімізму, манизму, маґізму, чарівництва і т. ін. вважали за реліґію, або за нижчу стадію реліґії, помилялися поза своїми здебільша еволюціоністич-

---

[1] P. Eberhardt, н. т. ст. 24 і наст.

[2] Dr. Anton Anwander, Enführung in die Religionsgeschichte, München 1930, ст. 15—16.

ними пересудами ще й через те, що не розрізняли тих явищ і не доходили до кореня. В примітивних племен є релігія в різних формах, починаючи від чистого монотеїзму аж до найнижчого суєвіря, є теж анімізм, магія, чарівництво, тотемізм, тощо, але не завсіди випливають вони з того самого джерела й не завсіди можна вияснити одне одним. Неправильні людські висновки й надбудови на кожному полі й у всіх людей, від найпримітивніших аж до найкультурніших, тому остаточно неправильні, що збудовані без відношення або з неправильного відношення до обєктивної підвалини — абсолютного особового буття.

3. Як з одного боку всі позитивні людські творення мають відношення до релігії, так з другого — релігія використовує всі людські сили та здобутки, фільософію, мистецтво, а навіть техніку, робить деякі людські діяння сакральними, уживає (навіть) міту, символу, леґенди, бо сама не хоче, а то й не може виповнити й виявити цілости життя.

Всі людські змагання без відношення до релігії хиткі, нетривалі, а в своїх наслідках шкідні і погубні. Це стверджує безсумнівно історія.

Не існує людська тривала культура, що розвинулась би на безрелігійності. Всі так звані безрелігійні, „безбожні" культури дихають здобутками з релігійних основ.

Впродовж віків релігія деформувалася серед різних народів через різні причини. Ставала суєвірям, мішалася з анімізмом, оккультизмом, демонізмом і т. ін., і зараз, якби автоматично, заникав полет людського духа, марніла й ниділа духова культура. Яка мірка правдивої релігії, така сама мірка правдивого розвою.

Нема народу, що розвивав би свою культуру від самих початків без релігії.

а) У найпримітивніших племен збирацького й ловецького культурного ступня нема европейської цивілізації й техніки, але їхня етика й духова культура досить високі. Їхнє життя навіть у дрібничках злучене з релігією. Бог мешкав колись з ними, учив, дав етичні закони, дає їм засоби прожитку, дав їм огонь і навчив, як з ним обходитися. Дав їм лук, клин і інші найконечніші знаряддя, словом усе, що тільки вони мають і чого уживають. Ціле життя найпримітивніших племен піґмеїв і піґмеїдів західньої й осередньої рівникової Африки, неґрів з Філіппін, азійських піґмеїв, андаманців і семанґ з Малякки, австралійських найстарших народів, праескімосів і деяких пракультурних індіян обох Америк, а також огнеземельців, злучене якнайтісніше з їхньою монотеїстичною релігією. Ціла культура тих племен без порівняння вища від культури тих народів примітивного світу, що здеформували первісну релігію сво-

їми власними, видуманими, наївними, найфантастичнішими надбудовами.[1]

б) На далекому, вже історичному культурному сході, в тих часах, коли ще наш захід був у стані примітивізму, там була своя історія та цвіла тисячлітня культура й релігія. Ця їхня релігія була і є якнайтісніше злучена з життям. Вона — основа, провідна зірка й мета життя для східніх народів. Ціле зовнішнє та внутрішнє життя й цілу культуру сходу годі вияснити, зрозуміти або відділити від їхньої релігії. Вона в них корінь і змисл життя. Через релігію має схід розуміння або навіть якесь містичне почування звязку всіх ділянок життя з божеством, а тим самим почуття всесвітнього звязку.[2] Цей тісний і безперервний звязок і вплив божества на кожне людське діяння це не наш раціоналістичний пантеїзм, але своєрідне і досить глибоке, хоч і не в усім правильне понимання найтіснішого звязку релігії з життям. Найвищий розум, що проявляється в ідеї божества сходу, вложив у всесвіт душевне й тілесне та втягнув людину у назначену вже згори всесвітню гармонію.

Духовість релігій сходу стоїть високо. Там багато правдивого зерна навіть в ідеї божества. Деякі з тих релігій навіть піднеслися до монотеїзму. Одначе цілість показує багато недостач, непослідовностей, а то й противоріч. Дуже тяжко дійти там до одного абсолютного особового Бога, але за те менше антропоморфізмів і самообожання. Релігія сходу робить схід покірливим і зберігає перед тим, щоб уважати людське за найважніше. Там є багато гідного й високого, і тому релігія і культура сходу мала такий вплив на культуру й релігію заходу. Розцвіт заходу майже тільки в одному тисячоліттю був би неможливий без впливу сходу; тому вислів „зо сходу світло“ — повнозначна правда.

У вавилонській релігії зустрічаємо покутничі псальми, що вдаряють щирістю. „Він згрішив — болюче плаче він перед тобою... Він потрясений проливає потоки сліз, подібно як дощева хмара; великі мої гріхи, якими я згрішив... Хочу сказати Тобі моє діло, моє діло що невисказне. — Мою мову хочу Тобі повісти, мову, що невимовна... О Господи, не відкинь Твого слуги; киненого у води потопу, візьми його за руку. Прогріхи, які я зробив, оберни на добро. — Розірви скоро мої злі вчинки, як заслону. Мій Боже, мої гріхи є 7 × 7, прости мої гріхи“.[3] У єгипетських гробницях є багато написів, що заохочують до релігійного життя та свідчать про злуку туземного з позасвітнім і божим. У перcько-іранській релігії Заратустри находимо майже чисто

[1] W. Smidt, н. т.; Handbuch der vergleichenden Religionsgeschichte. Münster i. W. 1930.

[2] P. Eberhardt, н. т. 75. Die Seele des Ostens, ст. 34 і наст.; Peter Sinthern, н. т. IV. Oestliches Heidentum in der europäischen Kulturwelt. Ст. 38 і наст.

[3] Eberhardt н. т. ст. 72—73.

монотеїстичну віру. „Як святого пізнав я Тебе, о Мазда Агура (мудрий Господи), як я Тебе вперше побачив при сотворенні першого життя, як Ти вчинкам і словам назначував їх нагороду своєю мудрістю, злим тяжку долю, а добрим добру на остаточний кінець“.[1]

в) Релігія старинних греків так злучена з життям, що ціле воно пробивається у ній, і можна либонь навіть сказати, що якби ми не знали грецької культури, то з релігії можна б її відтворити. Те, що плило в душі ручаєм переживань, поривів, пристрастей, виявив грек у своїй релігії.

Грецька релігія це не міт або уява, але розвинена життєвість душі. Культ добра та краси (кальокаґатія) злучилися разом і перетворили космічний хаос у космос. Грек своїм розумом дійшов на вершки, що святково у красі підносилися понад долами, саме ж життя було тяжке, тужливе. Воно вже було на тому ступені, де тужиться за обєктивною правдою й повною релігією.

Грецька релігія входила в цілість життя. В своїх богів вложив грек і відбив у них цілу свою душу, і в них пізнавав себе, доходив до себе. Напис над святинею Аполльона: „пізнай себе“, що був звернений до тих, що приходили почитати його, не міг бути кращий та глибший. Почитаючи Бога, треба бути ясним із собою, бо релігія це амфітеатр, де на арені людська душа відіграє свою ролю, показує траґедію життя перед обличчям Бога. Тому театр у греків це щось святе, а поети та співці це богослови і священики. Осібної, зорґанізованої касти священства, або святого письма грек не потребував і не витворював. Релігія плила з життя, а життя з релігії.[2] Бути добрим, праведним і чесним перед Богом це значить бути добрим у житті і перед собою. З релігії плила етика сама собою. У своїх богів чув грек порушення своєї душі, тому мав до них довіря й любов.

Зевс — батько богів і людей. Його око бачить і спостерігає все. Він мудрий і безсмертний, перший і останній, голова й осередок. Із Зевса все сотворене. Він — основа землі і зоряного неба. Він ніколи не зійшов з думки греків, хоч міт прикрасив його так, що ледве можна було віднайти його дійсну постать.

Таку саму честь, як Зевс, мали у греків Аполльон і Атена.

Аполльон — бог світла. Він не такий могутній, як Зевс, але він найбільше відповідає грецькій душі, що любила добро та красу. Де Аполльон, там світло, а де світло, там не скриється ніщо, там краса й порядок. Аполльон це провідник муз — земсько-небесного мистецтва. Без нього нема краси, нема мистецтва.

---

[1] Ibidem, ст. 75 і наст., де також подані приклади високої духовости інших східніх поганських релігій.

[2] Ibidem, ст. 101 і наст.

Але найбільш неземська істота — Атена. Вона провідниця грецького духа, дорога його удосконалення. Її не зродила земна мати, вона вискочила з голови Зевса, вона — улюблена його дочка й мудрість. В її культі нема жадного нечистого обряду, або якоїсь містики. Вона надземська істота, дівоча чистота й легко усміхнена мудрість. Хоч вона далека від людського діяння, то проте вмішується навіть у бій. Її то постать відбиває нам повну внутрішню вартість, чистоту, здоровя, силу й пориви грецького духа. Те саме можна сказати і про інших грецьких богів.

В епосах Гомера видно вершок тієї довгої епохи, що в ній грецький дух дійшов до божеського Олімпу. Зо своїми богами дійшла грецька думка до висот, але тим самим піднеслася з низин життя на височінь траґіки та глибокого болю, а від нього не могли її звільнити олімпійські боги. Тіло було гробом духа і душа терпіла, стогнала й тужила за визволенням. Навіть Зевс був безсильний, бо над богами і людьми царила всевладно тьмава „судьба“ і Мойри, що кожної хвилі могли приказати душі іти в підземелля. Грецький дух дійшов був вже там, де тужиться за спасенням і за визволенням із проминального буття, обмеженого часом, і тому радо прийняв із Тракії Діонісія (Бакха, Сабаціоса), а з ним і діонісійські містерії, що мали висвободжувати вже тут на землі екстазами. Повстали ще елевзійські й орфійські містерії, а кращі уми почали виходити поза олімпійських, чоловікоуподібнених богів і заперечили їх (софісти), або підносилися до віри в одного, абсолютного, особового Бога, як Сократ, Плятон, Арістотель.[1] Грецький дух догребується спроквола до тривкої основи культури людства.

г) Дуже яскраво помітна злука релїґії з життям у релїґії Ізраїля.

Історія жидівського народу це історія пізнання Бога й переконання, що він ходить в обличчі Бога. Бог назначує землю Авраамові, виводить з Єгипту, веде через пустиню, дає закони, суспільний устрій, і нема ніякої ділянки, що була б відлучена від Бога й релїґії. Політичне, господарське, суспільне й релїґійне це одно. Світські й духовні круги звязані цим, бо якби не було тієї сполуки, то було б відступство від Бога й ізраїльської релїґії. Те переконання було вкорінене у загал і так само учили найвизначніші мужі, патріярхи і пророки. Очі Бога дивляться ласкаво й весело, коли між релїґією і життям є гармонія, закриваються в журі або гніві, якщо приходить розлам.

Ходити в обличчі Бога це значить бути чесним, добрим, щасливим і мати культуру. Людина нехай буде така,

[1] Dr. Engelbert Krebs, Heiland u. Erlösung. Freiburg i. B. 1914; J. Kärst, Geschichte des hellenistischen Zeitalters. II, 1: Das Wesen des Hellenismus, Leipzig 1909; R. Reitzenstein, Die hellenistischen Mysterienreligionen, Leipzig 1910; Erik Peterson, Der Monotheismus als politisches Problem. Leipzig 1935.

яка є, отже з пристрастями — любовю, ненавистю і т. ін., але нехай ходить в очах божих, то вже сама ця постава в обличчі Бога змінить її. Етика вирине з релігії, бо хто іде за голосом розуму й серця, ходить в обличчі Бога, глядить поза природне та змінне, щоб віддатися Богові, той матиме етику, бо буде готовий послужити іншому з любови, не зважаючи на зовнішність чи на свою користь. Той, хто має Бога перед очима, буде мати віру живу, бо Бог є Богом живих, буде добрим, бо в обличчі Бога можуть ходити тільки чисті серцем.[1]

Жидівська релігія — прицип і дух життя цілого народу. З нею іде він в історію. В цілій історії народу головні чинності виконує Бог, але він є понад історією. Якщо нарід не буде вірний в основах свого цілого життя і не буде мати релігії, пропаде, а Бог переболіє навіть страту цілого вибраного народу, бо без Бога, без релігії нема людського життя. Через це релігія Ізраїля вже в основах переходить межі національної релігії, стає всесвітньою релігією, основою людського життя взагалі.

ґ) У західніх старинних народів релігія теж злучена з життям, але захід завсіди духово різнився від сходу. Релігійно він не був творчий, бо не витворив самостійно ніякої одностайної науки, що розляглась би по цілому світі й перетривала до сьогодні; що більше, він навіть не здобувся на власний полет на висоти. Повноту духового матеріялу взяв зо сходу і пристосував його тільки до своєї вдачі. Отже все, що має, взяв і перетворив.

Релігія сходу вросла у природу східніх народів, а релігія заходу в кожній добі має нову одежу.

Римляни стояли мілітарно дуже високо й мали скомплікований державний апарат, але з релігійністю та своїми душевними переживаннями були безрадні. Вони були релігійні і релігія входила в ціле їхнє життя, але урядово виявлялася не у внутрішньому житті душі, а в культі. Правдиве життя душі розгублювалося у педантичній та штучно розвиненій апаратурі зовнішнього, священичого культу. Державна релігія римлян не створила міту, ані вищої системи понадсвіту, але добре орґанізоване священство — священичі колеґії авґурів, гаруспіціїв, арвалів (слуги Церери) і ін. з найвищим священиком (Pontifex maximus) на чолі. Був теж добре уложений календар з днями щастя й нещастя, але вся ця зовнішня декорація не вичерпувала релігійности народу, і не вдоволяла. Мілітарно непереможний Рим вдушував свою релігійність педантерією, і тому стояв отвором всякій чужосторонній релігії. І так само, як у господарській, а навіть мистецькій ділянці, був залежний від слуг, так теж душевно узалежнився від введених чужих богів[2].

---

[1] Eberhardt, н. т. ст, 79 і наст.
[2] Ebernard, н. т. ст. 114 і наст.

Рим прийняв грецьку культуру, але не стратив її, бо дух може діяти тільки на однако наставленого духа. Прийняв теж чужих богів, але не ввійшов у нутро чужої релігії. В часах другої пунійської війни 218—201 впровлджено на Капітоль грецьких богів: Зевса як Юпітера, Геру як Юнону Позейдона як Нептуна, Атену як Мінерву, Афродиту як Венеру, Аполльона й інших, але вони не були для римлянина тим, чим були для грека. Книги Сибіллі прийнято як орудник на лихі часи, щоб переблагати богів, а не як книги глибокої мудрости. Хоча були свої боги, дуже врочисто повитано фриґійську Кибелю, матір спасення, й дух сходу повіяв на Рим. Прийнято теж Аттіс, що умирала й воскресала щорічно, як символ вічного життя по смерті. В часах Каліґулі 37—41 прийшла до Риму Ізида-Сераміс з Єгипту, а опісля зо сходу Мітра з духом Заратустри[1].

Реліґія римської імперії в своїй урядовій формі була орудником для добра держави, і це одна з головних причин, чому Рим, отворений для всіх реліґій, розправився так криваво з христіянізмом в перших його початках. Однак у своїм нутрі реліґія римлян не була таки ані самим зовнішнім культом, ані тільки теоретичною наукою, але реліґією, що впливала на ціле життя та приневолювала до серіознішого думання про спасення. Мани, ляри й пенати будили глибоке й ніжне почування до батьківщини, бо пригадували тих, що в минулому працювали для добра родини й загалу; різні староримські ґенії та принагідні боги піклувалися безпосередньо кожним діянням і здобутком, а впроваджувані нові культи одухотворювали трохи домашню реліґію, виробляли тугу за спасенням і за надземним та приготовляли народ до відвічного світла зо сходу — Спасителя Ісуса.

Хоч реліґія впродовж століть серед різних народів деформувалася, ставала сувірним почитанням на свій спосіб подуманого Бога, мішалася з анімізмом, маґізмом, чарівництвом, шарлатанством, окультизмом, медюмізмом, заклинанням демонів, що здержували полет думки й хотіли зовнішніми засобами принести визволення, то все таки у своїй природі в історичних, а також у примітивних народів була вона основою й ядром цілого життя. Здеґенерована реліґія вела за собою занепад — деґенерацію життя.

Реліґія це одинокий в своїм роді чинник, обєктивна всеобіймаюча дійсність і царство, що втягає у себе цілу людину з цілим її діянням. У цім царстві царить дух, правда, свобода й добро — Бог. Людина, зо свого боку, входить у це царство через жертву, жертвою лучиться з іншими людьми і з Богом та осягає свою ціль. Найкращий вислов жертви у людей це любов. Вона відблиск божого діяння й найважніший закон у реліґії й житті.

[1] Cumont-Gehrich, Die Orientalischen Religionen im Römerreich. Leipzig 1910

Примітивні, а також культурні поганські історичні народи не виросли у своїх реліґіях понад себе й своє довкілля. Поняття абсолютного особового Бога мішалося в них раз-у-раз. Не могли собі дати ради й не могли узгіднити особи й абсолюта. Особового Бога прикрашували мітами й уподібнювали до людини аж до тієї міри, що зникали риси правдивого Бога. Це помішання особи й абсолюта можна добачити у полінезійському „мама", індіянському „ваконда, маніто", у хінському Тао — закон неба, в індійському „брама" упанішадів, в індо-іранському „ріта, ушта (урта) — справедливість, правда, порядок, у грецькому „Мойра", — хоч є найвищий бог Зевс, у пізнішому грецькому „льоґос" і у „всесвітньому розумі" стоїків. Все це найвищі неособові авторитети, що заступають в якийсь спосіб найвищого Бога. Цей неособовий Бог затрачує теж риси божества і перетворюється у примітивних народів у надземні сили, анімізм, манізм, почитання природи, тощо, а у вищих реліґіях культурних народів у фільософічну систему манізму, пантеїзму й інших.

Такі боги й така реліґія не могли вдоволити людського духа і бути основою гідного людського життя. В них було забагато земного й проминального. Високі ідеї Бога на сході, як Ормузд, Мітра, Озіріс, Кибеля, а також молодість і сила грецького духа, втілена у Зевса, Атену, Апалльона, не принесли спасення й не заспокоїли внутрішніх, реліґійних нахилів. Одиниці могли цілою душею служити цим своїм богам, умертвлювати для них свої пристрасті, підпорядковувати розум, волю й зовнішні добра, бути в тім напрямі „героєм", але людство мусіло вкінці пізнати свою надбудову до обєктивної реліґії, і мусіло її потороцщити, що вже частинно сталося і ще станеться.

На звалищах людських надбудов і проминальних ідей залишилася завсіди споконвіку туга за Богом, Богом правдивим. Його природу впродовж віків деформував людський розум, а знав її тільки Бог сам. Лишилося палке й століттями тяжко-випробуване змагання віднайти правильну дорогу, яку теж знав тільки сам Бог. Тужливо усміхалася в даличині можливість, що Бог обявить своє існування, природу й реліґію — одиноку дорогу до Нього і до правдивого щастя на землі. Ця можливість сталась дійсністю. Боже обявлення започаткувалось вже у первопочині людського роду, продовжувалося у вибраному народі, а завершилося у Воплоченому Слові Христі Ісусі.

Світська реліґіольоґія вже почала завертати з еволюціоністичної дороги й частинно заперестає вважати реліґію за видумку, плід обману, уяви чи незнання, і глядіти на неї, як на природний, а тим самим необхідний життєвий чинник.

Реліґіольоґія, хоча такий вислів не ввійшов ще у на-

укову літературу, це надрядна й ширша наука про релігію. Вона містить у собі історію релігій, що зо своїми помічними науками, а саме з релігійною праісторією, етнольогією й іншими, збирає, порівнює й пояснює релігійні обяви по змозі всіх релігій історичних і безісторичних народів, 2) психольогію релігій, що досліджує ґенезу й хід релігійно-душевних явищ і 3) фільософію релігій, що шукає суті й оцінює вартість та правдивість релігії.

Всі ділянки релігіольогії досить широко, а подекуди основно та глибоко розроблені, але одночасно у всіх ділянках є великі недостачі. Ґенеза та природа релігії замість ставати яснішою — притемнилася. Світська історія, психольогія й фільософія релігій зайшли в глухий кут. Щоб у цьому впевнитися, вистачить навести деякі теорії, як: твердження старшої й молодшої астрально-мітольоґічної школи, панвавилонізм, теорію Любока, теорію манізму Спенцера, анімізму Тейльора з цілим рядом приклонників у всіх европейських та позаевропейських краях, преаністично-чарівницьку теорію Марета, Фрезера, Іберта, Моса, Гартленда Сіднея, Каруца й інших, теорію маґізму й тотемізму французької соціольоґічної школи Діркема, Леві-Бріля, М. Грушевського, псевдо-наукові теревені про релігію соціял-комуністичних теоретиків, як Маркса, Енґельса, Діцґена, Кавтського, Айльдермана й ін., теорію психольоґізму, раціоналізму, праґматизму, монізму, пантеїзму, модернізму й еволюціонізму взагалі. Всі ці теорії й багато ще інших витратили безмір сил на те, щоб сьогодні відвертатись від пересадного еволюціонізму, історицизму чи психольоґізму в області релігіознавства.

Світська релігіольоґія до XX ст. мала один засадничий блуд. Вона змагала до того, щоб вияснити релігію як людський витвір, і то витвір з нерозумних причин, ось таких, як незнання, обман жадібних влади законодавців, уява, почування, сни і т. ін., а наймодерніше з підсвідомости. Для тієї мети вироблювано та змінювано наукові методи, а в дійсності така релігіольоґія була без питомого предмету, бо існуюча в людей релігія це не витвір тільки людини, а вже смішне говорити про незнання, уяву і т. ін.

В релігії є божий й людський елемент. Людський елемент впродовж віків серед різних умовин вибивався на верх і придушував те, що найобєктивніше й боже в релігії. Деґенерував релігію. Але він самий ще не релігія. Релігія закорінена глибоко в людській природі і тим самим є в підвалинах цілого людського життя. Надприродна обявлена релігія не відривається від підвалин людського життя, тільки звершує їх майже в безконечність.

В. Залозецький

УКРАЇНСЬКЕ ДЕРЕВЯНЕ БУДІВНИЦТВО

і його відношення до історичних стилів

(Докінчення)

Дзвони (1938) №1-2

3. Відношення української деревяної архітектури до історичних стилів.

Всі ці труднощі і ввесь цей circulus vitiosus, що виринає, коли шукаємо за праджерелами архитектонічних форм деревяної архітектури, зникають, коли за критерій дослідів візьмемо відношення монументальної архітектури [1] до деревяної.

Точкою виходу можуть служити ось такі обсервації.

1. З порівняння форм нашої деревяної архітектури з монументальною виходить, що нема ніодної сутньої форми деревяної архітектури, що не находилася б в монументальній.

2. Історичний матеріял показує, що форми монументальної архітектури старші від форм деревяної, отже раніше вони повстали в тривалім матеріялі монументальної архітектури, і аж опісля перейшли вони в дерево [2].

В нашім випадку йде нам про переведення доказу залежности деревяної архітектури від монументальної в двох конститутивних типах церкви, тридільної та хрещатої пятикопульної. Тридільні (а також дводільні) церкви виступають уже при кінци XV. в. в молдавсько-волоській архітектурі. В XVI—XVII. вв. стають вони в тих краях загально поширеним типом. В молдавсько-волоській архітектурі подибуємо такі варіянти того типу церков в монументальній архітектурі:

1. В XV—XVI. вв. тридільні церкви з трьома первісно сліпими копулами [3], перекритими просторами на одній видовженій осі з закінченою полукруглою абсидою: церква в Разбоєні з 1496. р. без вежі, тільки зо сліпими копулами [4], церква в Борзесті [5] з 1493. р., анальоґічна до першої, і церква в Піятра (Неамтц) [6] з 1497—98, що творить із двома першими одну стилеву ґрупу.

---

[1] Під монументальною архітектурою розумію архітектуру збудовану в тривалім матеріялі.

[2] На ці питання я звернув увагу в цитованій книжці: Gotische und barocke Holzkirchen in den Karpathenländern.

[3] Під сліпими копулами розуміємо дійсні копулові перекриття просторів тільки не виведені поза дахове перекриття.

[4] Пор. G. Bals: Bisericile Lui Stefan cel Mare. Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice Annol XVIII 1925, фіг. 100—101, стр. 295.

[5] Ibidem, фіг. 112—113 стр. 295.

[6] Ibid. фіг. 123—124 стр. 295.

Тридільний тип з трьома первісно сліпими, опісля в XVIII. в. виведеними назовні копулами, ріжниться від попередньої ґрупи тим, що простори над наосом і над притвором є рівні щодо величини, тоді коли в попередній ґрупі простір під наосом був більший від простору притвору: церква в Доброваті з 1504 р.[1] З того самого часу збереглися також дводільні пляни з тією самою диспозицією, що перші, тільки замість трьох сліпих копул маємо дві: церква в Арбора з 1502[2] і в Рейсені[3] з 1504. р., в Котнар[4] правдоподібно з XVI. в.

Подібний плян тридільний (з окремим нартексом) зустрічаємо в плянах, що мають триконхове закінчення пресвітерії: церква в Сучаві з 1513—1522[5], в Ґалята к. Ясс з 1584 р. з двома виведеними копулами над наосом і пронаосом та одною сліпою над притворами (нартексом)[6].

2. Ті самі тридільні типи виступають в XVII. ст.

Тип тридільної церкви з трьома конхами, двома копулами, виведеними над наосом і пронаосом та сліпою копулою над нартексом: церква трьох єрархів в Яссах з 1639 р.[7]

Тип тридільної церкви з трьома копулами на осі (пресвітерія, наос, пронаос) і копулою над притвором, з середини невидною: церква в Ґолії з 1660 р.[8], церква в Кашін дуже споріднена з церквою в Ґолії з трьома виведеними над наосом копулами, пронаосом та притвором з 1660 р.[9]

Дводільні церкви з копулами виведеними на осі і з триконховою пресвітерією: церква в Цетатцуя з 1672 р.[10] в Фастаці з 1721. і інші[11].

Дводільні без конх із двома копулами на осі: церква св. Сави в Яссах з 1625 р.[12].

В наведених молдавсько-волоських церквах находимо диспозиції до всіх майже форм тридільних та дводільних

---

[1] Ibidem фіг. 168—170, стр. 295.

[2] Пор. Ibidem фіг. 157—158.

[3] Ibid. фіг. 161—163 стр. 295.

[4] Ibid. фіг. 204—205 стр. 295.

[5] Ibid. фіг. 260—261.

[6] Пор. G. Bals, Bisericile Moldovenesti din veacurile al XVII a si al XVIII. le a. фіг. 2—5. стр. 596.

[7] Пор. ibid. фіг. 200—201. стр. 604—605.

[8] Ibid. фіг. 236—242. Церква з притвором мала б аж чотири простори. Щодо часового відношення долішньої ренесансової частини до горішньої, то думки дослідників поділені. Одні думають (Ггіка, Зота), що ренесансова частина старша, а горішня молодша (1738 р). Другі уважають, що ренесансова шата церкви пізніша. Тут впадають в око деякі анальогії з Волоською церквою у Львові.

[9] Копули побільшуються в напрямі від тартекса до наоса. Диспозиція просторів з копулами є стара, хоч не виключені перебудови в горі. І тут теж впадають в око анальогії до Волоської церкви у Львові.

[10] Пор. ibid. фіг. 299—300 стр. 609.

[11] Пор. ibid. фіг. 335—336 стр. 610.

[12] Пор. ibid. фіг. 117—118 стр. 602.

деревяних церков, що в найріжнороднійших типах виступають і на тутешніх землях.

Молдавсько-волоські церкви повстали підо впливом сербської, атонської та семигородської ґотицької архітектури. Триконхові пресвітерії з копулами є походження атонського (частинно сербського) — але цей тип атонської архітектури підпав тут під сильний вплив ґотицької архітектури Семигороду. Вислідом тих впливів було: *видовження оси будівлі, уклад більшої кількости просторів на осі (сліпих і виведених копул), видовженість пропорцій, переміна тяжких у легкі ґраціозні копулки з високими та дуже стрункими шийками-підбанниками, що нераз прибирали більше характер веж, як копул, ґотицькі склепіння, ґотицька декорація й деталі.* Так у молдавсько-волоській архітектурі витворився в XV—XVI. вв. новий церковний тип, як вислід синтези візантійської та ґотицької архітектури. З візантійської архітектури він перейняв загальну диспозицію просторів і як один із головних елєментів копулу, з ґотицької — видовженість простірних одиниць і їх уклад на одній осі (просторів і копул) та вертикальну видовженість. Статика візантійської архітектури зіллялася з динамікою ґотики в один новий архітектонічний тип.

Находимо його також у сусідніх краях, головно там, де зударялися візантійські та окцидентальні архітектонічні ідеї. Його поширення на периферіях східньо-полудневої Европи вказує на це, що він найбільш відповідав тим історично-духовим процесам, що тут в XV—XVI. ст. почали назрівати. В молдавсько-волоській архітектурі він знайшов, наскільки по збережених памятниках можна судити, своє найвчасніше оформлення і перші прояви диспозиції архітектонічних проблєм, які перейшли і на сусідні краї, де назрівали серед подібних обставин подібні проблєми. Відноситься сказане головно до сумежних наших земель. Для нас найважніше питання — пенетрація тих впливів в нашій тутешній мурованій архітектурі. Певні сліди цієї пенетрації находимо в архітектурі волоських церков у Львові в ріжних фазах їх повстань: в волоській церкві з 1559. року[1], в теперішній волоській церкві (1591—1629) та трехсвятительній каплиці. Ці памятники нашої мурованої архітектури незвичайно важні, бо вони і з історичного і з мистецько-історичного боку вказують на тісний звязок між молдавсько-волоською і нашою архітектурою.

Порівняння волоської церкви у Львові з молдавсько-волоською архітектурою дуже повчальне ще й з того огляду, що унагляднює нам з одного боку тісний звязок з молдавсько-волоськими заложеннями, а з другого боку вказує на деякі льокальні трансформації основ молдавсько-волоської архітектури.

[1] Її вигляд віддає печатка ставропігійського братства з 1591.

Уміщення просторів і копул на одній видовженій осі, трьохдільність, полукругла абсида, вхід із боку до нартекса, полукругле закінчення пресвітерії теперішньої волоської церкви це диспозиція, яку зустрічаємо в молдавсько-волоській архитектурі вже від кінця XV. ст. і на яку ми вище вказали. Натомість форма виведених копул, їх конструкція і ціла тектоніка будови — ренесансова. Тип молдавсько-волоської архитектури перейшов тут процес „ренесансизації". Вона відбулася головно коштом ґотицького вигляду молдавсько-волоських заложень, але не коштом деяких візантійських елементів. Причини тих змін треба добачувати в тім, що в XVI. ст. діяли впливи ренесансової архитектури сильніш тут, як в молдавсько-волоських землях. *А тому що ренесансова архитектура у своїх центрально-копулових проблємах ближча до духа візантійської архитектури, як ґотицька, Волоська церква у Львові більш зближена до духа візантійської архитектури, хоч ідея получення просторів і копул на одній осі це, як у молдавсько-волоській, так і в церкві волоській у Львові, той компроміс між окциденгальною і візантійською архитектурою, компроміс, що, як ми на це вже вказували, вперше витворився в молдавсько волоських краях.* Ця ріжниця проявляється в тому, що в молдавсько-волоській архитектурі під всесильним впливом ґотики помітний частинний нахил до сліпих копул і до ховання верхів (при повнім збереженні трьохдільности на видовженій осі), тоді коли у волоській церкві у Львові під сильнішим подихом ренесансу проявився сильніший нахил до виведення верхів.[1]

Так з нової асиміляції молдавсько-волоського заложення з архитектурою ренесансу у Львові повстає новий трикопуловий та тридільний архитектонічний тип, що ляг в основу найбільш потиреного церковного типу на цих землях, типу, що справді повстав вперше зо схрещення ріжних впливів на нашій землі і є дійсно історично-мистецьким продуктом тієї землі. Цей тип перейшов згодом і в деревяну архитектуру.

Міг би хтось замітити, що тридільних копулових монументальних церков дуже мало у нас. Але на жаль цей архитектурний тип, як взагалі наша мурована і камяна архитектура дуже мало прослі̇джена. Ми певні в тому, що таких мурованих церков найдеться більше у нас.

Покищо наведу тут міську церкву Благовіщення в Городку Ягайлонськім з 1633 р., що в монументальних формах показує майже ідеальний тип трьохдільного заложення, та дві муровані церкви в Щирці, що про них згадується

---

[1] В волоській церкві є також в пляні деякий сильніший відрух візантійського пляну (середня копула спочиває на чотирьох колюмнах, рудіменти бічних кораблів). Але тридільність переважає. Дуже ясно зарисовується вона в трехсвятительній каплиці, де є органічне получення верхів із просторами. Волоська церква з 1559. року мала ясно зарисовані три верхи, що вказує на трьохдільність. Тому нема причини її заперечувати, як це робить п. Д.

в ґенеральних візитаціях з поч. XVIII. ст., а саме церква св. Трійці і церква Рождества. Про першу каже візитація: „cała murowana we trzy czwórką wyprowadzone wierzchi, gontami pobita. Roku prze wetustate nie wiedzieć którego wystawiona“.[1] Про другу читаємо: „Cała murowana we trzy in forma bań wyprowadzona wierzchi. Roku dla dawności nie wiedzieć którego wystawiona“[2]. Таких мурованих церков певно було більше[3] На Волині такою тридільною мурованою церквою була церква Крестовоздвиженська в Луцьку.

Супроти цього наведена п. Д-ом тридільна церква в Вербіжі, що її відносить ґенеральна візитація до 1577 р., не має переконливої сили і не доказує пріорітету тридільного заложення в деревяній архитектурі, бо поперше, є старші від неї муровані тридільні церкви, а по друге, більшість наведених у згаданих візитаціях тридільних церков (хоч би навіть у щирецькім деканаті, що до нього колись належало село Вербіж, походить із половини XVII. або XVIII. в. Не виключене, що дата невірно подана, що зрештою в ґенеральних візитаціях не відокремлений факт.[4]

При типі тридільного заложення хотіли б ми ще звернути увагу на такі „імпондерабілія“, як розділ між бабинцем (нартексом) і головним кораблем (наосом) та на вхід з півдня при бабинці. Той розділ в давніших деревяних церквах був сильніше зазначений навіть слідами дверей. Його зустрічаємо вже в атонській архитектурі (церква католікон у Дохіярію). Звідтіль перейшов він до архитектури молдавсько-волоської (напр. в Борзешті, Арбора, Дуброваті і інших церквах). Маємо той розділ ще й у волоській церкві. Те саме відноситься до бічного входу в бабинці. З Атосу (Дохіярію) почерез безчисленні зразки молдавсько-волоської архитектури зайшов він теж і до волоської церкви у Львові.[5] Отже нема причини виводити ці імпондерабілії нашої деревяної архитектури із звичайної хати, як це робить п. Д.

Для повноти слід додати: так само дводільний тип деревяних церков, як також церкви, що їх звязує п. Д. з архитектурою Атоса, це просте транспонування форм монументальної архитектури в деревлянім будівництві. В цих останніх не тільки така „подробиця як крилоси“ (погляд п. Д. стр. 67), але цілий плян і уклад просторів залежний від Атоса чи молдавсько-волоської архитектури.

---

[1] Пор. Visitatio generalis. T. XXII. стр. 962—963.

[2] Пор. Visitatio generalis. T. XXII, стр. 969—970.

[3] Пор. В. Січинський: Замкова каплиця св. Миколая у Львові, Богословія Т. XIV. кн. 1, стр. 27. Він згадує муровані тридільні церкви XV—XVI. ст. в Ніжанковицях, Вишнівці, Роботицькій Посаді та Щирці.

[4] Справа критичного датовання деревяних церков п. Д. на жаль не порушує у своїй праці. Це могло б вияснити неодне спірне питання. Тоді показалося б, що деревяні церкви молодші, як звичайно приймається.

[5] Всі ці наведені характеристичні властивості — залежні від суворих правил літургічного характеру в монашій архитектурі Атосу.

Подібну залежність деревяної архитектури від монументальної можна ствердити в пятикопулових хрещатих заложеннях.

П. Д. шукає первовзорів в мурованій візантійській архитектурі княжої доби. Але візантійська архитектура в середньовіччі не має у нас пятикопулового хрещатого заложення. Копули у візантійській середньовічній архитертурі не спочивають на раменах хреста, а на малих просторах в углах (напр. церква св. Спаса в Чернігові)[1].

В своїй студії над бароковою архитектурою в Україні я старався вивести пятикопуловий хрещатий тип в українській архитектурі з барокізації візантійських заложень в Україні. Така перша знана барокізована хрещата церква, на мій погляд, це церква Успенія на Подолі в Києві, що її 1613. перебудував Себастіяно Браччі.[2] Тут вперше виступав хрещатий плян з пятьма копулами. В XVII. і XVIII. вв. цей тип найшов широке застосовання в монументальній бароковій архитектурі в Україні й відтіль зайшов і сюди, де находимо його в деревяних церквах.

П. Д. оспорює ці факти і на доказ першенства того типу в деревяній архитектурі наших земель подає записку ґенеральної візитації з 1755. р., що відноситься до церкви Воскресення в Станиславові, яка мала повстати в 1601. р. П. Д. цитує, „drewniana, krzyżowa o pięciu kopułach 1601. erygowana“. Але цей доказ нестійний. Показується, що це місце ґенеральної візитації інтерпольоване, себто ориґінальний первісний напис вимазаний і новим чорнилом знову вписаний. Інтерпольоване місце звучить: erygowana 1601 A-o ieszcze niebenedykowa — w[3]“. Крім фактичного стану інтерпольованого місця в манускрипті, свідчить про це і факт, що церква, як виходить з цього місця, не була посвячена від 1601. до 1755. р., що годі подумати. Значить, дату з тим місцем вставили тут очевидячки згодом, коли виправляли старий текст з іншою датою.

Таким чином цей доказ відпадає, і докіль не найдемо старших первовзорів, церква, що її побудував Браччі в Києві, може служити як мурований первовзір пятикопулового хрещатого заложення в деревянім будівництві.

З нашого короткого зіставлення виходить, що докази, подані п. Д-ом для підпертя своєї гіпотези про першенство деревяної архитектури, а головно первісних трьохдільних типів і їх залежности від ужиткової архитектури звичай-

---

[1] Нея Базилія в Царгороді була таким власне типом, тільки мала пять кораблів. Її безпосереднє наслідування це церква св. Софії в Києві — вона не була натомість хрещатим пятикопуловим заложенням, як думає п. Д.

[2] Пор. Die Barockarchitektur Osteuropas mit besonderer Berücksichtigung der Ukraine. 1929.

[3] Пор. Visitatio General. Том XVI. стр. 230. В тих місцях старий напис змазаний, але сліди старого письма залишились.

ної хати, не мають наукової стійности. З тим падає також його гіпотеза в цілості, т. зв. гіпотеза внутрішньої лінії розвою деревяної архітектури. Супроти цього набирає громадянських прав історичний підхід до цієї проблеми, а з ним позитивний вплив історичних стилів на витворення форм деревяного будівництва[1].

П. Драґан назвав цей останній підхід, яким я користувався в дослідах над історією деревяної архітектури Закарпаття, апріористичним. Думаю, що за поспішно, бо з куди більшим правом міг би я назвати його підхід апріористичним. Історичні дані та порівняння монументальної архітектури з деревяною методою стилістично-історичної аналізи, себто розвязування питань про походження деревяної архітектури в площині науково-історичного досліду змушують нас відкинути погляди про незалежний від історичних стилів розвій нашої деревяної архітектури.

Д-р Василь Левицький

ДМИТРО БОРТНЯНСЬКИЙ *

(1751—1825).

Дзвони 1938

Дня 9. жовтня 1937. р. минуло 112 літ від смерти цього мистця тонів, що почав нову епоху в розвою нашої церковної пісні й української музики взагалі.

Дмитро Бортнянський, син заможньої гетьманської шляхти, народився у Глухові 1751. р. Після збурення Батурина став Глухів столицею гетьманської держави й осередком життєвих політичних і культурних прямувань української нації. Але побіч гетьманського уряду розмістилася в Глухові і московська „малоросійська колєгія“, що мала спершу тільки деяку контролю над гетьманським урядом, а згодом засвоювала собі ступнево вирішальну й виключну владу, щоб колись зовсім знести й заступити гетьманський уряд. За володіння гетьмана Павла Полуботка почалося це траґічне змагання між національнодержавницькою течією і наїздноворожою займанщиною, коли боротьба пішла не тільки за владу над землями, але також за панування над душею українського народу. Це міжнароднє і міждержавне змагання покінчилося вязницею й тюремною смертю нашого гетьмана в 1724 р. Хоч цар сам

[1] Пор. ідентичний критичний підхід до поглядів п. Д. у арх. В. Менцля; Ukrainische Holzkirchen, Slavische Rundschau 1937. Nr. 5. Зате в статті „Підручна Енциклопедія українського деревяного будівництв“ М. Вільшина дав доказ безкритичности, повторюючи за п. Д. його тези без наведення хоч би одного нового арґументу на поперття його виводів (пор. „Діло“ з д. 29. жовтня 1937).

* Відчит, виголошений на концерті „Бояна“ в Бережанах.

заходив у тюрму до сивого й недужого гетьмана та особисто намагався приєднати його для своїх завойовницьких намірів, Полуботок волів вибрати смерть, а гетьманської й національної чести не сплямив. По смерті Полуботка тривало якийсь час безгетьманство, але навігь такий цар, як Петро I., не зважився ще нарушувати існуючого ладу й суверенности української нації, хоч грабіж, насильство і беззаконня були змістом і ціллю „малоросійської колєгії" в Глухові. Полекшало в нас аж за цариці Єлисавети. Тодішній поважний гетьман Данило Апостол допровадив до цього, що Москва знову признала супремат гетьманської влади та обмежила діяльність „малоросійської колєгії". Цариця Єлисавета закохалася в українського козака, графа Розумовського й одружилася з ним потайки. Підо впливом цього свого недержавного чоловіка полюбила Україну, почала плекати українську пісню й українську музику та стала добродійкою й опікункою українських мистців. На її бажання двірська капеля перемінилася в козацьку капелю, зложену здебільша з українських музик те дириґентів. Також придворний хор складався з українських співаків і співачок, а кращі наші молоді таланти діставали підмогу, щоб доповнити науку за кордоном і могти згодом зайняти провідні місця. До таких, які визначилися опісля, належав церковний композитор Ведель, що перший зривав із старою церковною музикою і впроваджував нові західньоевропейські музичні цінноці. На жаль, не найшовши ані зрозуміння ані праці — покінчив самогубством. Другим таким велетнем був Гриць Савич Сковорода, (1729—1794), що у Відні пізнав клясичну й нову літературу та скристалізував свій фільософський світогляд. Повернувшись до батьківщини, став він творцем нової доби в поезії і літературі, бо усунув давнє псевдоклясичне силябічне віршовання, а впровадив нові начала метричної форми вірша та його змістових цінноців, а в фільософії розбив раз на завжди маску рабської ніби праведности й облуди, що затемнювали нашу душу і не дозволяли бачити дійсности та вирватися з життєвого хаосу. Свої почини мусів Сковорода оплатити власним щастям; він помер як прошак, незнаний, але без нього не були б ми мали Котляревського й обновленої літератури аж до Шевченка. Його фільософія, якщо б була спопуляризувалася, може була б здержала наш політичний занепад. На жаль, і цей наш талант змарнувався. Третім, що в Італії завершив свою освіту і уформив духа, був шість років старший земляк Бортнянського Максим Березовський (1745—1777), родом також з Глухова, музика і композитор, автор численних церковних пісень досі в нас співаних, член і дириґент придворного царського хору, що, бачивши важку долю своєї гетьманської батьківщини та не мігши їй помогти, впав у розпуку й також відібрав собі

життя в 32 році життя. На бажання цариці по смерті Данила Апостола вибрано гетьманом України молодого Кирила Розумовського, молодшого брата цариციного чоловіла. Кирило набув освіту у Франції і приніс у Глухів французьку елеґантність, а рококовою ношою заступав старогетьманські традиції. За нього гетьманська влада стала суверенною і здобула супремат над „молоросійською колегією“ дарма, що взаємини між тими владами не були ще законом унормовані.

Серед такої прихильної державнонаціональної атмосфери минали дитячі роки молодого Дмитра Бортнянського у Глухові. Повну загальну освіту дістав він у глухівській Духовній Академії, а співу й гри на модній тоді бандурі вчив його якийсь учитель-італієць, один із тих численних, що заробляли по всіх містах України, приманені сюди добрим заробітком і природним замилуванням усіх верств народу до співу й музики. В гетьманській столиці було таких учителів найбільше і їм треба приписати це наше загальне розспівання, розбандурення й розлірничення, що відвертало народ від безпосередньої дійсности, а робило чутливим в співі й музиці, але водночас часто слабим і нездібним до рішучого зриву й мужеського чину. Ця обставина показалася дуже шкідлива за наступної цариці Катерини II-ої. Спершу вона не нарушувала заряджень своєї попередниці і шанувала гетьмана; його горда постава сподобалася принадній цариці. Однак довідавшись, що козацька старшинська рада рішила просити царицю, щоб впровадила в Україні дідичність гетьманської влади в родині Розумовських, Катерина II. виявила ту саму нахабну й самолюбну душу, яку пізніш показала останньому польському королеві Станиславові Августові Понятовському: самовладна політика перемогла хвилевий сантимент! Москва налякалася української держави, хоч би й у льояльній та напів федеративній формі, здавила гадку про її дідичність в самім початку, гетьмана відкликала, вивінувавши слабодуха приватними маєтками, гетьманство знесла, козацькі полки перемінила в російську гусарію або в правильні козацькі відділи з російською командою та ужила всіх засобів, гідних і негідних, щоб позбирати всі понаддержавні українські землі й перемінити їх в малоросійську провінцію.

Бортнянський був безпосереднім свідком тієї нашої історичної траґедії. Він мав 13 років, коли в 1764. р. скасувала Катерина II. гетьманство, а всю владу передала малоросійській колеґії, підчиненій петербурзькому центральному урядові. Він мав 17 років, коли аґенти Катерини викликали в Правобережній Україні, що була під польським володінням, гайдамацьке повстання. Згодом цариця помогла сама своїми військами знищити гайдамаків та жорстоко їх покарати, щоб опісля вже своїх військ з Правобережжя не заби-

рати, і мати підставу загорнути українські землі під час першого розбору Польщі (1772. р.). Бортнянський мав 24 роки, коли цариця казала зруйнувати Запорозьку Січ як останній залишок давнього автономного й республіканського ладу, а останнього кошового отамана Кальнишевського, що не хотів зпеславити запорозької чести, вивезла на відомі нам тепер Соловки, до особлившої „праведної" соловецької тюрми — до соловецького манастиря, зорґанізованого в дечім на взір атонської чернечої республіки, що сповняв ролю царської тюрми (ці манастирські обстановки замінив тепер червоний царат на „соціялістіческую" тюрму для всіх „українських націоналістов і сепаратістов"). Не було надії осягнути якесь урядове становище в нововитворених обставинах. Тимто батьки вислали Бортнянського в Петербург, де він мав доповнити свою освіту. Музики учив його в Петербурзі італійський композитор і дириґент Ґальоппі (Galoppi). Він, вертавши в Італію, забрав із собою молодого Бортнянського до Венеції та уможливив йому дальші студії. Бортнянський забрався з цілим молодечим жаром до праці. Перестудіював старовинецьку тоніку й гармоніку, зазнайомився з усіма новими формальними й сутніми добутками нової, особливо фльорентійської, музики, брав практично участь в хорових ансамблях, поширив своє знання гри на всі інструменти, а головно полюбив гру на орґанах. Ця гра надхнула його до перших церковних композицій. Дуже улюбленою формою італійської музики була поважна опера. Початок їй дала „Дафне" — текст Оттавіяна Рінучіні, музика Пері-я, виставлена ще в приватнім домі в Фльоренції 1594. р. За нею витворилася опісля комічна опера, opera buffa, предтеча сьогоднішніх опереток. Ця форма розвинулася й поширилася дуже скоро та стала модною в Італії. В 1700. р. було в самій Венеції 12 оперових тенорів та багато фільгармонійних заль. Італійська опера завоювала цілий захід. Італійські твори стали репертуаром театрів у Відні, а навіть у далекім Гамбурзі, де від 1678—1738 р., себто за 60 років, виставлено аж 250 різних опер. Однак ці самі напрями, що опанували літературу, продіставалися також у ділянку музики: і тут побіч академічного виступав релігійний, ідилічний та суспільноопозиційний напрям. Академічний напрям навязував до гуманізму й до клясиків. Він відзначався холодною обєктивністю й типовою шабльоновістю. Релігійний напрям навязував до церковної традиції, а Тассовий „Визволений Єрусалим" уважав за свій кращий новолітературний добуток. Зате в ідиллічнім напрямі переважила форма над змістом, а пристрасть і змисловість над спокоєм і гармонійністю. Тут витворилася неприродна багатомовність, зовнішня надутість і пересадна рябість. Представником цього напряму став Джімбатіста Маріні (1569—1625), що у своїй орато-

рійній „Вифлеємській різні немовлят“ дав першу спробу опрацьовання релігійної теми за найновішою модою. Звідсіль названо той напрям його іменем, марінізмом.

Марінізм захопив оперу і всі інші музичні ділянки. У ньому переважала вишукана мистецька форма над змістом. Молодий Бортнянський почав у цім розумінні свою мистецьку творчість і написав шість лібрет до малозмістових італійських опер. Одначе ті твори треба уважати скоріш за якусь школярську або термінаторську вправу, а не за дійсний вияв мистецької душі. Сам композитор чув несмак і невдоволення. Він бажав найти тривкість мистецької насолоди. Тимто відвернувся від ідилічного марінізму, залишив академічну холодну обєктивність, а завернув до релігійної творчости, що давала тривкі змістом і формою цінноці, а водночас уможливлювала висловлювати чисті і щирі особисті почування в загальнолюдській сповіді. Релігійний напрям витворив у тих часах цілий ряд серафимських мистців слова, як Мільтон і його „Втрачений рай“, або Кльопшток і його „Месія“, або мистців тонів, як Бах Себастіян і його пасійні ораторії, або Юрій Фридрих Гендель і його релігійні опери. Отже той напрям крім сутніх цінноців мав багато притягальних первовзорів, що надали XVIII-ому століттю в Анґлії й Німеччині загально серафимське забарвлення. Тільки раціоналістична Франція стояла осторонь цього напряму. Бортнянський не міг погодитися з розгуляним раціоналізмом навіть у мистецтві. Він найшов душевне заспокоєння, життєву рівновагу і мистецький вислів у цій течії, що станула на християнсько-церковній основі, однак засвоювала собі всі нові цінноці і всі тривкі засоби й добутки людського духа. Тут він міг як одиниця і як член своєї нації, як людина і як мистець розвивати всі свої життєві і творчі сили, тут находив виправдання для себе і вдовілля. Цей зворот у нашого композитора попередила довга душевна боротьба: „Куди піду від Тебе, Господи, і від лиця Твойого куди ж відбіжу? Якщо зійду на небо, ти там єси, якщо зійду на землю, ти там єси — всюди наді мною рученька Твоя“ — співав за автором псальмів мистець і потапав у глибині тієї фільософії — містики, що казала не привязувати ваги до хвилевих нещасть і до земських невдач, як одиниці, так і цілої нації, двигатися навіть серед найтяжчого допусту понад хвилевість і марноту, зберігати власну й людську гідність, через духове удосконалення підійматися і підноситися до вічности та в Бозі шукати собі піддержки й опертя, помічника і союзника. „Чому ж зажурена єси душе моя і чому засмучуєш мене? Сподівайся на Бога, перед яким сповідатисяму. Він спасення моє, Він поміч моя і заступник мій“ — заспівав Бортнянський у хвилинах власного пригноблення і загально-національного сумніву, бачивши власні невдачі, політичну не-

долю своєї незабутньої батьківщини, що для неї хотілося служити. За ним співав увесь народ: „Вскую прескорбна єси, душе моя, і вскую смущаєши мя?“ — До Глухова вернувся Бортнянський з Італії новим чоловіком, великим мистцем, надійним сином свойого народу. Та вже 1779. р. покликала його російська влада до Петербурга, де він дістав посаду диригента царського придворного хору та композитора і диригента придворної царської капелі. Бортнянський приймив уряд і видержав на своїм становищі аж до смерти (1825. р.), однак своєї засмученої душі не розвеселив ніколи і до кінця життя залишився містиком і релігійним мистцем. Нераз використовував він тайни й засоби української народньої музики, нераз бувши німим свідком траґедії своєї батьківщини, протестував проти гнобителів, але тільки у релігійній церковній формі. Так протестував він до кінця свого життя, та своїми співами виховував майбутніх оборонців батьківщини і творців рідної культури. Шевченкові псальми й Шашкевичеві — це відгомін Бортнянського Музи. Без Бортнянського не було б у нас ані Лисенка, ані Леонтовича, ані цілої низки молодших наддніпрянських композиторів, без нього не мали б ми в нашій землі наших композиторів від Вербицького й Лаврівського аж до Людкевича й Барвінського молодшого. Бортнянський — творець нашої нової музичної культури. Він написав 35 духовних концертів на 4 голоси мішаного хору, 10 концертів на 8-голосів мішаного хору, кілька церковних пісень, 14 лібрет „Тебе Бога хвалим“, триголосну літурґію та велику скількість сольоспів, дуетів, хоралів, сонат та інструментальних симфоній. По смерті мистця зібрав усі його твори і видав у 10 томах його учень Петро Чайковський, відомий наш і не наш композитор, автор знаної опери „Мазепа“.

(Докінчення буде).

Н. Чужа

ФРАНЦУЗЬКІ ЛІТЕРАТУРНІ НАГОРОДИ

Навязуючи до недавніх нагород, що їх дістали українські книжки, може не буде зайвим сказати в кількох словах про книги, що були нагороджені у Франції на прикінці 1937-го року (там премії дають під кінець року, щоб книжки починали продавати з новим роком).

З нагороджених творів звернули на себе найбільшу увагу роман „Село“ („Кампань“) Раймонди Венсан та „Мерваль“ Жана Рожісара. Тематика обох романів — селянська, при чому Рожісаровий твір розглянуло жюрі в коректурній відбитці та признало його за найвизначніший в серії так званих „селянських романів“. Ось короткий зміст „Мервалю“.

Селянин Фірмен, вибираючись досвіта на косовицю, почув, що в сусідському дворі неначе кувікає одноденне порося. Знає, що сусіди — двоє старших людей — мало заможні, тож треба врятувати поросятко від смерти, а сусідів — від шкоди. Але ж замість поросяти знаходить на гноївці підкинену малу дитину. Повставали старі. Порадились:

— Хіба не все одно: виховувати „це“, чи каченят? Залишім його, Йосипе! Навіщо там клопотатись із жандарями!?

І немовля находить собі родину. Таж за кілька літ вмирає Йосип. А прибрана „тета“ малої „Мурет“ („Умираючої“) вирішує, що буде ліпше, як вона швидче помре. Тоді громада призначить приймачці опікуна, що буде провадити господарство міцнішими руками, ніж її — натруджені, немічні. І справді „тітка Фразі“ незабаром помирає, надіючись, що Мурет дістане за опікуна саме отого „дядька“ Фірмена, який її знайшов на смітнику. „Фірмен — добрий, може ще згодом візьме її й за жінку. І дитині буде добре, й господарство не змарнується“.

Та починається війна. Фірмен — вояк потрапляє до полону й там в тяжку хвилину дає обітницю ніколи не женитись, та жити, як аскет-покутник. Тим часом Мурет підростає, але господарства вести не може, дарма, що дівча й добре, й працьовите. Залишається звичайний шлях для вбогих дівчат: служба в місті.

З полону приходить Фірмен, як інвалід, повертається на руїни й свого господарства, й господарства сусідів. Чує сантимент до Мурет, але нікого про неї не питає, щоб себе не прозрадити. Але ось приїздить з Парижу сільський парох:

— Бачив, Фірмене, Мурету.

— Тай добре їй ведеться?

— Ні, Фірмене, дуже зле. Був я в неї в шпиталі: вона тільки що привела дитину.

— Ой не кажіть, панотче, далі! Не говоріть... Що ж вона, бідна, тепер робитиме?

— Отож, порадьмося, Фірмене...

„Рада“ закінчується щирим Фірменовим признанням:

— Я б її взяв, таж — обітниця!..

— Господь — не крамар Фірмене! Він вам вашого життя не продавав. Замість, щоб марнувати, можете його вжити ліпше. Перед Господом, що мене чує, розвязую вашу обітницю. Рятуйте людину...

Ідея роману: без доброти життя нічого не варте.

Автор — не письменник, але й не селянин. Давніш не писав нічого. Був вихователем у заможній родині, але виявив незвичайну спостерегливість, вдумливість, майстерність оповіді про життя „людей землі“.

Другий нагороджений твір „Село“ Венсани — це драма сільської дівчинки-сирітки та старої бабусі. Обох забирають

до себе багаті кревняки, „щоб і старій, і малій було легше жити“. Від зміни способу життя мала́ — в захопленні, стара в розпуці. Що далі, та розпука зростає і стара, убога й безпомічна, вертається до „своєї“ хатини, на тяжке, — аби „не в чужих“ — життя. Але малу залишає кревнякам:

— Бо ж їй там ліпше!

Роман — автобіоґрафічні спогади цілком ще молодої авторки. Її життя справді не буденне. Сільське дівча, що до 16-х літ ледве-ледве вміло читати, знало „трохи катехизму“, тобто кілька молитов, але писати майже не могло. Вийшла заміж і перенеслась до Парижу. Там кинулась на книжку. Але не могла забути села; тужила за ним. Тому й записала, як вміла, „для себе“ безпосередні згадки про своє недавнє минуле. Авторці всього — 25 літ.

Ідея — знову та сама, що у першому романі; світ тримається тільки добротою. Неґативних типів фактично нема, бо ж досить їх і в житті. Навіщо ж „чорнити“ й літературу?

Нагороду ж Французької Академії дістала Марія Мендрон. Письменниця старша, поверх шістьдесятки. Все життя писала тільки на теми історичні: на папері творила життя, що його на власні очі не бачила. Нагороджений роман — цілком „неактуальний“ і „немодерний“, зветься: — „Унос мадам де-Брессак“. Це родинна хроніка XIV. століття.

Критика захоплена такими елєментами твору: знання середньовіччя, розуміння людського серця, небалакучий стиль та сердешна доброта самої авторки, що не помічає в житті темних, неґативних постатей; їх нема й у романі...

Загалом критика відмічає в теперішній французькій літературній продукції три напрямки в тематиці: а) *виразно історичний*, з романтичним забарвленням, б) *селянський*, з духом сили й аромату землі, що її не зломила ще викривлена урбаністична цивілізація і в) *„сензаційно-політичний“*, цебто поточна хроніка в белєтристичній формі. Щоб зрозуміти останнє, зазначимо роман братів Таро. Його тема — така „поезія“: чи Франція має виректись впливів у Сирії, чи ні? Ясно, цей тип творчости не має будуччини, коли вже й тепер критика зве його — „зроманізованими ґазетними статтями“, хоча автори, безперечно, мають чималий талан, блискучі концепції та вартісний літературний попередній дорібок...

Популярний Фр. Моріяк — найвизначніший сьогочасний романіст, в цім році успіху не мав. Замість повісти, написав драму („Асмодей“). Скажемо про неї словами паризького критика, що вважає новий твір Моріяка... „подібним до тих великих драм, які „грає“ для себе немовлятко в колисці... пальцями своїх рук замість дієвих осіб“. Коротко: скандал! А на скандал враз приманиться якийсь сміливий журналіст-інтервюєр:

— Признайтесь, Метре, що ви самі гадаєте про свою драму та „її успіх“?

— Я знав — підніс маестро рамена — що інак не буде. Драми писати я рішуче не хотів, бож я — повістяр. Але ж ви, журналісти, приневолили мене, бо впевняли, що це — незвичайно важливе. От і маєте. Бо ж автор тільки тоді може щось путнє написати, коли пише те, що хоче сам, без примусу й без... вказівок та порад...

А що ж інші — „славні“?

Андре Моруа закінчив „фантастичну казку“, а тепер працює над „Життям Шатобріяна“. Як бачимо, — „актуальна“ й „модерна“ тема.

Академик Франсіс Карко пише повість з XV-го століття за старими флямандськими хроніками.

Академик Жак де Лякретель творить — автобіоґрафічну повість.

А загалом скрізь починає звучати аксіома, що її висловила талановита Івонна Сарсей:

— Міра життя — не ненависть, а любов!

Для нашого видавництва цікаво відмітити, що зазначені автори, теми, критики й самі часописи, що про них тут мова, — ніяк не є „виразно католицькі“ або „намащені“. Ні, це — думки й чини людей, що взагалі приклонники чистої культури. Бо ж таки в Европі сьогодні вже хизуватись атеїзмом це велике назадництво; на нього можуть дозволити собі переважно колишні визнавці Адоная.

Цікавою ілюстрацією до сказаного хай будуть слова визначного італійського письменника Массімо Бонтемпеллі, що відвідав перед новим роком Чеську Прагу і сказав до одного журналіста:

—... Питаєте, яке місце займає в Італії католицька література? Скажу вам: вона зовсім не відокремлена. Вона не має обмеженого кола читачів в рядах практикуючих католиків, бож її вишукують і ті, хто байдужий до католицького світогляду. У нас... питання католицької літератури стає питанням мистецтва, а не пропаґанди“...

А чому ж у нас має бути гірше? Чому у нас католицький твір мусить конче іритувати критиків „байдужих до католицького світогляду?“... Мабуть вже й у нас це швидко минеться...

В. Королів-Старий.

МЕРТВІ, ВПЕРЕД!...

...„Народ, що не має своїх Чикаленків, не може стати нацією“...

Не можна стати нацією, а тим більше нацією державною, при самій духовій силі, хоча б і найбільшій. Тяжко стати нацією, особливо в часи нинішні — при найбільшій силі фізичній та войовничій,

вибойній завзятості. І цілковито неможливо стати нацією державною тому народові, що не має сили матеріяльної.

Назвім це жахом, диявольською несправедливістю, чи вишукаймо якесь виразніше слово, — наслідок один: в нашій епосі рішає матеріяльна сила, панує золоте телятко. Матеріяльна сила підпирає духову енерґію. Вона імпульсує творчість, винахідливість, науки й мистецтва; вона підносить освіту люду, розвиває національну свідомість, збільшує народню й загальну культуру чином, друкованим і живим словом. Матеріяльна сила імпульсує й творить національне credo, дає... ще багато дечого дає, чого б ми потребували, але що тут промовчимо.

Матеріяльна сила. Так, це вона — рушій не тільки злого, але й доброго: це вона будує танки й забезпечує перемогу на полях крови, а разом із тим поширює пацифізм та Слово Боже. Це вона, що її потребував навіть Христос для заплати податків, і з-за неї продали Иого Самого. Нею віддаємо „кесарево — кесареві, а Боже — Богові"...

Де ж її взяти, де її шукати, як створити в нації, що не має золотих копалень, нації, якій не належить ні її земля, ні нетри земські, ані повітря над землею? Нації, що більшість, ба, майже всі свої матеріяльні надбання мусить віддати панівним сусідам?.. Але ж і де те чарівне гасло, що здібне відчинити казковий „Сезам", зробити вільний вихід для струмочків матеріяльної міці, що, без огляду на все, затримується у товщих і щуплих кишенях членів навіть недержавних націй і не буває зужита на особисті потреби?

Свідомість? — Та ж саме її й нема, чи буває обмаль у широких масах, непробуджених з поміччю золотого телятка, тобто матеріяльної сили, якої саме й потрібно для пробудження! Любов до рідної справи? — Та ж її — стихійну, неорґанізовану, нездисципліновану — тією ж самою матеріяльною силою, що творить потрібні засоби, можна оформити, вирізьбити, зосередити й направити в творче річище!

Зачароване коло? Безвихідна ситуація?

Ні. Це — тільки те нечасте становище, коли великого діла можна досягти не гуртом, а поодинці, коли не треба оглядатись на інших, а робити самому те, куди веде серце, що, як говорять чужинці, „лежить на правдивому місці". На загал, окремі, поодинокі особи, що вже мають ясну свідомість своєї повинности перед нацією; особи, що вже остаточно оформили свою любов до рідної справи; одиниці, яких вже не можуть задовольнити самі — хай і найліпші й найзапальніші — слова, бо ж душа їхня вже прагне доброго чину... Ті, чиє бажання успіху рідної справи дійшло до апоґею, не тільки „до глибини душі, а й до глибини кишені" ті, що затужили за шляхетним і почесним найменням — мецената.

Кожен народ, коли починає ставати свідомим народом, видає з себе своїх меценатів. Коли б не меценати — Медічі, Сфорци й подібні, — ніколи не розцвіло б так мистецтво італійське, коли б не меценати, що їх найменння навіть не знають чужинці, — не

увільнилися б із пазурів могутнього британського лева скромні пастухи — ірляндці; без меценатів не опинилися б за кордоном творці чеської самостійности — Масарик і Бенеш, і сьогодні не було б Чехословаччини... Без Семеренка, Євгена Чикаленка та без Митрополита Андрія Шептицького не були б ми там, де стоїмо сьогодні...

Ясна річ: мало в нас, — пригноблених і на чужі млини воду ллючих — мало є багатіїв, маґнатів, людей заможніх, але ж і між тими майже нема таких, як Чикаленко, що, вмираючи, мав тільки один пекучий жаль: — „За одним жалкую, що не встиг роздати свого майна на потреби народні!" Мало в нас таких, бо ж хоч і велика числом наша нація, та ж і вбога! Мало таких, бо ж у нації, яка ще загалом не є на вершку свідомости, тяжко бути меценатом, не скористати для себе чи для своїх кревних з лишків свого майна, а роздати його ніби „чужим", — бо ж далеким землякам та краянам, фактично ж навіть не тим, що вже живуть, а тим, що будуть по нас.

Мало в нас заможних... Але з тим більшим жахом і жалем читали ми нещодавно в чернівецькому „Часі" довгі реєстри імен українців, померлих ув Америці, що лишили значне або й велике майно, не призначивши його жадним спадкоємцям! І те майно в більшості переходить до скарбниці чужої держави, для збільшення засобів чужої культури, для творення чужих цінностей, для щастя чужих людей!

І довбнею бє в голову думка:

— Та ж, коли ми не спромоглись дати на справу національну за життя, бо нам треба було нашого майна для того ж таки нашого власного життя, то чом же не можемо віддати бодай частину, коли не всі наші надбання, хоч по смерті?

Чому ж і тепер, коли в Чехословаччині вже цілком усталились форми державного існування, чеські ґазети повні сталих повідомлень про те, що така чи така вчителька, той чи той парох, землевласник, торговець, і селянин, і нотар, і швець, і навіть найубогіший одинокий поденщик, тобто люди найрізніших політичних і реліґійних переконань, помираючи, заповідають частину або й цілу свою — позісталість — на ті чи ті народні потреби, й ще тоді, коли всі платять податки, — й не малі податки, — з наказу держави? А чому ж ощадності та маєтності наших людей і в краю, й на еміґрації стають „res nullius" — „нічиєю річчю", й по смерті українців переходять у руки чужинців, а часами — ще й у руки таких, що всіх нас загалом чи особисто даних небіжчиків, гнітили? Чому ж ми, доживши до старшого віку, завчасу не помислимо про те, щоб скласти заповіт, щоб бодай по смерті здобути собі вдячність своїх братів, забезпечити собі тривалу згадку, як про — доброчинця, людолюба, мецената? Чому ж люди інших націй хотять, щоб наслідки їхніх зусиль та намагань за життя — продовжували діяти, чинячи добро й після їхньої смерти, а їх самих згадували б найпочеснішими назвами — а ми ні?

Чому, нарешті, наша преса, наші культурні й дорбочинні установи, яким, здається, на цьому найбільше залежить, чому наші трибуни, діячі й орґанізатори, а зокрема наші духовні особи не повторюють скрізь і всюди цих безперечних аксіом? Та ж на шпальтах усіх наших — назагал убогих — ґазет і часописів не подяки „за 50 грошів“ чи „з а о ф і р у (!) в 10 центів“, даних „на пресовий фонд“ — жахливий... і скандальний, — друкувати треба, а заклики, щоб читачі заповідали бодай частину свого майна за назву „меценат“! Та бодай би раз у рік, скажім у ту неділю, коли по церквах читається Євангелія про вдовину лепту, отці духовні всіх наших обрядів могли б н а г а д а т и в і р н и м с в о ї м п р о н а к а з Ц е р к в и за життя належно впорядкувати свої матеріяльні справи й відписати, коли не все, то частину, чи спеціяльні прибутки на поміч Батьківщині?

І коли ми, нація вбога й не цілком ще дозріла, не маємо меценатів живих, то спробуймо витворити їх якнайбільше між мертвими, щоб їхні надбання за життя оживили по їх смерті нашу загальну справу, що так часто примирає й не може нормально жити саме через брак золотої крови. Нас бо вже так багато, що аж соромно згадувати ті, все зростаючі числа, й бачити, як наша справа кволіє, навіть часто не через брак доброї волі, а через нашу байдужну неуважність, що часто також залежить не від нашої доброї волі, а від тимчасової нашої слабости.

Але ж часами й слабі, й поранені, навіть мертві досягають дива. Пригадаймо бо собі, що може всю велику війну виграно і справу Франції вирішив той невідомий поранений старшина, що побачивши під Верденом гори поранених і вбитих вояків, у розпуці закричав: Les morts, en avant! — Мертві, вперед! — і відбив живого ворога!..

ХРОНІКА

Літературні нагороди Українського Катол. Союзу

Жюрі, покликане Головною Радою Українського Котолицького Союзу для призначення літературної нагороди за 1937 р., на засіданню дня 2. лютого 1938 признало: першу нагороду Наталені Королевій за повість „Сон тіні“; дві другі нагороди (рівнорядні) Юрієві Косачеві за збірку оповідань „Чарівна Україна“ та Галині Журбі за повість „Революція іде“; третю нагороду Юрієві Кленові за твір „Прокляті роки“.

У Львові, дня 2. лютого 1938.: о. др. Г. Костельник — голова жюрі, д-р М. Гнатишак, м-р Петро Ісаїв, м-р Юліян Редько, о. Петро Хомин.

Головна Рада Українського Католицького Союзу на основі рішення жюрі для літературної нагороди за 1937 р. призначила: Наталені Королевій 350 зл., Юрієві Косачеві 250 зл., Галині Журбі 250 зл., Юрієві Кленові 150 зол.

Львів, дня 10. лютого 1938 р. Від Головної Ради Українського Католицького Союзу: Модест Каратницький — голова; о. Олександер Буць — секретар.

Літературні нагороди ТОПІЖ-у

І. Жюрі, вибране Радою Т-ва Письменників і Журналістів ім. І. Франка для призначення трьох літературних нагород за найкращі твори, видані у 1937 р., на свому засіданні дня 18. січня 1938 р. рішило одноголосно призначити: Першу нагороду Юрієві Косачеві за три збірки оповідань „Чарівна Україна“, „Клубок Аріядни“ і „Тринадцята чота“. Замісць другої нагороди жюрі відзначило книжку І. Борщака „Наполеон і Україна“ з огляду на вийняткові літературні прикмети в цій історичній праці. Третю нагороду призначило Наталі Лівицькій-Холодній за збірку поезій „Сім літер“.

Львів, 18. січня 1938. Василь Щурат — голова, Микола Матіїв-Мельник, Евген Ю. Пеленський, Володимир Радзикевич, Михайло Рудницький — члени.

ІІ. Жюрі для визначення літературної нагороди ім. В. Стефаника, уфундованої українцями міста Торонто в Канаді за найкращу повість у 1937 р., видруковану на українських землях та на еміґрації, одноголосно признало за найкращу повість у 1937. р. твір Галини Журби „Революція йде“ та рішило звернутись до Ради ТОПІЖ дати згадану нагороду авторці цієї повісти.

Львів, 21. січня 1938. В. Сімович — голова; Гр. Лужницький, В. Софронів-Левицький — члени.

ІІІ. Рада ТОПІЖ-у на свому засіданні 21. січня 1938. прийняла до відома рішення одного і другого жюрі і за відзначені твори призначила такі грошеві нагороди: П. Юрієві Косачеві 600 зол., п. Ількові Борщакові 400 зол. і п. Наталі Лівицькій-Холодній 300 зол. — Нагороду ім. В. Стефаника міста Торонта в Канаді п. Гаиині Журбі — 75 дол. канад.

Львів, 22. січня 1938. За Раду Т-ва: Роман Купчинський, голова, Іван Кедрин, секретар.

*

Книжки „Сон тіні“, „Революція йде“ і „Тринадцяту чоту“ рецензуємо в цьому числі. „Прокляті роки“ оцінили ми в ч. 4. 1937. р., а „Чарівну Україну“ в ч. 11—12. 1937. — „Сім літер“, „Клубок Аріядни“ та „Наполеон і Україна“ обговоримо в наступній кн. „Дзвонів“.

РЕЦЕНЗІЇ

Наталена Королева: **Сон тіні, повість. Львів 1938. Стор. 237. Накладом видав. кооп. „Дружина“. Випуск 5. Твір у дійсності появився вже в 1937. р., хоч на ньому зазначений 1938. р.**

Минулий (1937) рік приніс нам белетристичні твори Косача, Королевої, Мосендза, Г. Журби, що були би окрасою для літератури кожної европейської нації. Аж по світовій війні українська література, і тематикою і підходом та опрацюванням тої тематики, стала підноситися до світових висот, а 1937. рік виявив, що здіймаємося щораз вище.

Косач довів белетристичний стиль до рівня „non plus ultra“. Якщо б він притім ще мав те багатство та ту глибінь душі, якими відзначається Королева, то став би між першими модерними письменниками світу. Судячи по

його духовому напрямку, можемо мати надію, що Косач не зійде на манівці „внутрішнього зубожіння людини“, але буде щораз вглиблятися в дійсні пружини життя.

Видавництво твору Королевої „Сон тіні“ у своїй „Передмові“ добре підхопило головну характеристику її творчости, коли пише: „З кожним днем росте та кріпшає хвиля здорової реакції проти „гіпермодерни“, проти деградації духових, в тому й мистецьких, вартостей, проти того внутрішнього зубожіння людини, яке принесли модерні матеріялістичні течії“.

„Сон тіні“, як це я чув від інших, а і сам з тим погоджуюся, це під артистичним поглядом найкращий твір Королевої з усіх дотеперішніх. Своєю композицією це дійсно повість, яка обіймає тільки невеличкий час.

Головна героїня в повісті Ісмена-Ізі, дочка римського офіцера, кругла сирота, 16-літня красавиця, геніяльна танцюристка з поетичною душею. Акція відбувається в Александрії в I. половині другого віку по Хр. Саме тоді приїхав був до Александрії цезар Адріян з цілим своїм двором. На одному зо своїх виступів Ізі пізнала гарного Антіноя (походженням з Бітинії), любимця цезаря Адріяна, що його цезар бажав зробити своїм наслідником. І ось зароджується непереможна взаємна любов між Ізою та Антіноєм. х далеку соціяльну дистанцію авторка використовує для глибшого виявлення їхньої ідеальної любови та для фасціонування читача різними перипетіями того відношення між Ізою й Антіноєм, якого Іза (поганка, хоч серцем недалека від християнства) вважає за божка Ероса. Цезар Адріян погоджується з тим, що Ізі має стати жінкою Антіноя. Одначе любов кінчається трагічно: Антіной гине в Нілі як жертва двірських махінацій (цариці Сабіни, з якою Адріян зле жив від самого початку, бо оженився з нею тільки з політичних мотивів); а Ісмену-Ізі, як наречену Антіноя, кораблем відвозять до Риму з її найближчим домашнім оточенням.

Композиція повісти по-мистецьки проведена, тільки кінець виходить занадто таємний, урваний. Можна здогадуватися, що авторка в якомусь новому свому творі опише дальшу долю Ізі. Але такий урваний кінець був би вповні виправданий тільки тоді, коли б повість „Сон тіні“ мала виразну титулятуру: I. частина. Це й усе, що можна книжці закинути.

Авторка дуже добре знає історію старинного Єгипту, Греції та Риму, що видно вже й з численних дібраних цитат, які їй послужили як мотта, та з багатої лексики слів тодішнього світу. Тому також під історичним поглядом її твір виходить наскрізь життєвий, реальний (не фантастичний).

А в психольогічній аналізі авторка, як це вже відомо, справжній мистець. Роля тацюристки Ізі чудово змальована. Авторка й сама виступала на сцені, тому її описи сценічних Ізиних виступів і могли вийти аж такі динамічні. Ось як авторка характеризує учителя танців:

„— Плавай!... Легко!.. Ви ж бакхантки, а не дівки від корів!.. — Перекривлював, лаявся, глузував з дівчат магістер, доповнюючи злі слова карикатурно-незугарними рухами досвідченого актора, готового на все за дотеп у гострому слові тавшамкому руху“ (26).

А ось що Ізі переживає в часі свого танку:

„Заля, подруги, мім, навіть думка про Антіноя відпливали, мов підхоплена вітром пара, й зникли. Кроталі (мідяні тарілки з держаками) — це її крила, що тим же вітром підхоплюють і її саму... Помітила, що магістер щипає себе за кінчик уха; це ж знак його найбільшого задоволення!“ (27). Прекрасний, психольогічно тонкий опис танку Ізі на симпозіоні в гетери Доріс.

Також розмова між цезарем Адріяном та царицею Сабіною (розділ „Родинна розмова“) „майстерштик“ під психольогічним поглядом. Авторка, видно, знає з досвіду з високих кругів такі зблязовані дами, як цариця Сабіна. Та ціла розмова пронизана їдким дотепом, сарказмом і удаваною „вищою“ чемністю. Взагалі авторка всюди вміє „ткати“ живі, пестрі розмови, давати бистро підхоплені і образово висказані відповіді. Її слово всюди „крилате“.

Ізі виховується в домі, в якому проживає фільософ Стробус, її опікун, і християнка Афра. Щоправда Афра не проповідає християнської віри в свому довкіллі, все таки ясно, що вона мусіла мати добрий вплив на Ізі. Мати Антіноя була християнка. Вмираючи вона вручила синові медальку з ягнят-

ком (символ Христа), щоб він ніколи не скидав її з шиї. При заручинах Антіной дає Ізі таку саму медальку (зробив її ювелір жид, Марк із Канобійської вулиці). В їх душах і ворушиться релігійний неспокій, вони — покищо тільки наче в темряві — шукають християнства. Тому авторка й дала евангельське мотто для цілої книжки: „Та й інші вівці маю, що не є з цієї кошари“.

В розділі „На новий шлях“ авторка вводить нас у християнську александрійську громаду. Єпископ заробляв на свій прожиток тканням килимів; в його майстерні працювали також пресвітери та діякони. Серед християн кружляла чутка, що майбутній цезар, Антіной, це потаємний християнин; тому християни й молилися, щоб новий цезар щоскоріш прийшов до влади.

Але Антіной трагічно згинув — і так завели всі надії, що їх покладали на нього християни, поганське окруження цезаря Адріяна і сама Ізі. Трагізм життя — такий правдивий у дійсності! Відсіля й заголовок для цілої книжки — слова Піндара: „Людина?... Тіні сон!“

Авторка, як всюди в своїх творах, так і тут залюбки сходить аж до містичних складників життя. Ізі містичним способом бачила трагічну смерть Антіноя саме в часі його смерти.

Твори Королевої тим відзначаються, що по прочитанні лишають у душі благородний, глибокий і „будуючий“ (у значінні св. Письма) відгомін — як добре вино лишає по собі приємний „Nachgeschmack“.

Але не всім людям цей здоровий, „вищий“ смак подобається. Думаю, що саме тому деякі збулися повісті „Сон тіні“ марною рецензією. Ніщо так не ділить людей на ворожі табори, як релігійні розходження: де одні бачать божеські вартості, там інші бачать „мерзоту запустіння“.

Наведу декілька цитат життєвої мудрости Королевої: „Треба приймати своє життя таким, як дають його боги“ (12). „Мистець, коли стає заможним, для золота зраджує мистецтво“ (14). „Дві речі не цікавлять фільософів: кохання й політика“ (15) — але „фільософія споріднена з політикою“ (139). „То бараняче існування: жити й нічого не робити“ (16). „За хибу вважаю намагання жінок з мужами рівнятись і подібними бути мужам до подробиць... інакші є наші світи“ (38). „Будуччину треба робити, але зайво її знати“ (60). „Все наше життя само тільки чекання та сподівання“ (89). „Правдивий раб лиш той, хто й не згадує про волю“ (89). Про любов до рідного краю: „вона здалека робить те, чого не може зробити зблизька“ (91). „Нема ліпших рабів, як східні варвари. Не вміючи хотіти самі, вони найкраще сповнюють чужі хотіння й навіть угадують їх“ (93). „Скільки вже довідався гарних слів, скільки дотепних гіпотез, скільки льогічних припущень — а того одного найпотрібнішого слова не знайшов ніде“ (101). — Антіной про себе: „Таж і мудра Сафо, найбільша поетка старої Геляди, не дурно казала, що „смерть є зло — так узнали боги, бо ж коли б злом не була, й самі б умирали“. А тим часом і сама Сафо співає: „Лиш смерть, смерть — то єдине моє бажання!“ (103).

Для оживлення та підсилення патріотичних почувань авторка зробила з Ізі старовинну українку: батько Ізі, римський офіцер Ярмуж, походив з Роксолянії (теперішня Україна); так само довірений раб цезаря Адріяна Мастор. І так Ізі стається для нас не тільки симпатична, але й рідна. Вона на все лишиться в нашій душі — наче наша власна молодість *.

Г. Костельник.

Юрій Косач: **Тринадцята чота.** Оповідання. Станиславів 1937. Бібліотека „Варта“ ч. 1. Стор. 128, 16⁰.

Юрій Косач, найліпший стиліст між українськими прозаїками останніх років, видав, як відомо, у 1937. році аж чотири нові книжки. Повість „Чад“ і три збірки оповідань. „Тринадцята чота“ — це одна з цих збірок. Як формально, так і тематично, вона наближена до збірки „Клубок Аріядни“, з тією

* При цій нагоді мушу завважити, що в книжці „Сон тіні“, як майже всюди тепер у нас, хибно пишеться „піятика“, а навіть „розбішака“. Так стали в нас писати, від коли ми прийняли київський правопис і пишемо в чужих словах „акція“, „Азія“. Та це тільки візуальна анальогія, граматично хибна. Кажемо ж „Коломия“, „помиї“, „шия“, отже має бути „пиятика“, „биятика“, „розбишака“.

різницею, що в „Тринадцятій чоті“ автор зовсім зрезигнував з історичних сюжетів, а обмежився до змалювання картин героїчного недавно-минулого і трагічної сучасности. Патос боротьби за національні цінноці оживотворює всі оповідання — лише не всюди однакові знаходить виразові засоби. На чоло книжки поставив автор два оповідання з життя антибільшовиків-терористів в Україні. Оповідання окутані понурою атмосферою жорстокости й трагізму, зрозумілого тільки людям, що з власного досвіду знають більшовицьку дійсність. Не вважаю за потрібне впроваджувати в літературу таку атмосферу, як в оповіданнях „Тринадцята чота“, „Сичі“ чи „L 13“; — тим більше, що її елементи стають легко гаслами всяких аморальних ідеольогій, таких модних у сучасному світі. Коли річ іде про плекання духа героїзму і про національно-виховні вартості — то під цим оглядом куди вартісніші і одиноко доцільні не понурі картини потаємного терору, а скоріш ті чудові в свому розмаху імпресії з недавніх наших і ненаших визвольних змагань, яких так багато у інших оповіданнях цієї збірки, як нпр. „Кармазиновий емір“, „Під Волновахою“, „Комбриг кінної“ і ін. Окремо слід згадати добре заобсервовані картини з життя галицьких робітників-емігрантів на заході, серед яких годиться відмітити оповідання „Вулиця Д. помешкання 22“ та чаром своєрідного патріотизму овіяне „Ківі-Ківі“.

Та які там не були б змістові чи ідейні вальори цієї збірки — вони на ніщо не придалися б, коли б не висока мистецька кляса деяких оповідань. Автор має дар підмічувати дійсність з таких боків, що подають нам добре відомі речі в зовсім неочікуваній, несподіваній перспективі. З того погляду особливо цікаві ось хоч би згадане „Ківі-Ківі“, або „Комбриг кінної“ і т. ін. А на загал — Косач, хоч написав уже і ліпші речі, все таки не має чого встидатися цієї своєї збірки. Встидатися треба би хіба за безнадійно порожну і у своїй претенсіональності іритуючу передмову Б. Жарського. Але цьому Косач не винен. *м.г.*

Галина Журба: **Революція іде**. Том І. Львів 1937. Українська Культурна Скарбниця ч. 13—14. Стор. 230, 16⁰.

Волинь і недавні визвольні змагання — це ті два моменти, що лягли в основу відомих повістевих циклів Уласа Самчука і Галини Журби. Оба ці циклі (у Журби ще далеко незакінчений) по свойому цікаві й вартісні. Але ж твір Галини Журби має цю безперечну перевагу, що відзначається мистецькою легкістю й принадністю, характеристичною для жіночого пера. Якщо Г. Журба видержить свій повістевий цикл у дотеперішньому тоні — то він не уступатиме мабуть Самчукові ні глибиною підходу до проблєм, ні шириною змальовуваної картини, а безперечно перевищатиме його різнородністю картин, живішим темпом, а зокрема уважливішим та охайнішим відношенням до стилю й мови. Зате оригінальною рисою Самчука залишиться мабуть ширше психольогічне піложжя у систематичному трактуванні головного героя. Як дотепер — то приходиться ствердити, що книжка Галини Журби має великі змістові й мистецькі вартості. Зокрема ж ті маленькі фрагментики, де виступає мала Дарка, належать до перлин мистецького зображення діточого чару та мають свою окрему літературну вартість. Авторці бажаємо, щоб у неї вистачило витривалости й мистецької натуги до видержання цілого циклю на дотеперішньому рівні. Лише у композиції здалося б трохи більше одноцілости; і цю многоту дієвих осіб слід би якось упорядкувати, — бо це одинокий момент, який трохи утруднює орієнтацію в цьому надзвичайно легко і з грацією написамому творі. *м.г.*

„Орленя“. (Драматичні картини з XVIII ст. Івана Зубенка, з музичними ілюстраціями Олександра Зубенка).

Щаслива думка впала драматургові п. І. Зубенкові кинути на убогу українську сцену жмут наших давно минулих визвольних подій, хоч притрушених двовіковим історичним порохом забуття, але яких ще живих своїм змістом, особливо тепер, коли долю України пробують кувати на свій лад різні дипльоматичні кузні!

„Орленя“, — це герой твору тієж назви — Григір Орлик, — син гетьмана Пилипа Орлика, хрищеник невмирущого гетьмана Івана Мазепи, вихо-

ванець шведської військової школи, придворний достойник короля Людовика XV., генерал-поручник французької армії, навіть укритий славою героя Франції, — але водночас він українець душею й тілом, що свідомо жертвує своїй Батьківщині-Україні і свій далекозорий дипльоматичний хист, і головокружну карієру, і гомінку славу, і щасливе кохання і себе самого.

Повчальна та пєса ще й тим, що зілюстровує нам відвічну круту життєву правду: una salus victis nullam sperare salutem — очевидно від чужих. Всі заходи Орленяти пішли внівець, бо не було своєї ні сили ні спромоги здійснити їх.

Скомпоноване „Орленя“ вдатно за вимогами сценічности. В кількох картинах, повязаних жвавою провідною акцією та думкою, автор яскраво й дотепно змалював тогочасну політичну міжнародню атмосферу з її вогнищами у Версалі, у кримського хана й у ворожій Московії, зобразив придворне життя з його позакулісними інтригами, вдачу дієвих людей і т. ін.

„Орленя“, по відзначенні його на цьогорічному драматичному конкурсі, побачило вперше сцену в Коломиї дня 12. IX. м. р. з доброї волі й охоти Українського Нар. Театру ім. І. Тобілевича. За цю відвагу належиться йому щире слово подяки. Опісля виставляли її в інших місцевостях, а зокрема у Львові. Шкода, що досі не видано її ще друком.

Виконавці поодиноких ролей, як на перший раз, дали з себе добру дозу мистецького хисту, але до меж можливости ще не дійшли. Та ми більш ніж певні, що вправна режисерська снага реж. М. Бенцаля доведе свій талановитий ансамбль до вершка драматичної напруги й фінезії, що їх конче потрібно у вияві відвічної безщадної боротьби двох світів — азійського та словянського.

Гардеробний і декоративний бік постанови, заґмалими вийнятками, досконалий.

Музична ілюстрація композитора Олександра Зубенка дуже кольоритна, мельодійна й настроєва. На особливу увагу заслуговують: жалібний марш, гавот, баляда і татарський танок (вдатна імітація зурни). *О. С.*

E. J. Peleńskyj. **Ovidius w literaturze ukraińskiej.** („Przegląd klasyczny“) 1937. III. 9—10 st. 687—710) і окрема надбитка.

Навязуючи до польського гуманізму, що шукав в Україні гробу Овідія, застановляється автор над етимольогічним походженням слів „Овидове“ „Овідова“ і т. ін., хоч питання залишає нерозвязаним. Обговоривши бібліотеки, в яких від найдавніших часів зберігалися твори Овідія, переходить П. до „впливу“, починаючи від Т. Прокоповича, що серед грецької й римської літератури займався головно Овідієм. Вплив цей видно не тільки в Прокоповичевих парафразах і пародіях, але також головно в його „Поетиці“. Другим поклонником Овідія був Дмитро Тупталенко, що залишив цілий переклад „Метаморфоз“. У XVIII. віку перекладають Овідія Г. Козицький, Г. Сковорода, Ав. Мразович (?). В XIX. в. по Котляревськім наступає час „травестій“, що їх започатковує Білецький — Носенко і К. Дмитрашко.

В добі романтизму мав О. вплив на Корсуна і Шевченка, в другій половині XIX. в. на Білоуса, Костомарова, Куліша, Головацького. В нових часах підо впливом Овідія пишуть Л. Українка, М. Дзеров, М. Рильський, П. Филипович, Т. Масенко, Г. Цеглинський, О. Кобилянська. Скінчивши з „впливольогією“, приступає П. до обговорення перекладів Стешенка, Маковея, Пчілки, Николишина, Ів. Франка, П. Франка і Дзеровича.

Цей коротенький перегляд вказує нам, що це найповажніша в нас до сьогодні праця з цієї ділянки. Автор совісно прослідив українську літературу під тим кутом і, що найважніше, простудіював і досконало оцінив усі переклади. В нього видно не тільки мистецький підхід до українських творів, але також у такій самій мірі до Овідія, якого не тільки розуміє, але й відчуває.

Та по такім багатім жниві залишилося кілька колосків на стерні, що їх П. або не доглянув, або, врадуваний багатством політку, злегковажив.

Належать тут у першій черзі такі переклади: М. Драгоманов: „Думки про старі доби або віки“, переклад прозою з „Метаморфоз“ Овідія у публікації „Рай і поступ“, Львів 1899. Волод. Дикий: „Про чотири доби людського роду“, переклад прозою з „Перемін“, Кн. І. „Молодіж“, Тернопіль 1905. О. Ту-

рянський: „Син землі“ І.: „Ехо”, прегарний переспів з Ов. Метам. (III.358 і н.) — Ольжич: „Чотири доби“ (Вістник“ V. 1935). Антонич: „Привітання життя“, Львів 1937. (автобіогр.) наслідує Овідія Trist. IV. 10. С. Гординський: Латинські вправи на IV. К. Г.: переклад з „Fasti“

Вільні переклади українським народнім віршем зладив із „Перемін“ Юра Шкрумеляк — ще в рукописі.

Ю. Мушак.

Геродот із Галікарнасу: **„Опис Скитії“** (Метномена 1—142). Найстарший опис України з V. ст. до Хр. З грецької мови переклав і пояснив Теофіль Коструба. Вступ написав Олександер Домбровський. Львів, червень 1937. В-во „Батьківщина“ — Українська Культурна Скарбниця ч. 9.

Молодий талановитий історик Теофіль Коструба забрався до дуже корисного діла: популяризувати джерела до історії української землі. По „Галицько-Волинськім Літописі“, виданім Ів. Тиктором, появилося оце у В-ві „Батьківщина“ Геродотова „Скитія“ в перекладі Т. Коструби, а приготовляється його ж заходами оригінальні переклади арабських джерел. Побажати б авторові успіхів у праці і доброго видавця.

Передмова Олександра Домбровського дає відомості про автора „Скитії“, про його твір, якого частиною є „Скитія“, важніші українські праці про неї та про побут Геродота в Україні. Зміст „Скитії“: 1) питання про походження скитів (розділ 1—15), 2) Розселення племен і клімат (р. 16—36) та ріки Скитії (47 до 58), 3) релігія, звичаї і обряди скитів (59—80), 4) кількість скитів (81—82) і вкінці 5) похід Дарія на Скитію (83—142). Крім того розділи 37 до 46 посвячені позаевропейським краям (Азії і Африці).

Переклад зладжений ще 1926. року. До друку відданий мабуть поспішно; тимто має деякі мовні недостачі. Також пояснення тексту не все популярні (про Скитів — 35 ст.). Про „Геррос“ сказано у вступі (стор. 14), що це частина Дніпра, від Березини до порогів, у поясненнях (стор. 42), що це незнана ріка. „Понтікон“ (44 стор.) нагадує черешню; вияснено, що це „ближче незнаний овоч“. Варто було вияснити, що це за піря літало на північ від скитів, що значить назва каліпіди (гарноокі), звідки взявзя переказ про людей за горами, що 6 місяців сплять (стор. 45), — він так нагадує шістьмісячні ночі на північному бігуні. Та ці промахи не часті і не псують доброго враження цілости. Зате дешевенький газетний папір зовсім не годиться із назвою видавництва („Українська Культурна Скарбниця). *Р. З.*

Олександер Мох (Араміс): **На фронті української книжки.** Видавн. Інститут „Добра Книжка“ ч. 122. Львів 1937, 16^0 48.

У нас зарисувались чітко в останніх роках три табори літературної критики: ліберальний, католицький і націоналістичний. Ліберальні рецензенти беруть під увагу тільки зовнішні, формальні літературні засоби творчости, поминаючи зовсім внутрішню вартість і красу творів — їх зміст, мораль, національні творчі елементи, а навіть лянсуючи літературне безсвітогляддя. Католицька ж і націоналістична критика згідні в тому, що формальні мистецькі засоби це щоправда конечна, але ще не вистарчальна умовина доброго літературного твору. Зміст, світогляд, ідеольоґія, психічне наставлення, глибина й ширина думок та переживань, хвилювання душі, приплив й відплив волі, а за тим і змагань героїв — остаточно рішають, хоч не про літературність, то проте про добрість, позитивну вартість творів. Різниця між двома останніми тільки в самих ідеольоґіях. Для католиків позитивний твір це згідний з католицьким світоглядом, а для націоналістів — з націоналістичним, більше чи менше спертім на ніцшизмі. Проте є багато площин, а через те і творів, щодо яких католики й націоналісти можуть найти спільну мову, дарма, що їх ідеольоґії у багатьох точках сильно розходяться та виходять із зовсім інших заложень.

Крім тих таборів помітні у нас відхилення у критичнім підході до творчости й серед самих католиків. Не маю на думці східнього чи західнього напряму; ні, ті різниці в літературній критиці ще найменше виступають. Глибше джерело відхилень в оцінках це мабуть факт, чи даний критик підпав більше, чи менше — дарма, чи свідомо, чи підсвідомо — впливам ліберальної критики, її критеріїв, понять та ментальности. Бо ж теперішні дорослі католики кристалі-

зувалися духово в часі повного ще володіння лібералізму й матеріялізму, віддихали їх атмосферою, що просякала здебільша підсвідомо всіма отворами душі у глибші психічні верстви. Годі відразу отрястись із тих усіх налетів. Хоч свідомість зробила це давно, то підсвідомість, така важна або й вирішальна у відчутті мистецтва, не у всіх ще однаково прочищена від осадів і намулу різних течій, в одних більше, в інших менше. Тут либонь корінь різниць у мистецькому чутті. Розходження особливо в двох точках. Одні оцінюють суворіше відхилення в творі від католицької етики чи світогляду, інші лагідніше, одні вразливіші на те, чуліші, другі менше, одні готові простити подробиці, т. зв. „етичне шкло", коли загальна тенденція добра, інші не дарують нічого. Одначе щодо неґативних елементів у творчості погляди нашої католицької критики починають вирівнюватися; їх вже кожний відчуває, хоч з неоднаковою інтензивністю. Куди важче з відчуттям позитивної вартости творів, величі їх духа і маєстату. Деякі католицькі критики мають сильно вигострений зір на формальний бік творчости, її технічні засоби і в тому огляді зуміють зразково простежити твір, зате слабий у них змисл для схоплення внутрішньої величі твору, великих, шляхетних поривів, що зворушують, будують духово читача, перероджують, підіймають на вищий духовий рівень і роблять ліпшим. Вони, немов антена, що слабо вразлива на одну із радієвих стацій та мало наставлена на її довготу хвиль, дарма, що там надають небуденну величну красу.

Олександер Мох належить до бистрих і тонких католицьких критиків. Хоч він деякими своїми кроками зразив собі багато людей, хоч не з усіма місцями його рецензій можна погодитися, хоч він і нашому журналові імпутує думки, яких ми не маємо, та ще й некультурно зачіпає наших видавців (див. стр. 77. в цьому числі), то проте це не заперечує його критичного хисту. Він має різнобічний і широкий діяпазон критичного підходу. Вміє збагнути і формальні мистецькі засоби, а водночас дуже вразливий як на неґативні, некатолицькі прояви творчости, навіть дрібні, так і на позитивні, та належно їх оцінює. Його аналізи творчости бувають здебільша вдатні, одначе реакція на неґативні прояви інколи загостра. Не все треба зараз підводити меча. Був же час, коли Христос казав його сховати.

У своїх критиках іде Араміс ще далі. Як у деяких рецензіях, так і в обговорюваній книжечці, намагається він огорнути цілість української творчости та відкрити в ній усі основні складники на тлі сучасної европейської духовости. Книжка гідна уваги. Розширяє вона літературний світогляд і дає змогу розуміти й орієнтуватися в світоглядових течіях сучасної творчости та здирає маску з масонсько-жидівсько-більшовицької розкладової роботи в тій ділянці. Зокрема дає матеріял для сформовання нових, відмінних від ліберальних, критеріїв католицької критики.

Масоно-жиди мають у своїх руках 85 % світової преси й видавництв. Їх соціялістичні критики це люди, які, як каже В. Зомбарт, на основі свойого душевного стану фальшують „таблиці вартостей", обезцінюють важні досі цінності, а підносять досі нічого не варті, признають безвартісне за вартісне. В таких провісників соціялізму не є „виноград за кваснийˮ, тільки „солодкість нічого не варта".* — Вони ведудь наступ на душу еліти-інтеліґенції через злу пресу, книжку, кіно, театр, радіо і т. ін. Наперед подають різні сензації, щоб знечулити душу та зробити її невразливою, щоб вона нічому не дивувалася та не була здібна реаґувати. Опісля маленькими, але постійними дозами в „невинний" на позір спосіб вливають в душу отруту, що розкладає здорову моральність і вбиває віру. Часто „в книжці на 200—300 стр. усього одно-два речення проти моралі чи якоїсь релігійної побічної правди. А ті два речення одіті в такі займаві вбрання, що нормальна малокритична одиниця навіть і не чує того, як маленька доза отруї входить непомітно в її духовий орґанізм". Часто масонські видавництва видають навіть у релігійному дусі написану книжку, напр. повість католицького письменника з часу, як він уже навернувся, щоб так здобути собі довіря, а опісля випускають твір того ж самого письменника з-перед навернення.

Далі розкриває автор, як більшовики зручно під невинною фірмою „То-

---

* Не знаю, чи д-р М. Рудницький масон і соціяліст, чи ні, але знаю, що він якраз намагається постійно обезцінювати вартісні твори, як напр. повісті Королевої. *П. І.*

вариств Культурного Звязку з Закордоном“ (т. зв. В. О. К. С.) приготовляють ґрунт для більшовизму в европейській духовості. Опісля подає дуже цікаву і повчальну статистику католицьких і некатолицьких видань (розпучливо малий процент добрих видавництв супроти повіні злих), вказує, як більшовики перевидають добрих авторів на свій лад і остерігає зовсім слушно перед їх купованням, а вкінці накликує до розвою і сконсолідовання католицької видавничої діяльности, подаючи водночас способи такої акції.

Всі свої тези доказує автор і ілюструє широким і цікавим джерельним та статистичним матеріялом у живий і інтересний спосіб. Його книжечку слід прочитати всім католикам, щоб не дати себе ловити на масоно-більшовицькі „невинні“ вудки, та зрозуміти конечність попирання католицьких видавництв. Зокрема книжку Моха повинні прочитати всі католицькі редактори та видавці. Може вона спонукає їх супроти таких великих духових небезпек збільшити інтензивно свою діяльність та піднести видавничий і кольпортажний католицький рух.

Арамісові слід побажати, щоб він далі працював в напрямі світоглядової аналізи сучасної европейської і української творчости, але одночасно, щоб не звертав свого меча, хоч би й тупим кінцем, у бік таки ж католицьких видавництв і видавців.

П. Ісаїв.

З ПРЕСИ І ЖУРНАЛІВ

В „Меті“ (з 13. II. с. р.) читаємо, що Н. Королева дістала першу літературну нагороду У. К. Союзу за „Сон тіні“, себто жюрі поставило той твір навіть вище, як „Чарівну Україну“ Косача — а тим часом М. Рудницький написав в „Ділі“ (з 26. XII. 1937), що повість „Сон тіні“ зовсім нічого не варта. З цього бачимо, яке довіря можна мати до рецензій того ліберального критика. Розподіл нагород У. К. Союзу був видно для рецензента „Діла“ не дуже приємний, бо комунікат католицького жюрі вмістив він петітом (дрібненьким письмом), та ще й у літературній хроніці з неукраїнського життя. Це зневага для Українського Католицького Союзу. Таку поведінку хіба годі назвати культурною!

В Новій Зорі (ч. 7. с. р., стр. 6) Араміс пише: „Одинокий католицький літературний журнал „Дзвони“ містить твори лише деяких католицьких письменників, переважно свойого табору; натомість не містить навіть рецензій (підкресл. в ориґ.) на твори католиків з другого табору. Гадаю, що не винен тому редактор, а видавці журналу“... — Таке твердження зовсім неправдиве. Так напр. в „Дзвонах“ за 1935, стр. 600—601 вмістили ми рецензію на видану ОО. Василіянами книжку Тота Тігамера: Юнак переможець, у ч. 11—12 за 1937, стр. 495—97 широко обговорені видані теж ЧСВВ „Короткі катехитичні науки“ о. Ст. Гарасовського, у ч. 4. 1933, ст. 172 видане Марійським Т-вом Молоді „Ти й вона“ Г. Шільґена (переклад В. Лімниченка), у ч. 2. за 1931, стр. 130 згадка про записки Ч.С.В.В. і т. ін. Всі оцінки зовсім прихильні. Що більше, навіть у розділі „Нових книжок“ подаємо інколи коротеньку прихильну оцінку, як нпр. про „Календарець Пресвятого Серця“, ч. 11—12 1937, стр. 499. — Якщо б видавці „Дзвонів“ того собі не бажали, то хіба не могла б появитить ані одна така рецензія. Правда, містимо рецензій мало (ще менше рецензуємо навіть видання „Мети“: так нпр. з чотирьох книжечок, виданих у її „Християнській Бібліотеці“, не зрецензували ми досі ані одної), але в кожному разі більше, як „Нова Зоря“ на видання „Богословської Академії“!! — Що ж до міщення самих творів, то не знаємо, про що йде. Якщо вважити за письменника Н. Зорі В. Маковського, то його твори дуже часто друкує „Мета“. Бачимо: закиди Араміса зовсім безпідставні. Проте розуміємо його дуже добре. Він видав „На фронті української книжки“, досі у нас невідмічену. Трошки більше терпеливости!

Вкінці сумнівається „Н. З.“, чи видавець „Дзвонів“ знається на літературі. Це вже таки направду злоба. Видавець „Дзвонів“ вже тоді займав своє місце в українській літературі, коли Араміс до неї ще й не брався.

В „Ділі“ (з 23. II. с. р.) читаємо про видану „Дзвонами“ „Волинь“: „За два тижні появиться у В-ві Руй І. частина трильоґії У. Самчука „Волинь“ — „Куди тече та річка“ в польському перекладі відомого поета й письменника Т. Голендра. Буде це перший друкований із трьох істнуючих польських перекладів цього твору. Перший зладила М. Зин (слабий), другий заповів відомий поет Лободовський. Голендер довершив свого перекладу за три місяці і має надію, що „Волинь“ піде на польському ринку („Руй“ видає 2.000 примірн.) так, що треба буде швидко ладити переклад двох чергових томів. — Передмову до польського видання Самчукового твору пише Ксавери Прушинський“.

НОВІ КНИЖКИ

Поезія.

Д. Николишин: „Листопадова симфонія“, Сонети. 1937. В-во „Смолоскипи“ 16⁰ 32.

Прозова белєтристика.

У. Самчук: Батько і син. III. ч. „Волині“. Бібл. „Нашої Книги“ ч. 1. Л. 1937, 8⁰ 264.

С. Ордівський: Багряний хрест. Істор. пов. із 1657 р. Л. 1937. „Укр. Біб.“ 16⁰ 126.

М. Сєневицький: Гомін давномилих днів. Збірка оповідань (із старинного світу. Вид. Рідн. Школи. Л. 1938, 16⁰ 144, ілюстр.

Є. Анонім (о. В. Хиляк): Лихо на світі. Веселе опов. Переробив Ю. Тарнович. В-во „Наш Лемко“ Л. 1937, 16⁰ 32.

В. Попадюк: Розмова з духом і інші опов. Вид. „Добра Книжка“. Обг. В. Ласовського. 16⁰ 127.

Дитяча література.

О. Квіт: Золоте серце. Опов. Бібл. „Наш Приятель“ Л. 32⁰ 32.

Брисько, гуска і лисиця; Юркова мандрівка; Юрко, Жмурко і Хмурко; Кравчиня Маруся. Текст до всіх 4-ох віршованих казок М. Підгірянки. Рисунки: Е. Козака. Кожна казочка має 10 ст. друку. Форм. 14.7 $\times$ 20.7. В-во „Р. Ш.“.

Драма.

Г. М. Лужницький: Муравлі. Ком. на 3. д. з купець. життя. Біб. „Логос“, 16⁰ 64.

Роляник: Гості з-за хмар, сцен. карт. в 2. відсл. на св. Миколая. В-во „Укр. Дітвора“, Л. 1937, 16⁰ 13.

Різдвяна Калина. Народ. вертеп. „Деш. Кн.“ Л. 1937, 16⁰ 16.

Релігія — теольоґія.

о. М. Федорович, ЧСВВ: Безсмертна династія Риму. Популярна розвідка про Христових наслідників. Вид. „Криниця“ при „Укр. Бескиді“ в Перемишлі 1938, 16 64, ілюстр.

Душпастирський календар на 1938. II річник. Зладив О. П. Кисіль ЧСВВ. Накл. ЧСВВ. Жовква. 32⁰ 164 + ан. (Подає справді дуже цінні інформації для священиків і дуже добре застосований до їх потреб).

Єп. Р. Челлонер: Розважування над правдами й обовязками християнина. Відб. з „Н. Зорі“. Бібл. УКО. Л. 16⁰ 96.

Пропамятна Книга Зїзду Марійських Дружин інтеліґ. жіноцтва в 30-ліття їх істнування у Львові 1904—1934. Л. 1937, 8⁰, 160 + знимки. Їх накладом. Ціна брош. 3 зол., опр. 4 зол., опр. на ліпшому папері 5 зол· з пошт. перес. Замовляти: Секретаріят Марійських Дружин Пань, Львів, Сикстуська 39.

Перший Конґрес Українських Дружинників. Л. 1937. 32⁰ 26 + (2). Відбитка з „Вістника Марійських Тов.“.

Ідеольоґія — спомини.

Б. Ольхівський: Вільний нарід. Бібл. Українського Державника, т. І. Вид. „Варяг“. Ред. А. Крижанівський. Варш. 1934, 8⁰ 92.

Д-р К. Чехович: Ідейні основи російського комунізму (відбитка). 8⁰, 9.

О. Назарук: Roma aeterna Відб. з „Н. Зорі“. Накл. УКО. Л. 1937, 16⁰ 242.

Про книгу голубину. Накл. „Н. Зорі“ м. 16⁰. 80.

Чорна рука, або хто руйнує Український нарід в Канаді. Бібл. БУК-а Йорктон, Саск 1937, 16⁰ 31.

Наука.

Богословія. Тримісячник. Видає Богосл. Наук. Тов. Т. XV. Кн. 4. 1937. Львів. Зміст: Д-р Б. Кудрик: М. Вербицький. — о. д-р С. Сампара: Прачоловік і праобявлення. — о. д-р В. Фіґоль: Церковні братства Галицької Гр. Кат. Провінції у XVIII ст. — Д-р І. Шпитковський: Рід і герб Шептицьких. — Вибрані питання. — Огляди й оцінки. — Всячина. — Богосл. Наук. Тов. — Книжки й часописи.

Записки Наукового Товариства Ім. Шевченка. Том CLIV. Праці Іст. Фільос. Секції за ред. І. Крипякевича. Л. 1937. Зміст: Я. Пастернак: Галицька катедра у Крилосі (Тимчасове звідомлення з розкопів у 1936 і 1937 р.). — О. Кандиба: Досліди на гал. Поділлі в рр. 1928 та 29. — Л. Чачковський: Княжий Белз. — І. Крипякевич: Замітки до історії війська княжих часів. — Д. Олянчин: Опис подорожі шведсь. посла на Україну 1656—1657 р. — А. Яковлів: До питання про автора „Історії Русів". — І. Филипчак: Нарис історії Тиряви Сільної. — І. Карпинець: Галицькі залізні гути та їх продукція в рр. 1772—1848. — О. Цинкаловський: Матеріяли до археольоґії Володим. повіту. — Я. Пастернак: Нові археольоґ. набутки Музею Наук. Тов. ім. Ш. у Л. за час від. 1933—1936 р.

Збірник Матем.-Природн.-Лікарської Секції Н. Т. Ш. Т. XXXI. Л. 1937 8⁰.

1868—1938. Ювілейний Каталог видань Т-ва „Просвіти". Л. 1937, 16⁰ 31.

Ф. Колесса: Українська усна словесність. Вид. „Просвіти" Л. 1938, 16⁰ 644 (портрети й ноти).

E. J. Pełenśkyj: Ovidius w literaturze ukraińskiej. Odb. z „Przegl. klasycznego". Lw. 1938, 8⁰ стр. 687—710.

Д-р К. Чехович: Ана Ръина, підпис доньки князя Ярослава Мудрого з 1063 р. З журналу словян. фільольоґії „Слово". Рік II. Кн. 3. Л. 1937. 8⁰ 10.

Taras Schewtschenko, der ukrainische Nationaldichter. Beiträge zur Ukrainekunde, herausgeg. v. Ukrain. Wissensch. Institut VI Heft. Berlin 1937. 16⁰ 71.

E. J. Pełenśkyj: „Rusałka Dnistrowa" 1887—1937, Odb. z „Ruchu Słow.", Lw. 1938, 8⁰ 6

Є. Ю. Пеленський: Марко Черемшина. Вид. „Ізмарагд". Л. 1938, 16⁰ 46.

О. Назарук: В княжім Крилосі Л. 1937. Накл. УКО. м. 16⁰ 35.

О. М Ріпецький: Св. Володимир Великий, Володар і Хреститель України. Бібл. реліґійної освіти ч. 19. Друкарвя ОО. Василіян у Жовкві — 1938. 16⁰ 37.

І. Борщак: Наполеон і Україна. Передм. проф. Е. Дріо. Бібл. „Діла", Л. 1937, м. 8⁰ 127, ілюстр.

В. Гірний: Світ глядить на Україну. Бібл. „Нар. Справи" „Рідне Слово". Л. 1937. 16⁰ 32.

Просвітний рух в Галичині. Накл. „Скали". Відб. з „Н. З." Л. 1937, м. 16⁰ 132.

Д-р В. Бірчак: Літературні стремління Підкарп. Руси. В-во Пед. Т-во в Ужгороді, стр. 186. (2-ге вид.).

о. Ю. Кікта: Ярослав. Провідник з картою по місті Ярослав 1937. 16⁰ 20.

М. Посацький: Греція — усміх життя, з 20 ілюстр. Бібл. „Діла". Л. 1938, 8⁰ 228.

Сава Крин: Наполеон. „Деш. Кн." Л. 1938, 16⁰ 32.

І. Маркович: Рузвелт. „Деш. Кн." Л. 1938 16⁰ 32.

Н. Дорошенко-Савченкова: Ґарібальді, лицар Італії, з 3 мап. і 9 обр. Накл. „Просвіти" Л. 1937. 16⁰ 96.

Тріяріюс: Ганнібаль. „Деш. Кн." Л. 1938, 16⁰ 32.

І. Байда: Джінґісхан. „Деш. Кн." Л. 1938, 16⁰ 32.

О. Луцький: Кооперативні проблеми, наради й постанови XV. конґресу Міжнар. Союзу Кооп. Л., 1937. Накл. РСУК. 16⁰ 69.

Ріжне.

Сорок літ праці Ремісн.-Пром. Бурси у Львові. Ювіл. Збірник. Зібрав і упор. Я. Чума. Л. 1937, м. 8⁰ 163 + ан.

Готовсь. Підручний Календарець українського юнацтва на 1938 р. Опр. А. Гарячий. В-во „Наша Майбутність. Л. 1937, 32⁰ 96.

Руски Календар за Русинох у Югославії на 1938. Вид. Руске Нар. Просв. Дружство. Руски Керестур 1937, 8⁰ XXXII + 159.

В. Полянський: „До сонця". Початки письма й рахунків. Вид. „Просвіти". Л. 1938, 16⁰ 114.

Інж. Баричко: Практичний порадник. В-во „Рідне Слово", 16⁰ 64.

К. Стеценко: „Т. Шевченкові", кантата до слів К. Малицької (повна

партитура). Музична накладня „Торбан“ Л. Ціна 60 ґр.

Світові заговори. „Протоколи сіонських мудреців“. Без означення видавця, без місця і року видання.

Нові часописи.

1) *Вість*, літерат.-громад. місячник Р. І. Кн. І. січень Л. 1938. Вид. „Прозопоезія“ (Д. Кондрадчук), Відп. Е. Мельник 8⁰ 48.

2) *Львівські Вісти.* Сусп.-Культ. місячник. Ч. 1, січень, Ч. 2. лютий 1938. Видає Комітет. Відпов. ред. В. Резік, форм 4⁰. стр. 20. (Видають поляки для українців).

3) Централбанк приступає до видавання місячника п. н. *Кредитова кооперація*. Досі матеріяли в тих справах друкувались у „Г.К.Ч.“. — 4) З днем 30. XI. 1937 виходить у Куритибі Парана, Бразилія, націоналістичний тижневик „*Наш напрям*“. 5) Під гаслом „За самостійність, соборність, демократію“ появляється в Сан Пальо, Бразилія, з днем 21. X. 1937 ілюстр. тижневик „*Зоря*“. Редаґує її колеґія за проводом А. Корша.